

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

Іванець Т. М.

СОЦІОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Навчальний посібник

**Київ
Видавництво Ліра-К
2021**

УДК 316.2:327(075)

I-18

Затверджено до друку Вченою радою Маріупольського державного університету (протокол № 12 від 23 червня 2021 р.)

Рецензенти:

Кліменко Олена Юріївна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва Державного університету телекомунікацій;

Ташкінова Оксана Анатоліївна, кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

УДК 316.2:327(075)
I-18

Іванець Т. М. Соціологія міжнародних відносин : навчальний посібник. — Маріуполь : МДУ, 2021. — 232 с.

У навчальному посібнику розглянуто теоретичні засади та основні поняттєві категорії соціології міжнародних відносин, приділена увага особливостями її формування та становлення. Проаналізовано тенденції розвитку світової спільноти на сучасному етапі, у тому числі досліджено основні міжнародні процеси (інтеграція, глобалізація, регіоналізація); розглянуто соціальний вимір таких феноменів як міжнародне співробітництво, міжнародний конфлікт, міжнародна безпека. Посібник розрахований на здобувачів вищої освіти спеціальностей «Соціологія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Міжнародні економічні відносини», які вивчають дисципліну «Соціологія міжнародних відносин». Також він може представляти інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться особливостями розвитку міжнародної спільноти на сучасному етапі.

УДК 316.2:327(075)

ISBN 978-617-520-120-6

© Іванець Т. М., 2021
© Видавництво Ліра-К, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЧАСТИНА I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЄВІ КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	8
Розділ 1. Соціологія міжнародних відносин як теоретична дисципліна	8
1.1. Об'єкт та предмет соціології міжнародних відносин, її місце в системі соціальних наук	8
1.2. Особливості становлення та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин	10
1.3. Основні методи дослідження в соціології міжнародних відносин	22
1.4. «Міжнародні відносини» як ключова поняттєва категорія соціології міжнародних відносин	30
Розділ 2. Теоретичні засади вивчення міжнародних відносин	40
2.1. Класичні теорії міжнародних відносин	40
2.2. Модерністські теорії міжнародних відносин (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ століття)	52
2.3. Неокласичні теорії міжнародних відносин (70-ті роки ХХ століття)	61
2.4. Постмодерністська парадигма міжнародних відносин	71
Розділ 3. Міжнародний порядок: поняття, середовище та актори	80
3.1. Підходи до визначення «міжнародного порядку»	80
3.2. Історичні типи та сучасні тенденції розвитку міжнародного порядку	82
3.3. Поняття «міжнародне середовище» та «міжнародний актор»	89
3.4. Характеристика ключових акторів міжнародних	

ВІДНОСИН	93
ЧАСТИНА II. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	115
Розділ 4. Міжнародні процеси: інтеграція, глобалізація, регіоналізація	115
4.1. Міжнародна інтеграція: теоретичні концепції та основні напрямки інтеграційних процесів в Європі	115
4.2. Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасної світової спільноти. Антиглобалістський рух ...	135
4.3. Регіоналізація та регіоналізм: теоретичне обґрунтування, особливості розвитку та характерні риси	149
Розділ 5. Міжнародне співробітництво та міжнародний конфлікт	168
5.1. Концепція «міжнародного співробітництва» в сучасних міжнародних відносинах	168
5.2. Підходи до розуміння «міжнародного конфлікту» в соціології міжнародних відносин	173
5.3. Дипломатія як механізм регулювання відносин в рамках світової спільноти	183
Розділ 6. Міжнародна безпека	197
6.1. Підходи до розуміння концепції «міжнародної безпеки»	197
6.2. Поняття «сила» та «загроза» у сфері міжнародних відносин	203
6.3. Моделі та типи міжнародної безпеки	208
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	222
ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК	236

. ПЕРЕДМОВА

Виникнення соціології міжнародних відносин тісно пов'язано з розвитком теорії міжнародних відносин, періодом зародження якої вважають 20-30 роки ХХ століття. Формування нового світового порядку після Першої Світової війни стало поштовхом для розвитку досліджень у цій сфері. Становлення теорії міжнародних відносин характеризувалося протистоянням ідеалістичного та реалістичного напрямку досліджень, загострення якого припало на 30-ті роки ХХ століття та відбувалося на фоні неефективності чинної на той час системи міжнародних відносин.

На тлі актуалізації загрози фашизму та комунізму укріплювалися позиції політичного реалізму. Після Другої Світової війни він став не лише провідною течією в теорії міжнародних відносин, але й основою зовнішньополітичної доктрини США. Подібне домінування реалізму в теорії та на практиці сприяло швидкому розчаруванню в його доктринах, зростанню невдоволення в академічних кругах та, як результат, виникненню нових напрямків та шкіл.

Спочатку, починаючи з кінця 50-х років ХХ століття, активно розвиваються модерністські теорії, які протиставляють себе політичному реалізму та проголошують основною метою звільнення теорії міжнародних відносин від абстрактних категорій та догм політичного реалізму, перетворення її на точну науку, яка була б об'єктивною та незалежною від позиції дослідника. Однак подальше загострення протистояння між капіталістичним та соціалістичним таборами, розгортання національно-визвольного руху в країнах «третього світу» вимагало продовження пошуку принципово нових методів, які б дозволили ефективно дослідити та спрогнозувати подальший

перебіг подій в міжнародній системі. У цих умовах на початку 60-х років ХХ століття починає своє формування та розвиток соціологія міжнародних відносин, яка дуже швидко займе вагоме місце серед інших наук, які займаються дослідженням міжнародної сфери.

Сьогодні міжнародні відносини продовжують динамічно розвиватися та швидко змінюватися. Сучасна міжнародна система характеризується стабільним зростанням ролі соціальної складової та тенденціями до формування єдиної глобальної спільноти – глобального суспільства. В цих умовах соціологічний підхід до вивчення міжнародної проблематики набуває ще більшої актуальності, що створює сприятливе підґрунтя для подальшого розвитку соціології міжнародних відносин.

Представлений посібник має основною метою сформулювати у здобувачів вищої освіти теоретичних та прикладних знань про особливості розвитку сучасної системи міжнародних відносин в умовах процесу їх соціалізації. Перша частина присвячена теоретичним засадам та основним поняттєвим категоріям соціології міжнародних відносин. Увага приділена особливостями формування та становлення соціології міжнародних відносин, основним теоретичним підходам до вивчення явищ та процесів в міжнародній сфері. Комплексно охарактеризовано такі ключові поняття науки про міжнародні відносини як «міжнародний порядок», «міжнародне середовище», «міжнародний актор», у тому числі особливий акцент зроблено на соціологічний підхід до їх розуміння.

У другій частині проаналізовано тенденції розвитку світової спільноти на сучасному етапі. Досліджено основні процеси, характерні для сучасної міжнародної сфери (інтеграцію, глобалізацію, регіоналізацію): особливості їх виникнення, тенденції розвитку, підходи до розуміння. Детально розглянуто соціальний вимір таких феноменів як

міжнародне співробітництво, міжнародний конфлікт, міжнародна безпека.

Посібник розрахований на здобувачів вищої освіти спеціальностей «Соціологія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Міжнародні економічні відносини», які вивчають дисципліну «Соціологія міжнародних відносин». Окремі розділи посібника можуть бути використані при вивченні теорії міжнародних відносин, особливостей та тенденцій розвитку сучасної системи міжнародних відносин, проблем врегулювання міжнародних конфліктів та забезпечення міжнародної безпеки. У той самий час він може представляти інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться особливостями розвитку міжнародної спільноти на сучасному етапі.

Структура поданого матеріалу, логіка його викладення, особливості розкриття причинно-наслідкових зв'язків орієнтовані на сприяння досягненню наступних результатів навчання – РН-3; РН-15; формуванню інтегральної компетентності та ряду загальних (КЗ-4; КЗ-6; КЗ-9) та спеціальних (КП-3; КП-5; КП-6; КП-7) компетентностей, які передбачені в рамках опанування навчальної дисципліни «Соціологія міжнародних відносин», що являється обов'язковою дисципліною професійної підготовки на освітньо-професійній програмі «Соціологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

ЧАСТИНА І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЄВІ КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розділ 1. Соціологія міжнародних відносин як теоретична дисципліна

1.1. Об'єкт та предмет соціології міжнародних відносин, її місце в системі соціальних наук

Соціологія міжнародних відносин являється складовою частиною науки про міжнародні відносини, яка сформувалася у другій половині ХХ століття та містить теорію міжнародних відносин, світову економіку, міжнародне право, історію дипломатії тощо.

Об'єкт дослідження соціології міжнародних відносин знаходиться на перетині двох наукових напрямків: з одного боку, соціологія міжнародних відносин, як і будь-яка інша галузева соціологія, вивчає певну сферу суспільного життя, з іншого, як будь-яка наука про міжнародні відносини, досліджує особливості розвитку міжнародних відносин. Враховуючи вище зазначене, можна визначити об'єктом соціології міжнародних відносин суспільну складову міжнародних відносин.

Предметом соціології міжнародних відносин виступає поведінка специфічних соціальних спільнот (держав та інших акторів міжнародних відносин), їх взаємозв'язок та взаємодія; аналіз соціальних засад функціонування міжнародних відносин; стан міжнародної спільноти (міжнародного суспільства) – перспективи, умови та шляхи його розвитку.

У системі наук про міжнародні відносини соціологія міжнародних відносин не лише має свій автономний предмет вивчення, але й, враховуючи загальність поняття «соціальне», виконує інтегральну роль щодо інших дисциплін у галуззі міжнародних відносин. Тобто, соціологія міжнародних відносин являється мультидисциплінарною теоретичною наукою, яка систематизує та узагальнює знання, отримані в рамках інших наук, з метою визначення загальних тенденцій та закономірностей.

Щодо **взаємозв'язку соціології міжнародних відносин** з іншими науками, то вона найбільш пов'язана з політологією та соціологією.

Характер співвідношення соціології міжнародних відносин та політології яскраво визначив Дж. Розенау, коли говорив про два підходи до дослідження міжнародних відносин: перший пов'язаний з вивчення зовнішньої політики держав та впливу їх взаємодії на міжнародні відносини (політичний підхід), другий вивчає умови, що впливають на систему міжнародних відносин, співвідношення та взаємовплив її структурних елементів (підхід соціології міжнародних відносин).

Що стосується соціології в цілому, то треба зазначити, що до 60-х років ХХ століття соціологія фактично не приділяла уваги міжнародному аспекту (навіть сьогодні соціологи доволі часто в своїх дослідженнях не виходять за рамки держави). Тільки коли міжнародні відносини перестали сприйматися лише як взаємодія держав, до їх аналізу почали залучатися теоретичні та емпіричні методи соціологічної науки та створюватися спеціальні методи аналізу міжнародних феноменів.

Основними категоріями соціології міжнародних відносин являються наступні: міжнародні відносини, міжнародна система, міжнародний порядок, міжнародні актори, інтеграція, глобалізація, регіоналізація, міжнародна

безпека, міжнародний конфлікт, міжнародна співпраця, міжнародне суспільство тощо.

1.2. Особливості становлення та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин

Початком оформлення соціології міжнародних відносин як наукової галузі вважають 60-ті роки ХХ століття. Формально її інституалізація відбулася в 1966 році на VI Всесвітньому соціологічному конгресі у Гвіані, де було заслухано спеціальну доповідь, що обґрунтовує становлення нової наукової галузі, а на VII Конгресі у 1970 році було прийнято рішення про створення в рамках Міжнародної соціологічної асоціації Дослідницького комітету з соціології міжнародних відносин.

Засновником соціології міжнародних відносин називають французького соціолога Раймона Арона (1905 – 1983 рр.), який ще у першій половині ХХ століття виказував ідеї про необхідність формування подібного наукового напрямку. Особливістю соціологічного підходу до вивчення міжнародних відносин було те, що міжнародні відносини розглядалися як форма суспільних відносин. Великого значення у соціології міжнародних відносин набували соціальні фактори: національні норми, традиції, ідеології, культури, а не виключно національні інтереси. Тобто вивчення міжнародних відносин та тенденцій їх розвитку відбувалося з позицій соціального.

Особливістю досліджень Р. Арона є його прихильність веберівській традиції та політичному реалізму. Він розглядав міжнародні відносини як міждержавні та вважав, що застосування сили та конфліктність являються їх характерними рисами: на відмінно від суспільних відносин всередині держави, які розвиваються в рамках соціального консенсусу, міжнародні відносини реалізуються на тлі війни. При цьому, не дивлячись на прихильність Р. Арона ідеям

політичного реалізму, він не вважав національні інтереси чимось постійним: вони можуть змінюватися в залежності від ситуації, хоча деякі з них, наприклад, безпека, бувають більш тривалими. Дослідник вважав, що міждержавні відносини поєднують у собі стратегію (будь-які форми силової політики) та дипломатію, при цьому вони тягнуться до рівноваги, що є їх характерною закономірністю впродовж всього історичного розвитку.

Фундаментальною роботою Р. Арона, присвяченою ролі соціології у дослідженні міжнародних відносин, було дослідження «Мир і війна між націями». Вважаючи, що в міжнародних відносинах через відсутність монополії влади проявляється більше випадковостей, ніж в інших соціальних сферах, він запропонував чотири рівня концептуалізації: теоретичні дослідження міжнародних відносин, соціологія міжнародних відносин, історія та праксеологія (прикладні соціологічні дослідження).

Р. Арон виділяв два рівні теорії: перший передбачав визначення прийомів, якими гравці мають чи не мають право користуватися, щоб збільшити ефективність власних дій та зменшити результативність дій супротивника; другий визначав рекомендації для більш ефективної дії в тих чи інших ситуаціях та умовах. Дослідником в даному контексті аналізуються стратегія та дипломатія, засоби та цілі, типові системи міжнародних відносин. При аналізі Р. Арон виділяв три структурних виміри міжнародних систем: конфігурацію співвідношення сил; ієрархію акторів та однорідність чи неоднорідність складу, при цьому головним виміром він вважав саме конфігурацію співвідношення сил (підкріплення цієї тези дослідник бачив в існуванні «центрів сили» у міжнародній системі).

Враховуючи, що соціологія міжнародних відносин має своїм предметом поведінку акторів на міжнародній арені, її головним завданням є вивчення закономірностей та змінних

різного роду, що визначають політику окремих держав та перебіг міжнародних подій та процесів, визначення впливу режимів та ідеологій на міжнародні відносини. В результаті, це дасть змогу визначити не лише правила гри, але й соціальні типи міжнародних конфліктів та закони розвитку певних міжнародних ситуацій. Досягти цієї мети, на думку Р. Арона, неможливо не вдаючись до історичних досліджень, бо в подібному випадку соціолог не знатиме логіки гри, тому важливо вивчати характеристики світової системи та підсистем, аналізувати різні моделі політики залякування та розвиток дипломатії в біполярному світі. При цьому Р. Арон ввів у свою концепцію поняття арбітра, аргументуючи це тим, що аналіз міжнародних відносин не може включати лише опис та спостереження, він вимагає оціночних суджень.

Іншим представником французької соціологічної школи міжнародних відносин був прихильник дюркгеймовського напрямку в соціології **Марсель Мерль** (1923 – 2003 рр.). У 70-ті роки ХХ століття своєю роботою «Соціологія міжнародних відносин» він заклав підґрунтя для подальших досліджень французької школи соціології міжнародних відносин. Дослідник зазначав, що міжнародні відносини – це система, яка не обмежується лише міждержавними відносинами, а являється сукупністю угод та потоків, які перетинають кордони або мають до цього тенденцію. В якості предмету соціології міжнародних відносин він визначив соціалізацію взаємодій міжнародних акторів. М. Мерль вважав, що дослідження міжнародних відносин не мають обмежуватися лише миром, війною чи міждержавними конфліктами, роблячи акцент на співпраці в міжнародних відносинах та значенні для розвитку міжнародних відносин появи нових акторів (міжнародних урядових та неурядових організацій, транснаціональних компаній).

Мотивом діяльності акторів міжнародних відносин він запропонував розглядати не національний інтерес, а

національну ідентичність, яка складається з мови, релігії, культурно-історичних цінностей та національно-історичної пам'яті. Дослідження М. Мерля після холодної війни були продовжені такими дослідниками як Б. Баді та М.-К. Смутс, які виходили з розуміння світу як єдиного цілого, що структуроване різноманітними взаємозалежними соціальними взаємодіями, та в якому поступово втрачають значення такі традиційні поняття як суверенітет, територіальність тощо.

Ще одним з напрямків французької соціології міжнародних відносин стала **полемологія (соціологія війни) Гастона Бутуля** (1899 – 1980 рр.). Її ключовою задачею було об'єктивне вивчення воєн як соціального феномену, базуючись на необхідності історичного осмислення дійсності та максимального уникнення політичного підходу. Г. Бутуль відносив до причин військових конфліктів порушення рівноваги між суспільними інститутами; політичні сили, що виникли в наслідок порушення рівноваги; випадкові причини та мотиви; агресивність та войовничість як психологічна проєкція соціальних груп; ворожість та войовничі комплекси. Серед войовничих комплексів дослідник виділяв наступні: «комплекс Абрахама» – несвідоме бажання принести власних дітей в жертву власним потребам; «комплекс козла відпущення» – перенесення страхів та невдоволення на зовнішнього ворога; «Дамоклів комплекс» – почуття незахищеності, що викликає неконтрольовану паніку та внутрішнє згуртування держави.

Полемологію (соціологію війни) традиційно протиставляють іншому напрямку в соціології міжнародних відносин – **соціології миру (іренології)**, яка також сформувалася у 60-ті роки ХХ століття. Її засновником вважається норвезький соціолог **Йохан Галтунг** (народився 1930 р.), який розробив в рамках соціологічного

підходу до вивчення міжнародних відносин методологію мирного вирішення міжнародних конфліктів, яка отримала назву іренологія. У його аналізі міжнародних конфліктів ключовим є поняття ізоморфізму (подібності), яке передбачає, що кожному елементу однієї структури відповідає лише один елемент іншої. Дотримуючись поняття ізоморфізму, Й. Галтунг говорив про подібність малих соціальних груп та міжнародних систем (ізоморфні поняття). Він стверджував, що міжнародна система являється соціальною структурою, елементи якої взаємодіють на національному рівні, а ізоморфізм має виступати інструментом прикладного аналізу структурної взаємодії в міжнародних відносинах.

Дослідник створив спеціальний словник ізоморфних понять: індивід – нація, міжособова взаємодія – міжнаціональна взаємодія тощо. Він стверджував, що міжнародна система являється соціальною структурою, елементи якої взаємодіють на національному рівні, а ізоморфізм має виступати інструментом прикладного аналізу структурної взаємодії в міжнародних відносинах.

Дослідник виділив три моделі взаємодії суб'єктів в системі міжнародних відносин: модель, що встановлює формальні статуси – міжнародні договори; модель, що виходить за формальні статуси – неурядова взаємодія; модель, що пов'язана з діяльністю окремих людей – міжособові контакти. Діяльність кожного елементу моделі взаємодії визначається за допомогою чотирьох компонентів: національного, формального, неформального та особистісного за формулою $V=N+F+I+P$. Інформація про компоненти N та F доступна з документів, про компоненти I та P може бути отримана з наукової та біографічної літератури.

Причину міжнародних конфліктів Й. Галтунг бачив у структурному насиллі, залежності між рангом та взаємодією,

ранговій невідповідності. На його думку, найбільш ефективним способом припинення війни є трансформація внутрішніх структур ворожих сторін, а вирішення конфлікту полягає у моделюванні позитивного миру на противагу негативному миру, який не виключає повторення війни.

Англійська соціологічна школа міжнародних відносин у 60-ті роки ХХ століття починає розробляти концепцію міжнародного суспільства, яка базувалася на суспільному характері міжнародних відносин, тобто на соціальних відносинах між державами. Серед засновників цієї школи треба відзначити **Чарльза Меннінга** (1894 – 1978 рр.), **Мартіна Уайта** (1913 – 1972 рр.) та **Хедлі Булла** (1931 – 1985 рр.), які розглядали міжнародну систему як соціальне середовище (суспільство), що регулюється спільними нормами.

Основною роботою Ч. Меннінга вважається дослідження «Природа міжнародного суспільства» (1962 р.), яке стало уособленням ідей англійської школи міжнародних відносин. Однією з задач, які ставив перед собою Ч. Меннінг, був пошук інструментів, що дали б змогу ефективно пояснювати міжнародні відносини як соціальну реальність. Саме його методологічний інструментарій дозволив сформулювати концепцію міжнародного суспільства, яка базувалася на гроціанівському розумінні міжнародного права, історико-соціологічному баченні світових проблем та стала основною методологією англійської школи соціології міжнародних відносин.

Ключові напрацювання М. Уайта у сфері науки про міжнародні відносини приходяться на період його роботи у Лондонській школі економіки (1945 – 1961 рр.). Саме у цей час дослідник почав підходити до аналізу міжнародних відносин як до соціальної науки. У 1949 році виходить його праця «Політика держав», в якій основна увага приділяється формуванню термінології міжнародних відносин – пізніше

вона лягла в основу його лекційного курсу «Міжнародна теорія». Науковий доробок М. Уайта мав вагомий вплив на розвиток науки про міжнародні відносини в Великобританії та містив значний дослідницький потенціал у сфері вивчення руху міжнародного суспільства та світового суспільства (саме ця ідея стала однією з ключових в англійській соціологічній школі міжнародних відносин).

Головною роботою Х. Булла у сфері міжнародних відносин вважається праця «Анархічне суспільство: вивчення порядку в світовій політиці» (1977 р.), в якій він говорив про відмінність міжнародної системи та міжнародного суспільства. Коли держави (дві або більше) мають достатню кількість контактів, але не пов'язані спільними цінностями та інститутами, формується міжнародна система. Коли ж держави встановлюють спільні правила, інститути, формати поведінки, цінності та визнають загальну зацікавленість в підтримці цих домовленостей – виникає міжнародне суспільство. Ці норми проявляються у ряді інститутів, які формують міжнародне суспільство: війна, дипломатія, баланс сил, міжнародне право, система управління великих держав тощо. Міжнародній системі та міжнародному суспільству притаманні різні типи балансу сил. Міжнародній системі, де немає спільних інтересів і глобальних інститутів, притаманний ситуативний, нестійкий баланс сил, водночас міжнародне суспільство характеризується свідомо сконструйованим балансом сил. Таким чином, саме соціальні зв'язки, що пов'язують держави, забезпечують порядок у світовій політиці. Цей порядок підтримується заради стабільності та безпеки.

Міжнародне суспільство перебуває в процесі переходу від суспільства держав до суспільства людей (тобто до світового суспільства, що базується на глобальній ідентичності) та від міжнародного порядку до світового. В процесі цього переходу формується міжнародна суспільна

свідомість, почуття спільності, поширене в рамках всього світу.

У 1970-80-ті роки, в умовах продовження Холодної війни та збільшення ролі економічних, екологічних та ідеологічних факторів у міжнародних відносинах, виникає потреба у комплексному підході до вивчення питань безпеки. Соціального підходу до питань безпеки, який передбачав переміщення акценту з держави на людину, дотримувалася **Копенгагенська школа міжнародних відносин**. Саме в її рамках була створена **теорія сек'юризації**.

Один з її засновників **Баррі Бузан** (народився у 1946 р.) в роботі «Народ, держава, страх» ввів до обігу два поняття «соціальна спільнота» та «ідентичність» як предмет безпеки. Він вважав, що безпека має відношення перш за все до соціальних спільнот, а лише потім до індивідів. Головним об'єктом безпеки, на його думку, виступає держава, хоча вагоме місце займають і недержавні, етнокультурні спільноти. Дослідник виділив п'ять секторів загроз: військовий, політичний, економічний, екологічний та соціетальний. Соціетальна безпека визначалася ним як безпека ідентичності. Вона важлива для існування держави, бо дає змогу берегти життєздатність навіть в умовах тимчасової втрати власних інститутів та територій. Таким чином, розрізненість суспільства (ідеологічна, культурна тощо) створює загрозу безпеці.

Б. Бузан розглядав безпеку як відносне поняття. Процес, в ході якого об'єкт починає вважатися загрозою безпеці, Б. Бузан називав сек'юризацією. Він відбувається у два етапи: перший – актор повідомляє про наявність загрози, другий – легітимізується факт порушення чинних норм після усвідомлення суспільством реальності існування загрози. Успішність сек'юризації залежить від внутрішніх та зовнішніх умов. Б. Бузан вважав, що в рамках міжнародних відносин певне явище отримує статус загрози безпеки не тому, що несе

у собі об'єктивну загрозу, а тому, що актор визначає його як екзистенціальну загрозу об'єкту безпеки. Коли мова йде про загрозу безпеці держави, частіше за все існує лише загроза панівному режиму, який подає її як загрозу всьому суспільству та таким чином виправдовує свої дії. Тому Б. Бузан вважав, що питання безпеки слід аналізувати не через оцінку характеру реальних загроз, а через вивчення процесу сек'юризації – хто, що, навіщо та за яких умов сек'юризує.

Безпека міжнародних відносин аналізувалася дослідником на п'яти рівнях: міжнародні системи (планетарний рівень); міжнародні підсистеми (інтернаціональні системи, пов'язані територіально чи економічно); групи, організації, співтовариства акторів; підгрупи людей в межах однієї групи акторів; конкретні індивіди.

Продовжив розвивати теорію сек'юризації **Оле Вейвер** (народився у 1960 р.), який об'єднав всі елементи безпеки у дві групи: державна безпека (те, що стосується державного суверенітету) та соціетальна безпека (те, що стосується суспільства та його ідентичностей). Щоб проблему віднести до безпеки, її треба спочатку політизувати, зробити обговорюваною, а вже потім визнати екзистенційною загрозою. Однак він зазначав, що якщо дискурс може створювати ситуацію небезпеки, то можливо говорити і про зворотний процес – десек'юритизацію

Розвиваючи теорію сек'юритизації Б. Бузана та О. Вейвера, **Роксання Доуті** (народилася у 1953 р.) включає в дослідницьке поле соціології безпеки індивіда, розглядаючи безпеку як тріаду: національна безпека – соціетальна безпека – людська безпека. Об'єктом безпеки стає сама людина без прив'язки до території, нації, конкретного суспільства тощо. Людська безпека вивчається у контексті глобального соціуму та єдиного людства.

Закінчення холодної війни, руйнація Ялтинсько-Постдамської системи міжнародних відносин, активізації процесів глобалізації – все це, з одного боку, створювало умови для розвитку соціології міжнародних відносин, а з іншого, вимагало трансформації її підходів та проблематики. Наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття у соціології міжнародних відносин формується **конструктивістський підхід**, в рамках якого міжнародні відносини розглядаються як соціальний конструкт, а актори виступають творцями соціальної реальності, яка формується в залежності від їх цінностей, переконань, матеріальних речей. При чому вирішального значення набувають саме ідейні конструкції: вони впливають на зовнішньополітичну діяльність акторів, на формування їх соціальної ідентичності, яка в свою чергу формує об'єктивні та суб'єктивні інтереси, стратегію поведінки.

На ідентичність, яка формується в середині держави, впливають інші держави та міжнародна система. Є три виміри ідентичності: корпоративна – матеріальні та нематеріальні ознаки, що вирізняють державу поміж інших; соціальна або колективна ідентичність – виникає внаслідок взаємодії акторів; іманентна ідентичність – поєднує політичну систему, систему уявлень тощо. Цілі акторів формуються відповідно до ідентичностей, реалізуються в процесі взаємодії та змінюються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

Представником конструктивістської школи соціології міжнародних відносин являється **Александр Вендт** (народився у 1958 р.). У своїй роботі «Соціальна теорія міжнародних відносин» він говорив про те, що суб'єкти формують розуміння власної ідентичності та сприйняття інших в процесі соціальної взаємодії, тобто ідентичності формуються та змінюються в процесі соціалізації. А. Вендт дотримувався державоцентризму, тобто вважав державу

ключовим актором міжнародних відносин. Соціальні ідентичності держав або колективні ідентичності формуються нормами та ідеями чинної міжнародної системи, саме ідентичності є основою інтересів держав. Важливість тих чи інших цінностей визначається тим значенням, якого їм надають актори. Об'єктивні явища в міжнародних відносинах також можуть змінюватися так само, як і характер взаємодії акторів, приймаючи форму конфліктних або дружніх відносин. Міжнародна система являється соціальною категорією, яка конструюється в процесі міжнародної взаємодії, тому її анархічний характер не може бути незмінною характеристикою. А. Вендт вважав, що міжнародні відносини будуть рухатися в бік створення світової держави. Розвиток міжнародної системи буде націлений на забезпечення стабільності, безпеки та взаємного визнання акторів, а бажання отримати безпеку сприятиме утворення спільної колективної ідентичності. На думку дослідника, розвиток міжнародної системи буде рухатися за наступним сценарієм: культура системи держав, спільнота держав, глобальне суспільство, Кантова культура колективної безпеки, єдина світова держава.

На сьогодні розвиток міжнародних відносин відзначається цілим рядом нових тенденцій, пов'язаних з формуванням нової системи міжнародних відносин, яка має прийти на зміну біполярної. Серед них можна виділити наступні: розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою; активізація процесів демократизації у світових масштабах; зростання кількості та урізноманітнення акторів міжнародних відносин; зміщення акценту у структурі загроз безпеці у бік загроз м'якої сили; виникнення нових механізмів регулювання міжнародних відносин; зростання ролі інформації; існування протилежних тенденцій до інтеграції та дезінтеграції; фрагментація міжнародних відносин. Крім того, спостерігається тенденція

до глобалізації міжнародного життя, зростання універсальності, взаємозалежності та взаємообумовленості сучасних міжнародних відносин, активізація процесу створення глобального суспільства, і водночас зростання конфліктності у світі через культурно-цивілізаційні розбіжності та загострення наявних проблем та суперечностей. Все це вимагає вироблення нових підходів до дослідження міжнародних відносин з урахуванням усіх вище зазначених феноменів та тенденцій.

Подальші перспективи розвитку соціології міжнародних відносин пов'язані, перш за все, з підходом до інтерпретації світу як єдиного простору, який структурований різноманітними соціальними взаємодіями, що здійснюються на шляху до формування глобального суспільства. В рамках цього підходу міжнародні відносини аналізуються з урахуванням ролі соціальних норм та інститутів, групових цінностей, ідентичностей, культур, традицій тощо, які і мотивують сторони брати участь у міжнародній взаємодії.

Актуальною залишається проблема дослідження міжнародного конфлікту, особливо враховуючи той факт, що в нових реаліях держава перестає бути основним суб'єктом, який використовує нелегітимне насилля на міжнародній арені. У тому числі важливо виробити механізми запобігання конфліктам як з участю держав, так і з участю інших соціальних спільнот, коріння яких лежить у зіткненні моралі, традицій, звичаїв та ідентичностей. Поряд з дослідженням міжнародного конфлікту, соціологія міжнародних відносин продовжує вивчати міжнародну співпрацю в контексті взаємодії соціальних спільнот, аналізуючи внутрішні причини, шляхи реалізації, основні форми та можливі наслідки.

Також до перспективних напрямків сучасної соціології міжнародних відносин належать дослідження інтеграційних

та дезінтеграційних процесів, які супроводжуються виникненням нових спільнот, ідентичностей, цінностей; вивчення особливостей нових акторів міжнародних відносин та їх впливу на систему в цілому, особливо роль особистості, терористичних груп, інтернет-спільнот тощо; аналіз процесу демократизації міжнародних відносин, поширення демократичних цінностей, зростання ролі моральних та правових факторів у міжнародних відносинах.

Таким чином, виникнення соціології міжнародних відносин у 60-ті роки ХХ століття стало, з одного боку, відповіддю на нові виклики, що породжувала біполярна система міжнародних відносин, а з іншого, паралельно з розквітом модерністських підходів, реакцією на розчарування у політичному реалізмі, який займав у цей час панівні позиції у теорії міжнародних відносин. Саме соціологічний підхід дозволив включити в аналіз нові феномени, які активно виникали у системі міжнародних відносин (недержавні актори міжнародних відносин, зростання ролі соціальних факторів, виникнення нової структури загроз тощо). Соціологічний підхід чудово вписується і в сучасні тенденції розвитку міжнародної системи. Процеси глобалізації та зближення світу, які поступово ведуть до формування глобального суспільства, створюють для соціології міжнародних відносин нове поле для досліджень, бо саме соціологічний метод дозволить найбільш ефективно проаналізувати ці процеси.

1.3. Основні методи дослідження в соціології міжнародних відносин

Аналізуючи особливості використання методів дослідження в соціології міжнародних відносин, треба перш за все дати визначення поняттю «метод». Отже, **метод** – це сукупність прийомів, засобів та процедур дослідження наукою свого предмету. Під час аналізу проблеми методів у

соціології міжнародних відносин, ми, з одного боку, розглядаємо використання соціологічного методу інтерпретації політичних явищ, а з іншого, застосування в галузі міжнародних відносин методів збору та обробки інформації, які були створені або розвинені в соціологічних дослідженнях.

Треба відзначити, що більшість соціальних наук не має власних специфічних методів, а частіше за все застосовує загальнонаукові методи та методи інших дисциплін. Соціологія міжнародних відносин, як наукова дисципліна, яка тісно пов'язана з політичною наукою, базується на тих самих принципах, що й остання: незалежність та неупередженість дослідницької позиції; використання аналітичних прийомів та процедур, які є характерними для усіх суспільних наук; потяг до систематизації та побудови моделей.

Розвиток суспільних наук, починаючи з 50-х років ХХ століття, характеризується швидким освоєнням нових методів дослідження, стрімким розвитком аналітичних концепцій та порівняльних досліджень, активним залученням до досліджень електронно-обчислювальних машин, що сприяло прогресу у розвитку у тому числі науки про міжнародні відносини, наближенню до виконання її завдань щодо практичного регулювання та прогнозування міжнародних відносин. Однак при цьому не втрачають своїх позицій в академічному середовищі і прихильники традиційного, історико-соціологічного підходу (А. Арон, Г. Моргентау) – вони наголошують на неможливості вивчення політичних процесів виключно прикладними методами. Якщо ж говорити про розвиток вітчизняної соціології міжнародних відносин (та і соціології взагалі), то для цієї сфери є характерним відсутність досвіду теоретизування (спадщина, яка залишилася від СРСР) та прихильність прикладним дослідженням.

Сьогодні в соціології міжнародних відносин провідне місце займають загальнонаукові методи досліджень, серед них системний підхід та моделювання.

Системний підхід. Використання поняття «система» широко застосовується дослідниками, які належать до різних шкіл та напрямків науки про міжнародні відносини. Системний підхід передбачає аналіз предмету дослідження як єдиного цілого, пошук кореляцій між взаємодіючими елементами, визначення законів функціонування міжнародної системи.

Існують різні варіації системного підходу у дослідженні міжнародних відносин в залежності від рівнів аналізу. Наприклад, Р. Арон виділяв наступні рівні у вивченні міжнародних відносин: міждержавна система, держава, державний потенціал. Д. Розенау виділяв цілих шість рівнів: індивіди, що формують політику; їх посади та ролі; структура уряду; суспільство; система відносин між державою та іншими учасниками міжнародних відносин; світова система. Обрання того чи іншого рівня дослідження залежить від конкретного дослідження, його задач, наявних фактів тощо.

Проявами системного підходу є системна теорія (будує та описує систему, її елементи, взаємодію елементів та середовища, внутрішні системні процеси) та системний аналіз (сукупність практичних методик для розв'язання конкретних задач). Системний аналіз, у свою чергу, має статистичний та динамічний вимір, які застосовуються для вивчення зовнішньої політики держави.

Статистичний вимір системного аналізу передбачає аналіз факторів, однак єдиного підходу до визначення того, що вважати факторами у дослідженні міжнародних відносин, на сьогоднішній час не існує. Наприклад, Р. Боск визначає потенціал держави як сукупність фізичних та духовних факторів; Ф. Брайар та М. Р. Джалілі детермінантами зовнішньої політики вважають внутрішні незалежні змінні

(фізичні, структурні, культурні та людські) та зовнішні незалежні змінні (міжнародна система, дії інших держав, ресурси загального користування).

Динамічний вимір системного аналізу – це аналіз прийняття рішень. Взагалі, процес прийняття рішень являється однією з ключових питань соціальної науки в цілому та науки про міжнародні відносини у тому числі, бо вивчення факторів зовнішньої політики без врахування процесу прийняття рішень не дає об'єктивних результатів.

Аналіз процесу прийняття рішень проводиться у два етапи: визначення осіб, які приймають рішення, та аналіз їх політичних уподобань з урахування світогляду, досвіду, політичних поглядів тощо. Ф.Брайар та М.Р.Джалілі виділили чотири підходи до процесу прийняття рішень: раціональний вибір (рішення приймаються однією раціонально мислячою людиною); прийняття рішення під впливом сукупності урядових структур; рішення як результат торгу між урядом, бюрократами та іншими суб'єктами; прийняття рішень особами, які знаходяться в несприятливому оточенні та мають обмежену, неповну інформацію. Однак, чистих моделей в реальному житті практично не існує. Аналіз процесу прийняття рішень використовується для прогнозування міжнародних ситуацій з урахуванням потенціалу держави.

Моделювання. Цей метод пов'язаний з розробкою штучних, ідеальних об'єктів та ситуацій, які представляють собою системи, елементи та відношення, які відповідають реальним міжнародним феноменам та процесам. Найбільш відомим видом моделювання в науці про міжнародні відносини є «теорія ігор», яка розглядає прийняття рішення в конкретному соціальному контексті. Ця теорія розповсюджується на всі сфери людської діяльності. Вона базується на теорії вірогідності та передбачає конструювання

моделей аналізу та прогнозування різного типу поведінки акторів в різних ситуаціях.

Класична «теорія ігор» була розроблена математиком Дж. Фон Нейманом та економістом О. Моргенштерном в роботі «Теорія ігор та економічна поведінка» (1947 р.). Для аналізу поведінки міжнародних акторів вона почала застосовуватися А. Рапопортом та Т. Шеллінгом під час дослідження конфліктів, переговорів, стратегії залякування тощо. Канадський вчений Ж. П. Дерр'єнник застосовував «теорію ігор» як теорію прийняття рішень в ризиковій ситуації. Для гри з декількома гравцями використовувалася теорія взаємозалежних рішень, тобто в умовах коли ризикова ситуація є спільною для всіх гравців, невизначеність походить від кожного з них. Тому вигідним для всіх рішенням є ліквідування ситуації ризикового характеру. У грі з двома гравцями, якщо один з них приймає невигідне для себе рішення, інший виграє від цього; але якщо обидва грають «добре», тобто раціонально, ніхто не отримує більше, ніж же дозволяють правила гри.

Тобто, головна задача «теорії ігор» – це знаходження найкращого рішення з існуючих. Важливим є те, що кількість типів ситуацій, в яких можуть опинитися гравці, є обмеженою, і всі вони можуть бути зведені до невеликої кількості моделей ігор, що різняться за характером мети, можливостями взаємної комунікації та кількістю гравців. Щодо останнього пункту, то існують ігри з одним гравцем, двома, багатьма. Прикладом гри з одним гравцем є ситуація з людиною та погодою, яка є непередбачуваною і не залежить від прийнятих рішень.

Гру з двома гравцями найчастіше представляють у вигляді «дилеми ув'язненого» (рішення на основі раціональної поведінки). Передбачається, що двоє скоїли спільне правопорушення та були за це затримані, можливості спілкуватися у них немає, тому про стратегію поведінки один

одного вони знати не можуть, але їх попередили про наступне: «Якщо суб'єкт А зізнається, а суб'єкт Б не зізнається, то А вільний, а Б отримує максимальне покарання. Якщо суб'єкт Б зізнається, а суб'єкт А не зізнається – то ситуація складеться протилежною попередній. Якщо обидва зізнаються, то обидва отримають покарання, але не максимальне. Якщо обидва не зізнаються, то обидва отримають мінімальне покарання». Саме ця модель, наприклад, застосовувалася для аналізу гонки озброєнь. Однак, треба звернути увагу на те, що не все і не завжди в міжнародних відносинах підпадає під визначення раціонального.

На сьогодні існує дуже багато варіантів моделювання, але жодна модель не дає впевненості в правильності висновків, що зроблені на її основі.

Серед аналітичних методів дослідження у соціології міжнародних відносин особливе місце займають контент-аналіз, івент-аналіз, метод когнітивного картування, метод індикаторів, статистичний аналіз.

Контент-аналіз передбачає систематизоване вивчення змісту тексту з фіксацією найбільш часто повторюваних слів та словосполучень, сюжетів. Вперше він був використаний американським дослідником Г. Лассуелом при вивченні пропагандистської спрямованості політичних текстів у 1949 році. Виділяють наступні стадії контент-аналізу: структурування тесту, обробка інформаційного масиву за допомогою матричних таблиць, квантифікація інформаційного матеріалу та його обробка за допомогою електронно-обчислювальної машини. Результативність контент-аналізу у багато чому залежить від правильного обрання одиниць аналізу.

Івент-аналіз або аналіз подієвих даних включає обробку публічної інформації. Систематизація проводиться за наступними ознаками: суб'єкт-ініціатор; сюжет; суб'єкт

мішень; дата події. Систематизовані події зводяться в матричні таблиці, ранжуються та обробляються за допомогою електронно-обчислювальної машини.

Когнітивне картування спрямоване на виявлення того, як певний політичний діяч сприймає певну політичну проблему. Суть цього методу полягає у гіпотезі, що на рішення особи впливає не дійсність на пряму, а її сприйняття (емоційні та когнітивні фактори). Суб'єкт зазвичай не дооцінює інформацію, яка вступає в суперечність з його системою цінностей. Метою когнітивного картування є визначення основних понять, які використовує політик, та виявлення причинно-наслідкових зв'язків.

Метод індикаторів був започаткований професором Б. Корані, який запропонував скоротити кількість ключових індикаторів для аналізу поведінки міжнародного актора до чотирьох основних: спосіб дипломатичного представництва, економічні угоди, міждержавні візити, договори. Ці індикатори у свою чергу систематизуються в залежності від їх типу (економічний, військовий, культурний тощо).

Для всіх цих методів спільною є проблема джерел інформації, їх достовірності та повнота даних, крім того, вони вимагають великих затрат на проведення.

Також важливим аналітичним методом дослідження являється **статистичний**, який допомагає визначити кількісні параметри тих чи інших подій чи процесів, то на їх основі провести аналіз та теоретизування. Статистичний метод застосовується шляхом зведення емпіричних даних про міжнародну систему, їх структуризації за допомогою таблиці, графіків, діаграм, обчислення показників, співвідношення за допомогою математичної кореляції.

Окрему групу складають методи, які використовуються для збору та первинної систематизації інформації. Серед них можна виділити спостереження, ситуативні ігри, анкетування,

інтерв'ю, експертне опитування, експерта нарада, вивчення документів, порівняння, експеримент.

Важливими для дослідження міжнародних відносин являються прогнозові методи, які застосовуються для створення прогнозів щодо подальшого розвитку процесів в міжнародних відносинах. серед них найбільш відомі це дельфійський метод та метод побудови сценаріїв.

Дельфійський метод полягає у систематичному та контрольованому зборі експертних оцінок з приводу певної ситуації (краще, якщо експерти належать до різних наукових шкіл), їх математично-статистичній обробці з наступним корегуванням експертами своїх оцінок.

Побудова сценаріїв передбачає побудову динамічних ідеальних моделей імовірного розвитку міжнародних подій. Спочатку висуваються гіпотези щодо можливого розвитку міжнародних подій (нічим не підтвержені), а потім проводиться дослідження у п'ять етапів: аналіз чинників, що впливають на ситуацію; висування гіпотези щодо еволюції цих чинників у найближчі 10, 15 та 20 років; висунення гіпотез щодо майбутніх ситуацій пов'язаних з цими чинниками; визначення показників ймовірності тих чи інших визначених сценаріїв; класифікація сценаріїв розвитку подій за критерієм їхньої ймовірності.

Таким чином, можна зазначити, що соціологія міжнародних відноси, не маючи власних методів дослідження, використовує міждисциплінарні. Взагалі, міждисциплінарність являється однією з провідних сучасних тенденцій розвитку науки. Найкращого результату будь-яке дослідження, і не лише в соціології міжнародних відносин, досягає при комплексному застосування різних методів та технік дослідження.

1.4. «Міжнародні відносини» як ключова поняттєва категорія соціології міжнародних відносин

Однією з ключових поняттєвих категорій соціології міжнародних відносин являється поняття **«міжнародні відносини»**, яке було введене до наукового обігу у 1789 році англійським філософом та юристом Дж. Бентамом. У своєму трактаті «Вступ до принципів моральності і законотворення» за допомогою категорії «міжнародні відносини» він описував взаємовідносини між монархами та громадянами різних країн. Поняття «міждержавні відносини» було введено американським геополітиком Н. Спайкменом у першій половині ХХ століття та означало відносини між особами чи групами осіб, що належать до різних держав.

Після Другої світової війни набуло поширення трактування міжнародних відносин з позицій політичного реалізму. Цій підхід був ще відомий як «традиціоналістський» та знайшов яскраве висвітлення в працях американського політолога Г. Моргентау, який визначав міжнародні відносини як політичні взаємини між націями, що спрямовані на реалізацію єдиного національного інтересу – боротьбу за владу. Прихильником політичного реалізму був і засновник соціології міжнародних відносин Р. Арон, який вважав міжнародні відносини відносинами між державами та колективними державно-політичними організаціями на певній території, які символічно можуть бути представлені у вигляді фігур дипломата та солдата.

Крах біполярної системи міжнародних відносин та активний розвиток процесів глобалізації на початку 90-х років ХХ століття принесли нові тенденції у підходи до визначення міжнародних відносин. Дж. Розенау акцентував увагу на тому, що зростання кількості акторів міжнародних відносин і зменшення ролі держави містить потенціал для зміни всієї міжнародної системи. Для позначення принципово нових міжнародних відносин дослідник

використовував термін «постміжнародні відносини». В умовах постміжнародних відносин вага актора на міжнародній арені визначається його спроможністю ініціювати та підтримувати відносин, а не його правовим статусом чи суверенністю, тому несuverенні актори можуть мати та реалізовувати власні цілі. Дж. Розенау зазначав, що різноманітність та значення несuverенних акторів на світовій арені зростає, тому суверенність перестає бути визначальною характеристикою суб'єктів міжнародних відносин. Всіх акторів міжнародних відносин дослідник поділяв на акторів мікрорівня, до яких належать громадяни, офіційні особи, лідери держав, приватні суб'єкти, та акторів макрорівня, які об'єднують держави, транснаціональні організації, соціальні рухи. Міжнародні відносини у Дж. Розенау символічно постають у вигляді фігур туриста та терориста.

Взагалі, міжнародні відносини являються доволі специфічним суспільним явищем, яке має цілий ряд характерних особливостей, які виділяють міжнародні відносини серед інших видів суспільних відносин (внутрішніх). Дехто з дослідників навіть розглядає міжнародні відносини як особливий специфічний вид спілкування, при чому виділяються різні види спілкування: як між соціальними структурами (держави, міжнародні організації), так і між окремими індивідами (дипломати, політичні лідери, журналісти тощо). Розвиток комунікаційних технологій на сучасному етапі робить світ більш прозорим, що призводить до того, що у публічний міжнародний доступ потрапляє навіть та інформація, яку політичні лідери не хотіли б поширювати та яка раніше була б виключно внутрішньою.

Міжнародні відносини мають цілий ряд *характеристик*, які відрізняють їх від інших суспільних відносин:

- комплементарний характер (охоплюють всі сфери людської діяльності);

- поліцентризм (відсутність легальної монополії на владу, пов'язана з принципом суверенної рівності держав – анархічність, плюралізм суверенітетів);
- складність (обумовлена великою кількістю учасників міжнародних відносин та складною структурою їх взаємодії);
- системність (обумовлена взаємопов'язаністю та взаємообумовленістю акторів та їх відносин);
- глобальність (передбачає певним чином участь всіх акторів: як державних, так і недержавних).

Також міжнародні відносини характеризуються наступними рисами: стихійність, спонтанність, тривалість (протягом всього розвитку людства), культурний плюралізм, економічна детермінованість, взаємозалежність внутрішньодержавних та міжнародних відносин, інформаційна залежність акторів тощо.

Як відзначає відомий російський дослідник у сфері теорії та соціології міжнародних відносин П. Циганков, сучасні міжнародні відносини характеризуються постійним зростанням кількості акторів на міжнародній арені (держави, міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації, асоціації, окремі індивіди) та появою викликів, які є всеосяжними та вирішення яких не під силу окремій державі чи державному угрупованню.

Міжнародні відносини проявляються у різних *формах*, серед яких можна виділити міжнародні контакти (конференції, гастролі, виступи тощо); міжнародні дії (мітинги чи демонстрації біля іноземних посольств, резолюції щодо іншої держави тощо, спрямовані на підтримку чи зміну дій та поглядів іншого актора міжнародних відносин); міжнародні взаємодії (соціальні взаємозв'язки двох акторів міжнародних відносин); міжнародна залежність.

Спроби проаналізувати та зрозуміти певний суспільний феномен часто супроводжується спробами його класифікації

та типологізації. Сьогодні існує різні варіанти *типологізації міжнародних відносин*.

Відповідно до сфер суспільного життя, в яких реалізуються міжнародні відносини, їх поділяють на політичні, економічні, політичні, культурні, ідеологічні, воєнні тощо.

В залежності від масштабності виокремлюють глобальний, міжрегіональний, регіональний, субрегіональний та локальний рівень міжнародних відносин.

Враховуючи ступінь напруженості виділяють наступні стани міжнародних відносин: стабільність та нестабільність, довіра і ворожнеча, співробітництво і конфлікт, мир і війна.

За характером взаємодіючих суб'єктів є міждержавні та транснаціональні міжнародні відносини.

За кількістю взаємодіючих суб'єктів міжнародні відносини поділяються двосторонні та багатосторонні.

За характером співіснування виділяють міжнародні відносини, які базуються на балансі сил та на балансі інтересів.

Підсумовуючи, можна визначити, що **міжнародні відносини – це сукупність різноманітних зв'язків і відносин між державними та недержавними акторами, що реалізуються на світовій арені.**

Визначивши дефініцію поняття «міжнародні відносини», важливо співвіднести його з іншими ключовими поняттями теорії та соціології міжнародних відносин – **міжнародною та світовою політикою**. Треба зазначити, що деякі наукові підходи передбачають розмежування понять міжнародна та світова політика, однак частіше вони розглядаються як тотожні.

Г. Моргентау вважав, що суть світової політики є аналогічною внутрішній політиці, та передбачає боротьбу на вплив. Російський дослідник міжнародних відносин А. Бовін наголошував, що світова політика – це діяльність та

взаємодія держав на міжнародній арені, а міжнародні відносини, у свою чергу, система реальних зв'язків між державами, яка виступає одночасно і як результат їхніх дій, і як середовище для реалізації світової політики.

Однак, зважаючи на основні тенденції розвитку міжнародних відносин сьогодні, неправильно вважати акторами світової політики виключно держави, краще визначити світову політику як діяльність та взаємодію на міжнародній арені з метою реалізації певних політичних цілей всіх державних та недержавних суб'єктів міжнародних відносин.

Світову політику треба відрізнити від **зовнішньої політики** держави, яка передбачає конкретну практичну діяльність держави (зовнішньополітичних відомств) із забезпечення національних інтересів через усі можливі інструменти: державну дипломатію, військову силу, економічний вплив, пропаганду тощо.

Серед принципів, на яких базується світова політика, можна виокремити невторчання у внутрішні справи інших держав; рівноправ'я на міжнародній арені; повага суверенітету; виконання державами взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Метою світової політики на сучасному етапі є створення сприятливих міжнародних умов для реалізації державами власної внутрішньої політики; активної співпраці всіх акторів міжнародних відносин для досягнення загальнолюдських інтересів та протидії глобальним викликам; забезпечення суб'єктам міжнародних відносин участі в міжнародному поділі праці; захисту прав людини та боротьбі з тероризмом.

Таким чином, **світова політика є частиною міжнародного життя, яка змістовно обмежена політичними явищами, процесами та проблемами, та виступає фактором формування міжнародних відносин, а міжнародні відносини виступають тим**

підґрунтям, на якому формується світова політика, впливають на її зміст і характер та, у свою чергу, змінюються під її впливом.

Контрольні питання

1. Проаналізуйте особливості та основні етапи формування соціології міжнародних відносин.
2. Охарактеризуйте французьку соціологічну школу міжнародних відносин (Р. Арон, М. Мерль).
3. Порівняйте ключові ідеологічні позиції соціології війни Г. Бутуля та соціології миру Й. Галтунга.
4. Визначте характерні риси англійської соціологічної школи міжнародних відносин (Ч. Меннінг, М. Уайт, Х. Булл).
5. Виокремте особливості копенгагенської школи міжнародних відносин та теорії сек'юризації (Б. Бузан, О. Вейвер, Р. Доуті).
6. Дослідіть конструктивістський підхід у соціології міжнародних відносин (А. Вендт).
7. Охарактеризуйте основні методи дослідження, проблеми та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин
8. Проаналізуйте основні теоретичні підходи до визначення поняттєвої категорії «міжнародні відносини».

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняттєва категорія «національний інтерес» у соціології міжнародних відносин:
 - Підходи до визначення поняття «національний інтерес» у представників основних теоретичних шкіл міжнародних відносин: політичний реалізм, лібералізм, конструктивізм тощо.

- Типологія національних інтересів у сучасних міжнародних відносинах
- Основні механізми реалізації національних інтересів акторами міжнародних відносин
- Трансформація поняття «національний інтерес» в умовах розвитку глобалізаційних процесів.

Рекомендована література

Основна

1. Баженов А.М. Социология международных отношений : учебное пособие. М. : ЦСПиМ, 2013. 300 с.
2. Каримова А.Б. Социология международных отношений : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2018. 304 с.
URL : <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1023440887.pdf>
(дата звернення : 06.04.2021)
3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання, 2007. 461 с.
4. Соколова С. Ю. Социология международных отношений : лекции. Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. 76 с.
URL : http://op.vlsu.ru/fileadmin/Programmy/Bacalavr_academ/46.03.01/Metod_doc/Sokolova_S.JU._Sociologija_mezhdunarodnykh_otnoshenii.pdf (дата звернення : 06.04.2021)
5. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2016. 540 с.
6. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник. Л.: Тріада плюс, 2011. 318 с.
7. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин: навчальний посібник. Л. : Новий Світ, 2000. 346 с.

8. Цыганков А.П., Цыганков П.А. Социология международных отношений: Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2006. 238 с.
9. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений М.: Радикс, 1994. 208 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/index.php (дата звернення : 06.04.2021)

Додаткова

1. Арефьев А. Л., Баженов А. М. Кто есть кто в социологии международных отношений : энциклопедический справочник для вузов / под. ред. Г. В. Осипова. М.: Институт социально-политических исследований, 2016. 352 с. URL : <https://docplayer.ru/42841885-Kto-est-kto-v-sociologii-mezhdunarodnyh-otnosheniy.html> (дата звернення : 11.09.2020).
2. Анісімова О. Ю. Соціологія у вивченні міжнародних відносин. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3426/3100 (дата звернення : 13.09.2020).
3. Калашнікова Л. В. Аналітичне осмислення етапів інституціоналізації соціології безпеки у сучасній західній соціологічній думці. URL : <http://sau.in.ua/app/uploads/2019/06/Kalashnikova-L.-Analytical-Understanding-of-the-Stages-of-Institutionalization-of-Security-in-Contemporary-Western-Sociological-Thought.pdf> (дата звернення : 13.09.2020).
4. Каримова А.Б. Социология международных отношений в парадигмах поведения и деятельности. URL : https://www.imemo.ru/files/File/ru/Articles/2018/Nauka_Kultura_Obshchestvo_2018_Nomer_2_Karimova.pdf (дата звернення : 10.09.2020).

5. Кузик П. Конструктивістська концепція А Вендта: від критики «міжнародної анархії» до ідеї невідворотності світової держави. URL : https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/VLNU_Mv_2013_32_15.pdf (дата звернення : 11.09.2020).
6. Миронов В. В. «Международный порядок» Хедли Булла и Английская школа международных отношений. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-poryadok-hedli-bulla-i-angliyskaya-shkola-teorii-mezhdunarodnyh-otnosheniy/viewer> (дата звернення : 11.09.2020).
7. Миронов В. В. Мартин Уайт и вопросы изучения Английской школы международных отношений. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/martin-uayt-i-voprosy-izucheniya-angliyskoy-shkoly-teorii-mezhdunarodnyh-otnosheniy/viewer> (дата звернення : 09.09.2020).
8. Романюк Н. Сенюк Ю. Особливості соціалконструктивістського підходу у дослідженні міжнародних відносин. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/183-485-1-PB.pdf> (дата звернення : 12.09.2020).
9. Смирнова А. Г. Угрозы и их изучение в социологии международных отношений. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/ugrozy-i-ih-izuchenie-v-sotsiologii-mezhdunarodnyh-otnosheniy/viewer> (дата звернення : 19.09.2020).
10. Соловьев А. В. Полемология – французская социология войны. URL : http://ecsocman.hse.ru/data/312/991/1219/019_Solovev._A_V..pdf (дата звернення : 11.09.2020).
11. Терещенко Н. В. Теоретико-соціологічні аспекти проблеми війни і миру в міжнародних відносинах. URL : https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27501/tns_1

- 9-10.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення : 11.09.2020).
12. Троян С. С. Сучасні міжнародні відносини: основні тенденції еволюції. URL : http://vmv.kyumu.edu.ua/v/o8/troyan_ss.htm (дата звернення : 12.09.2020).
 13. Хельберг У. Теоретичні підходи до розуміння європейської безпеки. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/helberg_teoretychni.pdf (дата звернення : 12.09.2020).
 14. Шевель І. П. Основні напрямки вивчення міжнародного порядку в соціології міжнародних відносин. «Молодий вчений». № 4.1 (31.1). Квітень, 2016 р. С14–18. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/168.pdf> (дата звернення : 13.09.2020).
 15. Шинкарук К. Конструктивістська парадигма в дослідженнях міжнародних відносин: сутність і перспективи розвитку. URL : <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/3/17.pdf> (дата звернення : 14.09.2020).

Розділ 2. Теоретичні засади вивчення міжнародних відносин

2.1. Класичні теорії міжнародних відносин

Становлення соціології міжнародних відносин тісно пов'язано з розвитком теоретичного знання у сфері міжнародних відносин, саме тому важливо проаналізувати особливості розвитку основних наукових парадигм в теорії міжнародних відносин: політичний реалізм, ідеалізм, марксизм.

Політичний реалізм

Одним з перших письмових джерел, присвячених аналізу взаємовідносин між суверенними державними одиницями, стала «Історія Пелопоннеської війни» у восьми книгах, яка була написана **Фукидідом** (471-401 рр. до н.е.) та описувала війни між демократичними Афінами та олігархічною Спартою за панування у Греції. Він вважав, що у протистоянні між державами основним аргументом є сила. Саме сила держави є основним інструментом для відстоювання її інтересів. Правові норми у конфлікті мають значення лише при рівній силі суперників. Проявом моралі в міжнародних відносинах є помірне використання сили.

Розвиток відносин між державами Середземномор'я аналізував грецький історик **Полібій** (201-120 рр. до н.е.) у багатотомній праці «Всесвітня історія». Міжнародні відносини в регіоні він розглядав як цілісний процес, концептуалізував силовий фактор та описав доктрину балансу сил та способи Рима досягати панування в регіоні в рамках цієї доктрини.

Дослідження Фукидіда та Полібія вважаються підґрунтям для формування класичного реалістичного підходу в міжнародних відносинах, який пізніше розвинув

італійський філософ епохи Відродження **Ніколло Макіавеллі** (1469-1527 рр.). Він відзначав, що будь-які суспільні відносини обумовлені егоїстичною натурою людини. Зовнішня політика держави повинна спиратися на достатній рівень сили та підтримувати вигідний для себе дисбаланс сили в найближчому оточенні. Держава повинна діяти превентивно. Будь-який альянс не може бути надійною запорукою безпеки. Тріумф над іншою державою не буває абсолютним, тому виконання угод треба розглядати через призму відповідної ситуації. Саме праці Н. Макіавеллі стали ідеологічною базою політичного реалізму.

Англійський філософ **Томас Гоббс** (1588 – 1679 рр.) у своїй праці «Левіафан або Матерія, форма і влада держави церковної і громадської» (1651 р.) наголошував на тому, що людина за своєю суттю егоїстичне створіння, яке бажає влади. Війна усіх проти усіх – це природний стан людських взаємовідносин. З метою не допущення тотального винищення у цій війні люди укладають суспільний договір, результатом якого стає держава, яку автор називає Левіафан. Відбувається добровільна передача прав і вольностей від людини до держави в обмін на суспільний порядок та підтримання миру шляхом норм та санкцій – громадянський стан людських відносин. На відмінно від внутрішньодержавних відносин, міжнародні залишаються в природному стані. Незалежні держави не обмежені нічим, тому їх єдиний регулятор – це сила.

Результатом війни за іспанський спадок стало формування європейської системи міжнародних відносин, заснованої на принципах балансу сили. Її ідеологом став автор Утрехтського мирного договору 1713 року лорд **Болінгброк** (1678 – 1751 рр.). Він наголошував на тому, що ідеї вічного миру або миру через договори утопічні. Мир можна досягти виключно шляхом стримування самої впливової держави об'єднаними зусиллями інших держав.

Швейцарський юрист **Емер де Ваттель** (1714-1767 рр.) у роботі «Право народів, або Принципи природного права, що використовуються стосовно поведінки та справ націй та суверенів» (1758 р.) розвиває ідеї Болінгброка. Він говорить, що міжнародні відносини, принаймні в Європі, являють собою єдине ціле, політичну систему, яка характеризується відносинами та різними інтересами націй, а не хаотичною купою окремих елементів. У незалежних європейських держав поряд з національними інтересами формуються і загальні – підтримка порядку і свободи. Ідея політичної рівноваги – це порядок, при якому жодна держава не може повністю домінувати над іншими та диктувати їм свою волю. Інтереси осіб вторинні у порівнянні з інтересами держави. Превентивна війна законна та справедлива, якщо посилення сусідньої держави загрожує безпеці. Баланс сил – гарантія незалежності кожної держави.

Концепція балансу сил у її класичному розумінні знайшла відображення у роботі шотландського філософа **Девіда Юма** (1711 – 1776 рр.) «Про баланс сил». Держави не приречені жити в умовах постійної «війни проти всіх», просвітлений егоїзм дає їм змогу регулювати протистояння відповідно до принципів рівноваги, які є правилами здорового глузду. Головне правило міждержавних відносин – політика балансу сил, має за мету створення перепон для будь-якої держави акумулювати сили, які перебільшують коаліційні сили її супротивників, тобто пропонується замість максимальної вигоди керуватися гарантованим мінімальним ризиком.

Пруський генерал **Карл фон Клаузевиць** (1780 – 1831 рр.) у своїй праці «Про війну» говорив про те, що міжнародні відносини – це відносини між державами, а політика – це стратегічна лінія держави стосовно зовнішнього миру. У свою чергу війна – це інструмент політики. Зовнішньополітичні задачі держави є більш

пріоритетними, ніж внутрішні. Міжнародна обстановка складається з природних факторів (природне насилля, ворожнеча, ненависть), людської волі та політики. Війна також складається з цих трьох складових: природного інстинкту, гри вірогідностей та її ролі у якості інструмента політики.

Як єдина теорія політичний реалізм оформлюється у 30-ті роки ХХ століття. На його розвиток вплинула соціоантропічна концепція **Рейнгольда Нібура** (1892 – 1971 рр.), яка знайшла відображення у його праці «Моральна людина та аморальне суспільство» (1936 р.). У ній автор говорить про інстинкт самозбереження, який є притаманним від народження кожній людині. Цей інстинкт проявляється у спробах людини забезпечити собі якомога більшу безпеку в суспільстві. А враховуючи той факт, що найнадійнішою гарантією безпеки є влада, інстинкт самозбереження знаходить своє втілення у постійній волі до влади.

Робота дослідника **Едуарда Карра** (1892 – 1982 рр.) «Двадцять років кризи: 1919-1939» вважається однією з перших спроб аналізу міжнародної політики відповідно до принципів політичного реалізму. Автор зазначає, що вирішальне значення в міжнародній політиці має сила, тому головна задача як практики, так і теорії міжнародних відносин забезпечити мирну трансформацію балансу сил. Він виступає проти нормативного підходу до міжнародних відносин з боку політичного ідеалізму (який був панівною ідеологією у той час), але у той самий час досліджує співвідношення політики та моралі в міжнародній сфері.

Класиком політичного реалізму вважається американський політолог **Ганс Моргентгау** (1904 – 1980 рр.) та його роботу «Політика серед націй» (1948 р.), яка багато років виступала основним посібником по міжнародній політиці.

У своїй роботі він обґрунтував шість принципів політичного реалізму:

1. Всі суспільні явища, у тому числі і в міжнародній сфері, залежать від об'єктивних закономірностей, керуються об'єктивними законами. Закони міжнародного середовища не залежать від волі людини.

2. Поняття національного інтересу в міжнародній політиці визначається через поняття сили. Розуміння та ототожнення інтересу та сили дозволяє визначити головну мету політики — досягнення влади.

3. Не дивлячись на об'єктивність поняття інтересу, його конкретний вимір залежить від обставин. Тип інтересу, який визначає політичні дії в конкретний момент, залежить від політичного та культурного контексту — може бути реалізованим як силовий, так і культурний сценарій.

4. Універсальні моральні принципи не можуть застосовуватися стосовно дій держави. Вплив моралі на політичні дії треба розглядати з урахуванням конкретної ситуації, обставин, часу.

5. Мораль окремої нації не є тотожною універсальним моральним законам. Жодна нація не має права подавати власні цілі та цінності в якості універсальних моральних принципів, бо це може привести до ситуації конфронтації в ім'я моральних ідеалів.

6. Політика є такою ж автономною сферою як економіка, право, етика тощо. Для політичного реаліста інтерес визначається категорією влади так само, як для економіста категорією багатства, а для юриста категорією правових норм.

Ще одним прихильником політичного реалізму вважають **Джорджа Кенана** (1904 – 2005 рр.), американського дипломата та політолога. Він вважається архітектором Холодної війни, ідеологом політики стримування та доктрини Трумена (зовнішньополітична доктрина США, спрямована на обмеження комуністичних

режимів, стримування СРСР, підтримку країн, яким загрожує комуністична загроза). Акцентував увагу на тому, що виграти тотальну ядерну війну з СРСР неможливо, тому треба перевести американську зовнішню політику на принципи швидкого реагування. Вважав, що радянська проблема не може бути вирішена за допомогою війни, та виступав за необхідність пошуку конструктивних шляхів досягнення цілей.

Американський політолог **Генрі Кіссінджер** (народився в 1923 р.) виділяв американський і європейський підходи до зовнішньополітичних питань. Він пояснював це різними умовами розвитку Європи та США. Концепція рівноваги сил була вироблена на європейському континенті в результаті протистоянь між окремими державами як способу регулювання міжнародних відносин, у США ж не було сусідів, рівних ним за силою. Система рівноваги сил не передбачала запобігання криз чи воєн, а лише обмежувала масштаби конфліктів. У своїх дослідженнях Г. Кіссінджер зосереджувався над питанням нового світового порядку і домінуючу роль в ньому відводив Сполученим Штатам.

У своїй фундаментальній праці «Дипломатія» (1997 р.) Г. Кіссінджер відкидає ідею створення «монополюсного» світу у постбіполярний період. Він прогнозує утворення «багатополярного» світового порядку. Г. Кіссінджер стверджує, що система взаємодії країн за нових умов буде характеризуватися наступними ознаками: фрагментація (швидке збільшення кількості акторів міжнародних відносин) та глобалізація; зміна відносин в атлантичному регіоні (зростання націоналізму та прагнення європейських країн до незалежної політики в умовах зникнення спільної загрози; реформування Росії; піднесення азійсько-тихоокеанського регіону (насамперед Китаю та Японії).

Таким чином, для політичного реалізму притаманні наступні *теоретичні постулати*.

Міжнародні відносини – це взаємодія держав, які орієнтуються на власні егоїстичні інтереси, а не на моральні норми. Головна мета кожної держави – досягнення могутності, бо це є запорукою її безпеки.

За своєю суттю міжнародні відносини архаїчні, бо не існує наддержавного центру. Панівне місце у них займає силовий фактор. Політична сфера відрізняється від всіх інших сфер суспільного життя: головною цінністю для неї виступає влада.

Політичний лібералізм (ідеалізм)

Теорія політичного лібералізму в міжнародних відносинах, ідеологічним підґрунтям якої став ідеалізм, є протилежністю політичного реалізму. Вона також бере свій початок з давньогрецької філософії.

Філософ **Платон** (між 429 та 427 р. до н.е – 347 р. до н.е.) пов'язував форми політичного правління не лише з внутрішньою, але й з зовнішньою політикою. Найбільш агресивною в міжнародній сфері він вважав тимократію (форма правління яка поєднує частково аристократію з її шануванням влади, частково олігархію з її потягом до грошей). Враховуючи, що правлять при тимократії не мудріші, а простіші – народжені для війни, в пошані будуть воєнні хитрощі, а держава буде завжди воювати. Головною причиною війн між державами Платон вважав поєднання войовничих правителів та меркантильного суспільства.

Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.) визначав основною метою держави щастя її громадян, при цьому він вважав, що ідеальної держави не існує, бо вона має пристосовуватися до не завжди приязного середовища. Держава не повинна нав'язувати свою волю іншій державі. Війна не є метою держави, однак вона має бути готовою до подібного розвитку ситуації, для цього територія має бути складно доступною для ворога, і при цьому мати багато шляхів, які можна

використати для військових цілей. Воєнна сила необхідна державі лише під час війни, однак її наявність в мирний час, особливо це стосується флоту, дозволяє викликати страх у ворогів та допомогти друзям.

Платон та Аристотель створюють концепцію суб'єктивного характеру держави та її політики, що стало основним принципом теорії міжнародних відносин (держава – суб'єкт міжнародних відносин).

Ідеї давньогрецьких філософів були продовжені **Томою Аквінським** (1225 – 1274 рр.), який ввів поняття справедливою війни. Щоб вважатися справедливою, війна повинна відповідати трьом наступним умовам: офіційно оголошена законною владою, обґрунтована справедливою причиною, мета визначається справедливим наміром. Ця доктрина засуджувала війни між християнами, підтримувала боротьбу з іновірцями та стала офіційною доктриною католицької церкви.

У Новий час в теорії міжнародних відносин з'являється ідея повного припинення війн – концепція вічного миру, яка передбачала створення загальноєвропейської конфедерації. Ця ідея пропонувала створення наддержавної інституції, яка б могла вирішувати суперечки між державами та покарати агресора спільними силами держав на чолі з наддержавними інститутами. Прихильниками цієї концепції були **П'єр Дюбуа** (друга половина XIII ст. – перша половина XIV ст.), **аббат Сент П'єр** (1658 – 1743 рр.), **Жан-Жак Руссо** (1712 – 1778 рр.).

Іспанський теолог **Франсиско Вітторія** (1480 – 1546 рр.) вважав, що держава, це необхідність, яка допомагає людині вижити. У відносинах між державою та людиною пріоритет належить людині. Єдність людства робить поділ на держави другорядним, тому природним правом людини є право на вільне пересування. Природні права людини Ф. Вітторія ставить вище держави.

Голландський юрист **Гуго Гроцій** (1583 – 1645 рр.) сформулював концепцію системи міжнародного права, впровадження якої мало створити безконфліктні міжнародні відносини. Для розв'язання збройних конфліктів варто застосовувати універсальні моральні принципи. До них Г. Гроцій відносив взаємну повагу законних та необхідних для існування інтересів держави (самозбереження) та взаємне недопущення політики, яка ґрунтується на інтересах, не зумовлених самозбереженням.

Англійський філософ **Джеремі Бентам** (1748 – 1832 рр.) дотримувався ідеї обмеження сили в міжнародних відносинах. Це можливо лише за умов введення особистої відповідальності членів уряду за втягнення країни в війну, зменшення впливу армії та роззброєння, створення міжнародної організації, яка б мала повноваження вирішувати суперечки між державами, припинення таємної дипломатії.

Засновником ліберального напрямку ідеалізму у міжнародних відносинах вважають німецького філософа **Імануїла Канта** (1724 – 1804 рр.). Він вважав, що людство розвивається у напрямку загального громадянського стану, який передбачає систему представницької демократії. Якщо для початку війни буде необхідна згода громадян, яким доведеться взяти на себе всі витрати, то вони добре подумають, чи потрібно їм це. Розвиток торгових стосунків та системи міжнародного права буде підтримувати стан постійного миру. Відносини між державами можуть бути мирними за умови дотримання наступних принципів: міжнародні договори не можуть створювати підстави для конфліктів в майбутньому; жодна держава не може бути анексованою чи переданою іншій державі; постійні армії будуть ліквідовані, бо вони несуть загрозу іншим державам та змушують їх озброюватися; державні борги не повинні використовуватися для цілей зовнішньої політики; жодна

держава не може втручатися у внутрішні справи іншої та використовувати у політичній боротьбі безчесні методи.

Практичне втілення ідеалізм знайшов під час підведення результатів Першої світової війни. Першим результатом стало створення *Ліги націй* у процесі Паризької мирної конференції 1919 року. Ідею цієї організації висунув тогочасний президент США Вудро Вільсон. **14 пунктів В. Вільсона** стали втілення теоретичних принципів ідеалізму в міжнародних відносинах. В них говорилося про досягнення миру через право, гармонію інтересів та світову гармонію. Саме з Ліги націй починається практична реалізація ідеї об'єднання держав для розв'язання проблем війни та конфліктних ситуацій на основі консультацій та наукового підходу до прийняття рішень в міжнародній сфері. Також практичним проявом поличного ідеалізму є *пакт Бріана-Келого* (1928 р.), що передбачав відмову від застосування сили в міждержавних відносинах та *доктрині Стімсона* (1932 р.), відповідно до якої США не визнають дипломатичною жодну зміну, яка відбулася силовим методом. Ідеалізм остаточно сформувався у 20-30-х роках ХХ століття. Потім він здав свої позиції політичному реалізму та знову актуалізувався наприкінці ХХ століття у формі неолібералізму.

Таким чином, для лібералізму притаманні наступні *теоретичні постулати*.

У сфері міжнародних відносин важлива не лише сила, але й право та мораль. Критерієм моральності виступають універсальні людські норми поведінки.

Людина за своєю суттю не агресивна, а схильна до співпраці, бо це гарантує її розвиток та процвітання, саме тому конфлікти, які ґрунтуються на об'єктивних розбіжностях, можна урегулювати шляхом переговорів.

Проблему війни можна вирішити виключно спільними зусиллями, для цього міжнародна спільнота має створити

міжнародні інститути, які зможуть запобігати військовим конфліктам.

Інструментами підтримання стабільності у світі є міжнародні організації, міжнародне право та світова громадська думка. Демократизація держав сприятиме миру та співпраці у світі.

Марксистська парадигма в міжнародних відносинах

Марксистська парадигма в теорії міжнародних відносин виникла в середині ХІХ століття в умовах промислової революції та пов'язана з німецькими дослідниками **Карлом Марксом** (1818 – 1883 рр.) та **Фридрихом Енгельсом** (1820 – 1895 рр.).

К. Маркс висунув ідею про залежність усіх суспільні відносини від економічних інтересів класів (великих груп людей, сформованих за критерієм їх права власності на засоби виробництва). Суспільні відносини зводяться до антагоністичних стосунків між експлуаторами (власниками засобів виробництва) та експлуатованими (робочою силою), їх класова боротьба є визначальним суспільним процесом – рушієм історії.

Суспільний лад, що існував упродовж певного тривалого періоду, К. Маркс та Ф. Енгельс називали формацією. Виділяли первісну формацію (общинна власність, рівні права всіх членів спільноти); рабовласницьку формацію (підневільна праця рабів, суспільна нерівність); феодальну формацію (панування спадкових земельних власників – феодалів, праця селян-кріпаків); капіталістичну формацію (панування великої буржуазії, праця вільних найманих робітників).

Світова історія починається з розвитком капіталізму. Велика промисловість створює єдиний світовий ринок та сприяє розвитку зв'язку та транспорту. Буржуазія за допомогою експлуатації світового ринку стає панівним

класом не лише в межах держав, але й в межах всього світу. У той самий час паралельно з буржуазією розвивається пролетаріат. Міжнародні відносини в економічному вимірі стають відносинами експлуатації, в політичному – панування та підлеглості. Суверенітет та державні інтереси є вторинними, об'єктивним є становлення світового суспільства в якому панує капіталістична економіка, а рушійною силою виступає класова боротьба.

Класова боротьба між капіталістами та пролетаріатом, на думку К. Маркса і Ф. Енгельса, неминуче призведе до пролетарської революції, яка розпочнеться у промислово розвинених країнах Європи та Північної Америки і швидко охопить весь світ.

Російський прихильник марксистської теорії **Володимир Ленін** (1870 – 1924 рр.) стверджував, що капіталізм, дійшовши до державно-монополістичної стадії, перетворюється в імперіалізм. Після завершення етапу розподілу світу між імперіалістичними державами на перший план виступить проблема економічного поділу між монополіями. Загострення проблеми ринків створює умови для жорсткої конкуренції та стає джерелом політичних криз та війн.

В. Ленін вважав, що перемога соціалістичної революції та створення диктатури пролетаріату (держави) в одній країні докорінно змінить характер міжнародних відносин. Основні розбіжності у міжнародних відносинах вже не стосуватимуться протистояння між імперіалістичними державами (хоча воно й збережеться), а визначатимуться боротьбою між пролетарською державою та її капіталістичним оточенням.

Таким чином, для марксизму притаманні наступні *теоретичні постулати*.

Ключовими акторами міжнародних відносин являються не держави, а соціальні класи (буржуазія та пролетаріат), цілі

яких на міжнародній арені є протилежними. Для досягнення цих цілей буржуазія використовує посилення експлуатації, пролетаріат – світову пролетарську революцію.

Бажання збільшити прибуток веде до посилення експлуатації, а це в свою чергу призводить до загострення міжімперських суперечностей та консолідації інтересів робітничого класу.

Міжнародні відносини відрізняються від внутрішніх суспільних тільки масштабами, по своїй суті вони також являються лише одним з елементів настройки над економічним базисом.

Основні міжнародні процеси представлені класовими конфліктами, соціальними революціями, кризами та війнами.

Майбутнє міжнародних відносин обумовлене законами суспільного розвитку, які передбачають відмирання держави та встановлення норм моральності та справедливості в новому світовому співтоваристві, вільному від експлуатації.

2.2. Модерністські теорії міжнародних відносин (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ століття)

Модерністські концепції міжнародних відносин виникають у 50-ті роки ХХ століття на протигагу панівному у цей час політичному реалізму. Їх особливістю стає активне залучення нових методів дослідження, що виникли під впливом наукового прогресу, та намагання привнести до науки про міжнародні відносини ідеї з інших суспільних та природничих наук, перш за все кібернетики та математики. Модерністи намагалися створити альтернативну політичному реалізму – загальну теорію міжнародних відносин. Набуває поширення системний підхід до аналізу міжнародних відносин, застосування контент-аналізу, моделювання, імітацій, математичних методів. Праці модерністів відзначалися великою кількістю таблиць, схем, графіків, формул, залученням комп'ютерних технологій.

В руслі модернізму виникло багато різних шкіл міжнародних відносин, у тому числі школа системного аналізу міжнародних відносин або теорії міжнародних систем, теорії зовнішньої політики, теорії міжнародної інтеграції, теорії міжнародного конфлікту, теорії міжнародного суспільства, теорія міжнародного еквілібріуму (рівноваги), теорія прийняття рішень, теорія ігор тощо.

Теорії міжнародних систем

Вироблення загальної теорії міжнародних відносин модерністи пов'язували з загальною теорією систем, що виникла у 30-ті роки ХХ століття. Ч. Маклеланд у 1955 році вперше виказав думку про те, що міжнародні відносини необхідно розглядати як систему, що складається з взаємопов'язаних елементів. Її структура значною мірою визначає поведінку держав. Міжнародна система складається з підсистем та елементів, які існують в певному середовищі та у своїй взаємодії проявляють себе як єдине ціле. Подальший розвиток дана концепція отримала в роботах **Мортон** **Каплана** (1921 – 2017 рр.), **Ричарда Роузкранса** (народився у 1930 р.), **Стенлі Хоффмана** (1928 – 2015 рр.) та інших американських політологів.

Прихильники теорії міжнародних систем вважали метою всякої міжнародної системи збереження внутрішнього стабільного стану. Загальний стан міжнародних систем визначається незалежними і залежними змінними. До незалежних відносяться актори міжнародних відносин, структура міжнародної системи, форми взаємодії між основними елементами. До залежних змінних належать могутність держави, управління силою, стабільність структури та процесів в міжнародній системі. Важливим є також вивчення впливу внутрішньополітичних систем на міжнародну систему. На основі кількісного аналізу різних змінних будувалися математичні моделі міжнародних систем.

Американський дослідник М. Каплан в роботах «Система та процес у міжнародній політиці» (1957 р.) та «Макрополітика» (1969 р.) висунув теорію відповідності типів міжнародних систем глобальному розподілу сил. Системи міжнародних відносин характеризуються кількістю полюсів, особливістю співвідношення між ними та нейтральними державами, володінням державами ядерною зброєю.

У міжнародній системі М. Каплан визначав п'ять змінних, а саме фундаментальні принципи системи (правила її існування), принципи трансформації (правила динаміки), змінні класифікації учасників (структурні риси, що визначають поведінку), змінні їх можливостей (фізичні параметри, які дають змогу виконувати функції), змінні інформації (знання про себе та інших учасників).

М. Каплан виділяв десять типів міжнародних систем: шість основних та чотири змішані (система рівноваги сил; вільна біполярна система; гнучка біполярна система; біполярна система розрядки; біполярна система нестабільних блоків; жорстка біполярна система; універсальна система; ієрархічна система; система повної проліферації (одностороннього вето); система неповної проліферації). При чому з них реально існували лише дві: система балансу сил та вільна біполярна система – інші являються лише теоретичними моделями. Аналіз типів систем дає змогу зрозуміти закономірності їх трансформації одна в одну. Під час аналізу дослідник ігнорує історичні прецеденти, бо вважає їх хаотичними та непереконливими.

Дослідник С. Хоффман у роботі «Труднощі Гулівера або контекст американської зовнішньої політики» (1968 р.) поділяв усі міжнародні системи на помірковані та революційні відповідно до їх цілей та засобів досягнення мети.

Ідеальне втілення поміркованої системи – це система балансу сил. Для неї характерна мультиполярність, кодекс

міжнародної законності, ієрархічність. Війни у цій системі мають обмежений характер, малі держави знаходяться під захистом великих, великі держави хоча і розділені конфліктними амбіціями, але мають спільний інтерес. Система однорідна, у ній не мають великого впливу внутрішня політика, ідеологія тощо.

Ідеальним прикладом революційної системи є біполярна система, яка характеризується масштабністю національних цілей, провідним місцем міжнародної політики у порівнянні з внутрішньою, конфронтацією, жорсткістю союзів, відсутністю міжнародної ієрархії. Кожна сторона прагне досягти власних цілей будь-якими засобами, при цьому наддержави залежні від підтримки чи нейтральності третіх держав. Великих масштабів набуває ідеологічне протистояння, існує значний ризик зіткнення. Система характеризується нестабільністю.

С. Хоффман вважав, що перспективним типом міжнародної системи є «багатоієрархічна система» з декількома великими державами та складною ієрархією. У цих умовах сила не буде єдиним виміром могутності держави. Характерними стануть регіональна децентралізація, автономія міжнародних підсистем, різні ієрархії для розв'язання різних проблем. Однак ця система також може бути нестабільною. Конфліктність виникатиме в країнах третього світу. Можливі сутички на периферії міжнародної системи та нові гонки озброєння між провідними країнами. Розповсюдження ядерної зброї зможе розколоти міжнародну систему на нестабільні підсистеми.

Сутність теорії міжнародних систем американського політолога Р. Роузкранса передбачає порівняльно-історичний аналіз. У працях «Дія та взаємодія у світовій політиці. Міжнародні системи у перспективі», «Біполярність, мультиполярність та майбутнє» він приділяє увагу питанню стабільності різних типів міжнародних систем. Стабільність

розглядалася ним як певний регулятор, який може блокувати процеси, що загрожують існуючому порядку та розподілу сил. Чим вищий рівень нестабільності може блокувати регулятор, тим вище стабільність системи.

Внутрішня нестабільність та слабкість еліт сприяє нестабільності на міжнародній системі. Основні показники стабільності міжнародної системи: відношення еліт, ступінь контролю еліти, доступні для її контролю ресурси, здатність еліти стримувати збурення. Р. Роузкранс виділив дев'ять історичних типів систем з 1740 по 1960 роки, які класифікував у дві узагальнені системи; стабільну («вісімнадцяте століття» (1740-1789 рр.); європейський концерт (1814-1822 рр.); «урізаний концерт» (1822-1848 рр.); «бісмарковський концерт» (1871-1890 рр.); «післявоєнний період» (1945-1960 рр.) – обсяг збурювань був мінімальним, регулятори справлялися з їх джерелами) та нестабільну («революційна імперія» (1789-1814 рр.); «зруйнований концерт» (1848-1871 рр.); «імперіалістичний націоналізм» (1890-1918 рр.); «тоталітарний мілітаризм» (1918-1945 рр.) – регулятори не справлялися зі збурюваннями).

Також дослідник розробив модель бімультіполярної системи, яка поєднувала би риси біполярної та мультіполярної систем. В цій систем дві біполярні держави будуть діяти як регулятори в зовнішніх областях, а мультіполярні держави виступати як посередники між біполярними. Це дасть змогу тримати конфлікти під контролем.

Теорії зовнішньої політики

Виникнення теорії зовнішньої політики в науці про міжнародні відносини пов'язують з ім'ям дослідника **Джорджа Модельскі** (1926 – 2014 рр.), який у роботі «Теорія зовнішньої політики» (1962 р.) зробив спробу, спираючись на методологічні засади соціологічної теорії

соціальної дії, систематизувати теорію зовнішньої політики, поставивши у центр аналізу політичного діяча як суб'єкта дії.

Дослідник виділив в зовнішньополітичному процесі чотири основні етапи: формулювання інтересів (національні інтереси він замінив інтересами співтовариства, при цьому враховуючи інтереси, які виступають результатом здійснення політичним діячем минулих цілей; інтереси, які належать до досягнення поточних цілей; інтереси, якими нехтують в ім'я майбутніх цілей); набуття «сили на вході» (засоби, що надаються співтовариством у розпорядження політичного діяча); визначення цілей; розподіл «сили на виході» (сили, що витрачаються державою для здійснення зовнішньої політики (військові операції, допомога іноземним державам, міжнародна пропаганда тощо).

Враховуючи особливості структури зовнішньополітичного процесу, політичний діяч може обрати чотири методи впливу на інші держави: на інтереси, на «силу на вході», на цілі та на «силу на виході». Зміни одного з елементів впливає на всі інші елементи зовнішньої політики та на політику в цілому. Крім того, зовнішня політика держави змінюється внаслідок змін у елементах структури зовнішньої політики інших держав.

Американський політолог *Джеймс Розенау* (1924 – 2011 рр.) висунув концепцію зціплення: поведінка актора в межах однієї внутрішньої системи впливає як на іншу внутрішню систему, так і на систему міжнародних відносин в цілому. Розвиток технологій та масових комунікацій робить системи більш сприятливими для проникнення ззовні, посилюючи тенденцію до зціплення.

Зовнішня політика будь-якої держави обумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. На зовнішню політику впливає п'ять факторів: індивідуальні (особистісні якості політичних гравців); рольові фактори (обумовлені посадою, офіційним положенням); урядові фактори (урядова

структура, що обмежує зовнішньополітичний вибір політичних гравців); «громадські змінні» (суспільні цінності, єдність, рівень розвитку); «системні змінні» (вплив зовнішнього середовища та міжнародної системи). Тобто Дж. Розенау робив акцент на вивченні суб'єктивного боку міжнародних відносин, надаючи великого значення окремим особистостям.

Теорії міжнародної інтеграції

Виникнення теорій міжнародної інтеграції пов'язано з активним розвитком процесів інтеграції у цей час (розширення сфер, формування інститутів). Її прихильники вважали інтеграцію, а не силу, провідним фактором підтримки стабільності у світі. Інтеграція виступає протиположною конфліктам, сприяє зростанню взаємозалежності та формуванню єдиної стабільної світової структури. В рамках теорії міжнародної інтеграції розвивалися ідеї регіоналізму – розвиток інтеграційних процесів в рамках регіонів навколо провідних регіональних держав, які включали об'єднання ресурсів у різних сферах як в мирний, так і в воєнний періоди. Теорія міжнародної інтеграції розвивалася в рамках шкіл функціоналізму (*Девід Мітрані* (1888 – 1975 рр.), *Жан Монне* (1888 – 1979 рр.)), федералізму, неофункціоналізму (*Ернст Хаас* (1924 – 2003 рр.), *Амітай Етціоні* (народився у 1929 р.), *Анрі Маршаль* (1879 – 1970 рр.)), комунікаційного підходу (*Карл Дойч* (1912 – 1992 рр.)).

Теорії міжнародного конфлікту

В теоріях міжнародного конфлікту основна увага приділялася проблемі виникнення, регулювання та стримування міжнародних конфліктів та аналізу міжнародних криз.

Канадський дослідник *Анатоль Рапопорт* (1911 – 2007 рр.) досліджував конфліктні ситуації та міжнародну безпеку з використанням принципів загальної теорії систем. Він наголошував на цілісності системи, що досягається

завдяки взаємозалежності її структурних елементів, першим спробував застосувати математичні моделі для дослідження проблем війни та миру, безпеки та міжнародних конфліктів. Дослідник запропонував класифікацію конфліктів відповідно до форми протікання: у формі «битви», у формі «гри» і у формі «дебатів».

Найбільш небезпечним є конфлікт у формі «битви», в якому сторони налаштовані войовничо з самого початку. Поведінка учасників ірраціональна, вони ставлять недосяжні цілі, неадекватно сприймають міжнародну ситуацію та протилежну сторону, прогнуть завдати супротивнику максимальної школи, навіть за умов негативних наслідків для себе. При конфлікті у формі «гри» сторони не схильні загострювати ситуацію до максимуму, рішення приймаються на основі об'єктивної оцінки ситуації. Для конфлікту у формі «дебатів» є властивим прагнення учасників досягти компромісу.

Американський вчений **Квінсі Райт** (1890 – 1970 рр.) визначав міжнародний конфлікт як певні відносини між державами, які можуть існувати на всіх рівнях і у різних ступенях. Міжнародний конфлікт у широкому розумінні має чотири стадії: усвідомлення несумісності; зростання напруги; тиск без застосування військової сили; війна. Конфлікт, у вузькому розумінні, це ситуація, в якій країни застосовують певні дії одна проти одної (тобто дві останні стадії).

Теорія факторів (теорія поля)

Важливою особливістю теорій стала формалізація міжнародного середовища до певної площини (поля), де розташовані учасники і здійснюються відносини між ними. Один з її ідеологів **Квінсі Райт** розумів поле міжнародних відносин як систему змінних багатьох параметрів. Вона являється абстрагованою моделлю реальності, яку можна розглядати у двох площинах: географічній (реальний простір, у якому існують явища та відбуваються процеси) та

аналітичній (простір, який містить суб'єктивні елементи: оцінки ситуації, думки, ідеї, концепції, доктрини тощо).

Світ є полем динамічних відносин взаємодіючих та взаємодоповнюючих сил, які наука має ідентифікувати, вимірити та належним чином розмістити на аналітичному полі. Поле визначається політичними, економічними, психологічними та іншими факторами, які постійно впливають на вибір, рішення та діяльність, суттєві для міжнародних відносин. Рух факторів утворює систему дійсності, силу якої визначають матеріальні фактори, а напрямок - фактори моральні. Сила і напрямок руху ускладнюються ступенями структури, їх вплив зростає з обмеженням обсягу (людство, нація, держава, уряд).

Теорія прийняття рішень

Ця теорія намагалася дати відповідь на запитання: як, ким, на основі якої інформації приймаються зовнішньополітичні рішення. Американський політолог ***Річард Снайдер*** (1916 – 1997 рр.) вважав, що прийняття рішень відбувається у складних умовах функціонування державного механізму та пояснюється взаємодією трьох змінних величин: роллю та взаємовідносинами різних органів, надходженням до них інформації та діями окремих осіб.

При вивченні сфери компетенції зовнішньополітичних органів широко враховуються спеціалізація та розподіл відповідальності, структура управління, ступінь участі у прийнятті рішень; при вивченні інформації - зосередження основної уваги, відмінності між головною та другорядною інформацією, офіційні та неофіційні канали; при визначенні мотивації дій державних діячів - їх стан здоров'я, психологічні риси, здатність до об'єктивного сприйняття, залежність від групових інтересів і суспільних настроїв.

Велике значення приділяється розмежуванню рівнів формулювання та прийняття рішень. Найбільш поширеним є

виділення п'яти рівнів тиску на прийняття рішень: соціально-економічна еліта, політична та урядова еліта, еліта засобів масової інформації, лідери, що формують громадську думку, а також невеличка політично активна частина населення.

У якості методу дослідження теоретики прийняття рішень застосовують системний аналіз, метод ретроспективного аналізу та імітації конфліктних ситуацій, контент-аналіз.

Теорія ігор

Теорія ігор вперше сформульована як математична дисципліна у праці **Джона фон Неймана** (1903 – 1957 рр.) та **Оскара Моргенштерна** (1902 – 1977 рр.) «Теорія ігор та економічна поведінка» (1953 р.). Вона була спрямована на розробку лінії поведінки у різних ситуаціях за допомогою моделювання. Крім того, теоретико-ігрові моделі розглядалися як засіб пошуку нових способів урегулювання міжнародних конфліктів та криз.

2.3. Неокласичні теорії міжнародних відносин (70-ті роки ХХ століття)

Неореалізм

Наприкінці 70-х років ХХ століття, після глибокої ідеологічної та методологічної кризи політичного реалізму, починається його відродження. Особливістю неореалізму були намагання поєднати класичну теорію з теорією міжнародних систем. Міжнародна система стала основною поняттєвою категорією неореалізму та розглядалася як структура взаємовідносин держав, певний глобальний рівень міжнародних відносин, тому неореалізм ще називають структурним реалізмом. В рамках неореалізму працювали такі дослідники як **Кеннет Уолтц** (1924 – 2013 рр.), **Баррі Бузан** (народився у 1946 р.), **Роберт Гілпін** (1930 – 2018 рр.) та інші.

Процес відродження реалістичної теорії у міжнародних відносинах пов'язують з виходом роботи **К. Уолтца** «Теорія міжнародної політики» (1979 р.), в якій проголошувалося, що структура має довгостроковий, універсальний і, певним чином, прогнозований характер, тому міжнародна політика держави повинна аналізуватися як похідна від структурних властивостей міжнародної системи. Структура міжнародної політики визначається наступними складовими: відсутність верховної влади (архаїчність), захист державою власного суверенітету, нерівномірний розподіл сили між державами.

Стан міжнародної системи залежить від розподілу сили всередині неї. Неореалізм фокусується не на силі та ресурсах держави, а на розподілі цієї сили в міжнародній системі. Держави необхідно розглядати не самі по собі, а в межах тих структур, в які вони входять (союзи, міждержавні організації тощо). Особливістю держав є те, що вони прагнуть не стільки до самозбереження, скільки до переважання, сила виступає засобом гарантувати національну безпеку та містить не лише військовий компонент.

Баланс сил дозволяє стримувати учасників міжнародних відносин від застосування сили. Є простий баланс сил – біполярна система, та складний баланс сил – декілька центрів впливу, багатополярна система. Ядерна зброя – важливий фактор балансу сил, її розповсюдження не лише не дестабілізує міжнародну систему, але й укріплює її.

К. Уолтц виділив три принципи, які є характерними для структури міжнародних відносин: держави керуються мотивом виживання; акторами міжнародних відносин є держави – недержавні учасники міжнародних відносин ще не досягли рівня держав за повноваженнями та владними можливостями; держави мають різні потенціали, намагання збільшити власний потенціал призводить до змін в міжнародній системі.

Прихильник структуралізму та структурного реалізму **Б. Бузан** у своїх дослідженнях приділяв увагу аналізу регіональних систем, які дослідник вважав проміжним елементом між глобальною міжнародною системою та державними системами. В рамках вивчення регіональних систем особлива увага приділялася питанню безпеки.

Держави певного регіону, на думку Б. Бузана, мають тісні зв'язки одна з одною, через що національна безпека окремих країн знаходиться в залежності та сама впливає на національну безпеку сусідів, тобто в рамках регіональних систем існує певний комплекс безпеки. Крім цього, в основі структури будь-якої регіональної системи лежать два фактори: по-перше, розподіл можливостей між акторами; по-друге, особливості відносин між акторами (дружба або ворожнеча).

Також дослідник Б. Бузан висунув концепцію «зрілої анархії», тобто такої, яка піддається регулюванню. Регулятором виступають західні демократичні країни, які є гарантами міжнародної безпеки.

Значне місце у неореалістичній теорії займає творчість **Р. Гілтіна**, який у праці «Війна і зміни у світовій політиці» виклав три найважливіші постулати неореалізму: не дивлячись на те, що на міжнародній арені автономно діють недержавні актори, держава залишається провідним суб'єктом міжнародних відносин; з метою досягнення максимальної власної вигоди, держави діють раціонально, обираючи оптимальні шляхи розв'язання проблеми; в результаті великої кількості взаємодій між державами в рамках системи виникає баланс сил, який виступає гарантом стабільності.

Дослідник вважав, що статус та місце держав в системі перебуває в процесі постійних змін. Зміни відбуваються в рамках трьох фаз циклу: експансія, гегемонія, занепад. В рамках цього циклу відбувається зміна балансу та дисбалансу

сил в міжнародній системі, яка має тенденцію до виходу зі стану рівноваги з наступним поверненням до нього.

Стабільність чи нестабільність міжнародної системи залежить від того, як держави відносяться до її стану. Система залишається стабільною, коли держави задоволені власним статусом та не прагнуть його змінити. Змінити існуючий стан речей держави будуть намагатися лише тоді, коли вважатимуть, що вигода від змін буде більшою, ніж можливі втрати. Система може змінюватися за допомогою різних способів. Коли досягнуто рівновагу між втратами та вигодою подальшої експансії, держави намагаються дотримуватися існуючого status-quo. Якщо держави не здатні втримати рівновагу системи, вона трансформується, що створює новий розподіл влади та нову структуру системи, тобто структура міжнародної системи залежить від того, чиїм інтересам вона слугує.

Неолібералізм

Теоретичні засади неолібералізму або неоліберального інституціоналізму заклали американські дослідники **Роберт Кохейн** (Кохейн) (народився в 1941 р.) та **Джозеф Най** (народився у 1937 р.). Основні засади цієї теорії було викладено в їх спільній роботі «Транснаціональні відносини та світова політика» (1972 р.) та розширено у праці «Сила та взаємозалежність: перехідний період світової політики» (1977 р.).

Серед ключових положень неолібералізму можна виділити наступні: включення до акторів міжнародних відносин поряд з державами недержавних акторів (міжнародні організації, ТНК тощо) – транснаціональні міжнародні відносини; формування мережі наднаціональних інститутів; зміщення акценту з конфронтації на співпрацю, проголошення курсу на роззброєння; розширення сегменту спільних інтересів різних акторів; поширення демократичних цінностей та вільного ринку; актуалізація економічних

проблем; виникнення можливостей для впливу на державу з боку політичних інститутів – партій, політичних груп (концепція неоліберального інституціоналізму), наявність у міжнародних відносинах плюралізму в каналах зав'язку між акторами, у тому числі через неофіційні канали; розробка ідеї колективної безпеки (введення поняття «м'якої сили»).

Неолібералізм акцентував увагу на зменшенні значення сили та національного інтересу в міжнародних відносинах. Наголошувалося, що архаїчність міжнародних відносин багато у чому подолана завдяки міжнародним інститутам. Сучасні міжнародні відносини стають все менше міждержавними, а значення нетрадиційних акторів постійно зростає.

Неолібералізм має велику кількість напрямків, які інколи розглядаються як самостійні школи. Серед них найбільш відомими є транснаціоналізм, теорія комплексної взаємозалежності, теорія міжнародних режимів, теорія демократичного світу.

Транснаціоналізм або концепція транснаціональних відносин розглядає міжнародні відносини як такі, що виходять за межі міждержавних, наголошуючи на різноманітності учасників міжнародних відносин та каналів їх зв'язку. Поступово держава перестає бути центром міжнародного спілкування, яке трансформується з інтернаціонального (міждержавного) у транснаціональне (без участі держав). Зменшується влада держав над власними суспільствами через активізацію діяльності ТНК, контролювати які держави не можуть, хоча їх діяльність часто суперечить принципам національного суверенітету. Це також сприяє транснаціоналізації міжнародних відносин.

Досліджуючи транснаціональні відносини, Р. Кеохейн і Дж. Най виділяли транснаціональні взаємодії та транснаціональні організації.

Існує чотири типи транснаціональної взаємодії, які реалізуються поза межами традиційних міждержавних відносин: у сфері інформації; у сфері транспорту; у сфері фінансів; у сфері туризму. Держава хоча і може забезпечувати ці взаємодії, однак не може повністю їх реалізувати без участі недержавних акторів. Найчастіше держава лише констатує подібні взаємодії, а інколи під їх впливом навіть вносить корективи до власної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої).

Транснаціональні організації розглядаються як результат зростаючої спеціалізації суспільств і транснаціональної комунікації. Існує тенденція до зростання кількості людей, які бачать в цих організаціях джерело для реалізації своїх можливостей.

Було визначено п'ять варіантів впливу транснаціональних відносин на міждержавну політику: корекція відносин між державами під впливом недержавних акторів; взаємодія національних інтересів у рамках транснаціональних структур; розвиток механізмів стримування через залежність і взаємозалежність держав; зменшення можливостей однієї держави впливати на політику іншої за допомогою недержавних акторів; формування автономних недержавних акторів міжнародних відносин, які здатні реалізовувати власну зовнішню політику, протистояти державам, впливати на них.

В нових умовах держави неухильно втрачають частину влади, однак це не є свідченням того, що ця влада автоматично переходить до іншого актора міжнародних відносин – скоріш результатом стає виникнення некерованих зон, які постійно розширюються.

Теорія комплексної взаємозалежності, також запропонована американськими дослідниками Р. Кеохейном та Дж. Наєм, передбачає існування у світі великої кількості каналів зв'язку, у тому числі і неформальних, на основі яких і

будується політика. Порушення цих зв'язків створює «ефект доміно» для усіх акторів міжнародних взаємодій. Наголошується на необхідності враховувати наявність взаємозалежності між акторами при розробці концепцій національної безпеки.

Теорія міжнародних режимів була сформульована американським дослідником **Стівеном Краснером** (народився у 1942 р.) у 80-х рр. ХХ століття, який визначив, що міжнародні режими – це принципи, норми, правила, формалізовані або неформального характеру угоди і процедури прийняття рішень, що управляють особливою сферою міжнародних відносин і навколо яких сходяться очікування акторів у визначеній сфері. В рамках цієї теорії наголошується, що нові актори міжнародних відносин, так само як і держави, зацікавлені в регулюванні міжнародного життя, тому з'являються як писані, так і не писані правила, що мають регулювати усі сфери суспільства.

Американський дослідник **Джон Руггі** (народився у 1944 р.) розглядає міжнародний режим як соціальний інститут, де узгоджуються неузгоджені прагнення держав у різних сферах. Міжнародний режим виступає міжнародним інститутом, приєднуючись до якого, держава певним чином поступається своїм суверенітетом та національними інтересами. Міжнародні режими встановлюють інституціональні та нормативні основи світової політики. Міжнародні організації – найбільш розвинута форма міжнародного режиму.

Французький дослідник **Філіпп де Лара** вважає, що міжнародні режими мають нижчий рівень інституціоналізації, між міжнародні організації, та спрямовані на розв'язання проблем, для вирішення яких створення міжнародної організації не потрібно.

Теорія демократичного світу розроблялася такими дослідниками як **Майкл Доїл** (народився у 1948 р.) та

Брюсс Рассет (народився у 1935 р.). Основна її ідея полягала у тому, що демократичні держави не воюють одна з одною. Крім того, внутрішні конфлікти в демократичних країнах виникають не так часто, як у недемократичних. Демократії не воюють між собою через декілька причин, серед яких спільні цінності, відкритість і зрозумілість процедур прийняття рішень. Для досягнення цілей демократії застосовують мирні засоби вирішення суперечностей. На не дивлячись на те, що демократичні держави мають негативне відношення до війни і надають перевагу мирному розв'язанню проблем, вони можуть воювати з недемократичними державами.

Неомарксизм

У 70-ті рр. ХХ століття спостерігається зростання інтересу до марксистської ідеології, яка відроджується у вигляді неомарксизму. Неомарксизм, так само як і неолібералізм, представляв собою низку концепцій, поєднаних ідеєю поділу світу на розвинутий центр та економічно нерозвинену периферію. До неомарксизму відносяться теорії таких дослідників як **Андре Франк** (1929 – 2005 рр.), **Іммануїл Валлерстайн** (1930 – 2019 рр.), С. Амін, Р. Кокс, Ф. Кордозо.

Особливістю неомарксистського підходу є фокусування на наступних моментах: капіталізм як система економічного та політичного панування; концепція втрати державами самостійності під впливом ТНК; аналіз проявів експлуатації в рамках взаємодії між країнами центру та периферії. Ключовими напрямками неомарксизму являються теорія залежності та світ-системний підхід.

Теорія залежності була запропонована **А. Франком** у роботі «Розвиток нерівності» (1969 р.) та набула популярності у 70-ті рр. ХХ століття. Дослідник запропонував схему поділу світу, яка передбачала економічно розвинуті метрополії (центр) та економічно нерозвинуті сателіти (периферія).

Економічна розвиненість або відсталість являється результатом розвитку держав, природними етапами, які виникли в наслідок нерівноправних міждержавних відносин. Тривалий час відбувався перерозподіл ресурсів периферії на користь центру. Кожен сателіт виступав інструментом для отримання ресурсів від власних сателітів та передачі їх світовим метрополіям, яким він підпорядковувався. Результатом стала залежність та відсталість периферії, яка б могла ефективно розвиватися, якби не залежала від центра. Розвинуті капіталістичні країни сприяли збіднінню нерозвинутих сателітів, збільшуючи існуючий розрив між багатими і бідними країнами, і відносини метрополія-сателіт не обмежуються лише економікою, а розповсюджуються на всі сфери життя.

А. Франк вважав, що нерозвинені країни повинні розірвати свої зв'язки з розвинутими країнами, які виступають для них метрополіями. Дослідник стверджував, що ті країни третього світу, які є менш інтегрованими у світову систему, показують кращі показники розвитку. Ізоляція від світового ринку являється найефективнішою стратегією розвитку для країн третього світу. Таким чином основна ідея теорії залежності полягає у тому, що нерозвиненість периферії є результатом розвитку центру, який виникає через процес експлуатації.

Світ-системний підхід почав розвиватися у середині 70-х рр. ХХ століття, його виникнення пов'язують з дослідженнями **І. Валлерстайна**. В рамках світ-системного аналізу досліджувалася еволюція не окремих суспільств, а їх систем. Світ-система – соціальна система, яка має кордони, структуру, норми, узгодженість, характеризується самодостатністю.

Існують три типи світ-систем: міні система (характерна для первісних суспільств), світ-економіка (системи суспільств, об'єднані економічними зв'язками, але не об'єднані

політично) та світ-імперія (політично об'єднана система суспільств).

Всі світ-економіки, які колись існували, перетворилися на світ-імперії (Китайська, Перська, Римська імперії). Виключенням є лише сучасна капіталістична світ-економіка, яка зародилася у XVI столітті. Вона базується на поділі праці, який обумовлений скоріше соціально, ніж географічно. Навколо капіталістичної світ-економіки існували інші світ-системи, які вона поглинула. Населення капіталістичної світ-економіки дослідник поділяє на статусні групи та класи. Класами він вважає ті статусні групи, які усвідомили свої інтереси та борються за них

Капіталістичній світ-економіці притаманні наступні складові частини, які виникли в наслідок розшарування світу під впливом розвитку капіталізму: ядро (центр), напівпериферія, периферія. Аналізуючи відносини між цими складовими частинами, І. Валлерстайн наголошував, що в результаті взаємодії виграє центр (розвинуті капіталістичні країни), програє периферія (країни третього світу), а напівпериферія займає проміжне положення.

Країни центру мають вищий рівень життя, бо їх розвиток відбувається на рахунок домінування над іншими країнами. Між країнами центру відбувається боротьба, однак їх поєднують спільні інтереси, які передбачають доступ до дешевих ресурсів, робочої сили, ринків збуту на периферії. У країн центра завжди існує лідер – гегемон (у XVII-XVIII століттях ним була Голландія, у XIX столітті – Великобританія, в XX столітті – США).

Периферія та напівпериферія намагаються протистояти центру за допомогою повстань, виступів, рухів. На сучасному етапі відбувається поляризація відносин в межах капіталістичної світ-економіки по лінії «багата Північ – бідний Південь», що створює умови для потенційних конфліктів.

2.4. Постмодерністська парадигма міжнародних відносин

Постмодернізм в науці про міжнародні відносини представляє комплекс теоретичних підходів, які сформувалися у 80-ті роки ХХ століття. До дослідників постмодерністів відносять *Джеймса Дер Деріана* (народився у 1955 р.), *Роба Уолкера*, Р. Ешлі, М. Шапіро та інших. Виникнення постмодерністської парадигми в міжнародних відносинах обумовлено трансформацією соціальної та технологічної дійсності, розвитком та поширенням інформаційних та комунікаційних технологій, зміною ролі мас-медіа та загальною віртуалізацією життя. Все це призвело до якісних змін в середовищі міжнародних відносин та формування нових законів його функціонування, які було важко пояснити в рамках існуючих теорій. Крім цього, розвитку постмодернізму сприяла невдоволеність існуючими раціоналістичними теоріями міжнародних відносин. Основні категорії реалізму, такі як суверенітет, архаїчність системи міжнародних відносин, безпека як базова потреба держави, не пояснювати динаміку розвитку міжнародних відносин.

Постмодерністи вважали, що холодна війна – це результат реалізації концепції політичного реалізму. Традиційний територіальний принцип реалізації влади може бути ефективним лише за умови однорідності населення, а в сучасному світі це майже неможливо. Багато існуючих сьогодні спільнот діють, виходячи за межі держави, тобто в сучасному світі має місце позадержавна, позатериторіальна форма організації міжнародних процесів (економічних, культурних, політичних тощо).

На сучасному етапі розвитку відбувається розмиття традиційних основ національних держав: одна частина повноважень переходить наднаціональним структурам, інша

- економічним структурам та глобальним ринкам. Місце державних кордонів займають внутрішні, які розділяють групи та індивідів – це в майбутньому сприятиме переходу до сітьових спільнот, які функціонують на основі спільних інтересів та цінностей, незалежно від територіальної належності учасників. Територіальна належність буде значити менше, ніж відчуття солідарності з певною релігійною групою чи іншою спільнотою. Держава для постмодерністів являється продуктом минулої епохи, символом пріоритету матеріального над духовним. Принципам рівності та однорідності постмодерністи протиставляють різноманітність та плюралізм у всіх сферах, у тому числі і в міжнародних відносинах.

Постмодерніст *Дж. Дер Деріан* наголошує на тому, що дипломатія - це не інструмент досягнення миру, а механізм захисту власних егоїстичних інтересів. США та західні країни традиційно поділяли світ на своїх та чужих, і останні сприймалися як загроза безпеці. Це стосувалося навіть маленьких країн, оскільки вони також можуть дестабілізувати систему міжнародних відносин, яка вигідна Заходу. Бажання перетворити чужих у своїх є причиною агресії, яка спрямована на уніфікацію світу за західним зразком. Дослідник виступав з критикою культурного імперіалізму та домінування Заходу в міжнародних відносинах.

Не вірять постмодерністи і в можливість створити наднаціональні структури, бо такі структури будуть нав'язувати миру власну волю. Наприклад, на думку Дж. Уокера навіть міжнародне право та права людини є спробою західних лібералів легітимізувати власні цінності в світі. Метою постмодерністів є створення ієрархічної цілісності світу шляхом посилення маргінальних груп та акторів.

Для постмодерністів-міжнародників держава і національні інтереси – це метафора, вони не розглядають державу як центральну ланку міжнародних відносин, критично відносяться до таких традиційних понять як суверенітет, територія, кордон, безпека. Пояснюючи природу міжнародних відносин, постмодерністи роблять акцент на культурних та цивілізаційних аспектах, аналізі ідентичності. Вони вважають, що влада і знання тісно пов'язані, ставлять під сумнів практику домінації та субординації, вимагають по-новому поглянути на можливості інституалізації відносин панування та підкорення, висловлюють думку, що влада здійснюється через посередництво найрізноманітніших технологій, а також комунікативних, пізнавальних та мовленнєвих практик.

У сфері політики постмодернізм виступає за розвиток міжнародних відносин на засадах власних культурних надбань, а успіх тієї чи іншої країни у політичній сфері визначається і забезпечується відмовою від руйнування власних особливостей, які раніше вважалися перепорою на шляху до успіху і розвитку. У межах постмодерністського підходу у сфері світової політики зростає значення культурного і політичного різномайття, поширення політичних цінностей постмодерну, проблем ідентичності в політиці загалом і в політичному управлінні зокрема, ролі особистості в політиці, соціальної політики та ініціатив, що ідуть знизу тощо.

В рамках постмодернізму виділяється феміністична течія, для якої характерні власні підходи у дослідженні міжнародних відносин. Феміністичний підхід щодо дослідження міжнародних відносин розвивався в руслі загального поширення феміністичних ідей в рамках другої хвилі фемінізму або «неофемінізму», формування якої припало на період з 60-х по 90-ті роки ХХ століття. Становленню феміністичної течії сприяло створення філії

«Феміністична теорія та гендерні студії» спочатку у 1990 році в рамках Американської асоціації міжнародних досліджень, а потім і в рамках Британської асоціації міжнародних досліджень. Серед перших феміністичних праць у сфері міжнародних відносин можна виділити наступні: Дж. Б. Ельштайн «Жінки і війна» (1987 р.), С. Енлоу «Банани, пляжі і військові бази: феміністське переосмислення міжнародної політики» (1989 р.), Р. Грант та К. Н'юленд «Гендер і міжнародні відносини» (1991 р.), Дж. Е. Тікнер «Гендер у міжнародних відносинах» (1992 р.).

Феміністична теорія акцентує увагу на соціальних аспектах міжнародних відносин, зосереджуючись на тому впливі, який міжнародні процеси завдають звичайному життю людей. Прихильники фемінізму робили акцент на важливості залучення феміністичних підходів та гендерного аналізу при вивченні міжнародних процесів, виступали за відмову від домінування в міжнародних відносинах чоловічого підходу до політики. Наприклад, Р. Грант стверджувала, що саме домінування чоловіків у політиці призвело до легітимізації сили та вилучення моральних норм з міжнародних відносин. Деякі радикальні феміністки навіть говорили про те, що вміння створювати небезпеку являється характерною рисою чоловіків, а характерною рисою жінок є турбота, емоційна відкритість, неагресивність. Приділялася увага вивченню ролі жінок у такій традиційно чоловічій сфері як війна. Наголошувалося на тому, що посилення ролі жінок в політиці призведе до зниження рівня напруженості та конфліктності в міжнародних відносинах, що сприятиме зростанню стабільності у світі.

Представники фемінізму критикували концепції, відповідно до яких держава на міжнародній арені виступає природним актором, основним завданням якого є представлення та захист інтересів нації (особливо політичний реалізм та неореалізм), наголошуючи на тому, що держави і

нації сформувалися в умовах відсторонення жінок від державних справ та без урахування жіночого погляду.

Також феміністична теорія приділяла увагу аналізу економічної складової розвитку міжнародних відносин, стверджуючи, що наявний на сьогодні міжнародний розподіл праці та політика, яку у цій сфері проводить Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, негативно позначаються на жінках та створюють умови для подальшої фемінізації бідності. Сучасна світова економічна система сприяє економічній експлуатації жінок в країнах, які розвиваються, що проявляється в низьких заробітних платах, які отримують жінки, важких умовах праці, розвитку секс-туризму.

Прихильники фемінізму наголошували на тому, що жінки у сфері міжнародних відносин як і раніше залишаються частиною населення, що піддається дискримінації. Політика традиційно залишається сферою привілейованої частини чоловіків. Однак, на думку С. Хардінг, погляд на міжнародні відносини з позицій аутсайдерів, якими є на сьогодні жінки, може бути корисним та більш об'єктивним, ніж погляд провладних груп, які мислять в рамках сталих концепцій. Тому необхідно створити умови для розвитку соціального статусу жінок і їх залучення до діяльності державних інститутів.

Контрольні питання

1. Визначте особливості формування політичного реалізму у теорії міжнародних відносин.
2. Охарактеризуйте характерні риси політичного реалізму Г. Моргентау, Дж. Кеннана та Г. Кіссінджера.
3. Проаналізуйте процес формування політичного лібералізму (ідеалізму) у теорії міжнародних відносин та особливості його практичного втілення.

4. Дайте характеристику марксистській парадигмі в теорії міжнародних відносин.
5. Дослідіть основні модерністські теорії міжнародних відносин кінця 50-х – початку 60-х років ХХ століття.
6. Виокремте особливості неокласичних теорій міжнародних відносин.
7. Визначте основні напрямки розвитку теорії міжнародних відносин після холодної війни.

Питання для самостійного опрацювання

1. Сучасні теорії розвитку міжнародних відносин:

- Комунітаризм А. Етціоні
- «Кінець історії» Ф. Фукуяма
- «Велика шахівниця» З. Бжезинського
- Зелена теорія міжнародних відносин (екологічний підхід)

Рекомендована література

Основна

1. Баженов А.М. Социология международных отношений : учебное пособие. М. : ЦСПиМ, 2013. 300 с.
2. Каримова А.Б. Социология международных отношений : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2018. 304 с. URL : <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1023440887.pdf> (дата звернення : 06.04.2021).
3. Мальський М.З., Мацяк М.М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання, 2007. 461 с.
4. Соколова С. Ю. Социология международных отношений : лекции. Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. 76 с. URL : http://op.vlsu.ru/fileadmin/Programmy/Bacalavr_academ/

- 46.03.01/Metod_doc/Sokolova_S.JU._Sociologija_mezhdu narodnykh_otnoshenii.pdf (дата звернення : 06.04.2021).
5. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2016. 540 с.
 6. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник. Л.: Тріада плюс, 2011. 318 с.
 7. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин: навчальний посібник. Л. : Новий Світ, 2000. 346 с.
 8. Цыганков А.П., Цыганков П.А. Социология международных отношений: Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2006. 238 с.
 9. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений М.: Радикс, 1994. 208 с.
URL :
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/index.php (дата звернення : 06.04.2021).

Додаткова

1. Арефьев А. Л., Баженов А. М. Кто есть кто в социологии международных отношений : энциклопедический справочник для вузов / под. ред. Г. В. Осипова. М.: Институт социально-политических исследований, 2016. 352 с. URL : <https://docplayer.ru/42841885-Kto-est-kto-v-sociologii-mezhdunarodnyh-otnosheniy.html> (дата звернення : 04.10.2020).
2. Бурьян М. С., Ткаченко К. А. Генрі Кіссинджер і проблема розбудови «нового світового порядку». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки.* 2013. № 16. С. 5–12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2013_16_3 (дата звернення : 04.10.2020).

3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб. : Университетская книга, 2001. 416 с. (дата звернення : 08.10.2020).
4. Дашевська О. Розвиток наукової думки з проблем міжнародних відносин та світової політики. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2015. Т. 29–30. С. 209–214. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2015_29-30_30 (дата звернення : 09.10.2020).
5. Ефремова К. А. Сравнительный анализ теоретических подходов к определению регионального комплекса. URL : <https://mgimo.ru/upload/iblock/052/960-1964-1-SM.pdf> (дата звернення : 11.10.2020).
6. Єремєєва І.А. Теорія міжнародних відносин: навчальний контент. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 59 с. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kmvt/19.pdf> (дата звернення : 05.10.2020).
7. Кант И. К вечному миру / Подготовка текста и вступительная статья А.В. Гулыги. М.: Московский рабочий, 1989. 175 с.
8. Киссинджер Г. Дипломатия. М.: Ладомир, 1997. 847 с.
9. Клаузевиц К. О войне. М. : Эксмо, 2007. 862 с.
10. Кравцевич К.С. Порівняння методологічних підходів Кіссінджера та Бжезинського до розробки зовнішньої та безпекової політики США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 93 (Частина I), 2010. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/662/620> (дата звернення : 09.10.2020).
11. Макиавелли Н. Государь. М.: Рипол Классик, 2017. 296 с.
12. Сандерс Д. Международные отношения: неореализм и неолиберализм. *Политическая наука: новые*

направления / Под ред. Р.Гудина и Х.-Д. Клингеманна. М.: Вече, 1999. С.410–424.

13. Тикнер Дж. Мировая политика с гендерных позиций. Проблемы и подходы эпохи, наступившей после «холодной войны». М.: Культурная революция, 2006. 333 с.
14. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М.: АСТ, 2010. 592 с.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? М.: АСТ, Мидгард, 2007. 576 с.
16. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям. М. : Научно-издательский центр «Ладомир», 2004. 342 с.

Розділ 3. Міжнародний порядок: поняття, середовище та актори

3.1. Підходи до визначення «міжнародного порядку»

Однією з ключових поняттєвих категорій науки про міжнародні відносини є «міжнародний порядок», який тісно пов'язаний з поняттям «міжнародна система» або «система міжнародних відносин».

Система міжнародних відносин в узагальненому вигляді представляє собою цілісну систему взаємовідношень (економічних, політичних, дипломатичних) між суб'єктами, що діють на міжнародній арені. *Міжнародний порядок* виступає проявом системи міжнародних відносин у конкретний історичний період. В рамках соціологічного відходу міжнародний порядок треба розуміти як відносини між членами міжнародної співтовариства (глобальної соціальної спільноти) в певний історичний період.

Існує три основних підходи до розуміння міжнародного порядку: реалістичний, конструктивістський та інституціональний.

Реалістичний підхід акцентує увагу на співвідношенні сил та потенціалів акторів (був актуальним у період холодної війни). До його прихильників відносяться Г. Моргентау, Р. Арон, К. Уолтц. В рамках цього підходу особливе значення відводиться ролі великих держав та військовому компоненту.

Конструктивістський підхід акцентує увагу на принципах та правилах поведінки акторів (набув популярності після закінчення холодної війни). Його прихильниками були Р. Гілпін, Л. Міллер Р. Купер. Стабільність міжнародної системи розглядалася в контексті бажання провідних країн здійснювати контроль над

процесами взаємодій між іншими акторами. Важливе значення надавалося єдиному принципу поведінки, міжнародним нормам, оформленим договорами.

Інституціональний підхід акцентує увагу на системі прийняття рішень, інструментах і механізмах міждержавної взаємодії – міжнародних інститутах. Цей підхід був запропонований американським дослідником Дж. Айкенберрі. Вводилося поняття конституційності міжнародного порядку, яке передбачало діяльність міжнародних інститутів, які забезпечують інтереси не лише сильних, але й слабких держав. Конституційний міжнародний порядок спирається на загальновизнані норми та принципи для суб'єктів міжнародних відносин, закріплені в уставах та договорах, у той час, як неконституційний міжнародний порядок – виключно на співвідношення сил.

В науці про міжнародні відносини також використовується поняття **«світовий порядок»**. Існує дві основні дослідницькі позиції щодо його співвідношення з «міжнародним порядком». Перший підхід передбачає ототожнення цих поняттєвих категорій, другий підхід вважає їх не рівнозначними.

Саме другого підходу дотримувався американський дослідник С. Хоффман. Він вважав, що міжнародний порядок характеризується міждержавними відносинами, а світовий регулює відносини на всіх рівнях суспільства. В рамках цієї концепції дослідник запропонував розрізнати міжнародний порядок, який може існувати без наявності світового порядку, і світовий порядок, який не може бути встановлений без міжнародного порядку. На думку С. Хоффмана, міжнародний порядок передбачає впорядкування міжнародних відносин – він існував на всіх етапах історичного розвитку людства, а світовий порядок поки що знаходиться на стадії формування.

Російський дослідник А. Богатуров виділяє в рамках міжнародного співтовариства відносно автономну частину

(країни ліберальної демократії), в межах якої відносини характеризуються не лише співвідношенням потенціалів країн-учасників, але й наявністю спільних етичних та моральних цінностей, правил та норм, якими вони керуються, моделей поведінки. Ця частина міжнародного співтовариства, на думку дослідника, називається світовим суспільством, і саме відносини між його членами формують світовий порядок. Таким чином, поняття світовий порядок є вузким ніж поняття міжнародний порядок, бо воно не носить загального характеру та не охоплює всіх учасників міжнародних відносин, однак виступає перспективною моделлю можливого подальшого розвитку міжнародної системи.

Таким чином, міжнародний порядок – це конкретно-історична усталена форма організації міжнародних відносин, яка передбачає наявність спільних інститутів, норм, цінностей, які враховують наявне співвідношення сил та специфіку відносин між акторами, створює умови для їх існування, безпеки, розвитку та взаємодії на міжнародній арені.

Існує дві класичні моделі міжнародного порядку: модель стану війни (війна або підготовка до неї є сутністю міжнародних відносин) та модель ненадійного миру або порядку, що порушується (держави, що об'єднуються на основі спільних інтересів та вироблення спільних правових норм, можуть гарантувати мінімум порядку в міжнародних відносинах, проте війни все одно є неминучими, а міжнародний порядок по свої суті нестабільний).

3.2. Історичні типи та сучасні тенденції розвитку міжнародного порядку

Система міжнародних відносин мала характерні особливості на різних етапах свого історичного розвитку.

Найбільш традиційна та загальновізнана класифікація історичних типів міжнародного порядку виглядає наступним чином: Довестфальський період; Вестфальська система; Віденська система або Європейський концерт; Версальсько-Вашингтонська система; Ялтинсько-Потсдамська система; сучасна система міжнародних відносин. Кожен з цих типів міжнародного порядку характеризувався власною структурою, характером взаємовідносин між акторами, проходив фази становлення, консолідації, стійкого розвитку, кризи та розпаду.

Для **Довестфальського періоду (від появи держав до 1648 р.)** була характерною безсистемність взаємодії міжнародних акторів, їх роздробленість, збройні конфлікти, які відзначалися короткочасністю, наявність імперій, що конкурують, серед яких Вавилонська, Єгипетська, Індійська, Римська, Китайська, Перська, Грецька.

Вестфальська система міжнародних відносин (1648 – 1815 рр.) сформувалася за результатами Тридцятирічної війни (1618-1648 рр.) в Європі між католиками та протестантами, вона була закріплена Вестфальським миром, укладеним на основі двох договорів, розроблених в межах конгресів в містах Вестфалії (Мюнстері та Оснабрюці).

Основною формою політичної організації суспільства у цей час стає національна держава («держава-нація»), провідним принципом міжнародних відносин – національний суверенітет. Відтепер держава виступала гарантом безпеки власних громадян, починають розвиватися ідеї націоналізму. Оформлюється принцип невтручання у внутрішні справи суверенних держав та принцип застосування дипломатії у міжнародних відносинах, починає розвиватися міжнародне право.

Вестфальський мир закріпив нове співвідношення сил на континенті. Відбувся остаточний розпад Священної Римської

імперії, сформувалася ієрархія держав та встановився баланс сил великих європейських країн. Закріплюється система політичної рівноваги в міжнародних відносинах, яка передбачала компроміс між принципами суверенітету та принципами загального інтересу, головним засобом підтримки рівноваги виступали різноманітні види коаліцій. Встановлювалися стабільні та чіткі кордони між європейськими державами. Активно розвивалися капіталістичні відносини.

В результаті Великих географічних відкриттів закінчився період ізоляваності культур та цивілізацій, а провідні європейські держави почали боротьбу за поділ світу. Формується європоцентристська світова політика, в якій не враховуються інтереси ряду країн, у тому числі Російського царства та Китаю. Саме Вестфальська система стала початком системності в міжнародних відносинах.

Віденська система міжнародних відносин (1815 – 1914 рр.) сформувалася після завершення Наполеонівських війн (1803 – 1815 рр.) за результатами Віденського конгресу. Результатом дипломатичних домовленостей став перерозподіл кордонів в Європі та формування Європейського концерту – системи міжнародних відносин, в рамках якої відповідальність за безпеку на континенті покладалася на п'ять великих держав: Англію, Францію, Австрію, Пруссію, Росію. Система європейського концерту спиралася на багатосторонню дипломатію, передбачала вирішення суперечностей мирним шляхом через вироблення спільних рішень та стала системою колективної безпеки у Європі ХІХ століття, яка базувалася на принципі балансу сил. Цей період відзначився розквітом дипломатії.

Були прийняті нормативні акти про мирне вирішення міжнародних суперечок, про закони та звичаї війни (Женевська конвенція 1864 р., Санкт-Петербурзька декларація 1868 р., Декларація Брюссельської конференції

1874 р.), з'явилася практика проведення переговорів щодо обмеження та скорочення озброєнь.

Завершився розподіл світу та розпочалася боротьба за його перерозподіл. Малі та неєвропейські держави перетворилися з суб'єктів на об'єкти міжнародної політики в європоцентричній системі міжнародних відносин. Почався період антиколоніальних воєн.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин (1919 – 1939 рр.) сформувалася після Першої Світової війни за результатами Паризької (1919-1920 рр., врегульовувала суперечності в Європі) та Вашингтонської (1921-1922 рр., врегульовувала суперечності в Азії та Тихоокеанському басейні) мирних конференцій, які зафіксували нове співвідношення сил у світі.

Припинили своє існування Німецька, Османська, Австро-Угорська та Російська імперії, виникли нові держави та були перерозподілені колонії, міжнародна система перетворилася з європоцентричної на світову в результаті формування регіональних підсистем в Латинській Америці, Африці, на Близькому та Далекому Сході. При цьому з нової системи міжнародних відносин були виключені переможені держави та Радянська Росія. Для переможених країн було встановлено ряд обмежень щодо озброєнь, чисельності армій тощо.

Сполучені Штати взяли курс на політичну ізоляцію від європейських справ, посилення свого економічного впливу в Європі, і, в результаті, перетворилися з боржника на кредитора європейських держав. Була створена перша політична міжнародна організація – Ліга Націй, яка на практиці показала себе як абсолютно неефективна.

Версальсько-Вашингтонська система мала низку суттєвих недоліків, через які вона не змогла стати стабільною та проіснувала досить недовго. Серед цих недоліків можна виділити наступні: не були розв'язані суперечності між

державами-переможницями й державами, що зазнали поразки; залишилися невирішеними суперечності між великими та малими країнами; був відсутній ефективний контроль за дотриманням укладених угод, що створило умови для виникнення реваншизму; територіальні зміни в Європі заклали підґрунтя для майбутніх національних конфліктів, зруйнували економічну систему в Європі – виникло багато маленьких ринків, розділених кордонами, замість достатньо відкритого європейського ринку; залишилося невирішеним питання забезпечення виплати репарацій.

Ялтинсько-Постдамська система міжнародних відносин (1945 – 1991 рр.) сформувалася після Другої світової війни та була закріплена угодами, підписаними на Ялтинській та Постдамській конференціях, де ключову роль у визначенні майбутнього світового устрою вже відігравали дві наддержави – США та СРСР.

Була ліквідована багатополярна структура міжнародних відносин, а світ штучно поділений на сфери впливу двох наддержав, що призвело до швидкого загострення протистояння між капіталістичним та соціалістичним таборами. Характерними рисами цієї системи міжнародних відносин були високий рівень ідеологізованості, демонізація супротивника, стан постійної загрози прямого збройного протистояння між наддержавами. Система мала конфронтаційний характер, протистояння відбувалося у всіх сферах суспільного життя, набирала обертів гонка озброєнь.

Ядерна зброя змінила підходи до військових та політичних стратегій: доктрина ядерного залякування змінилася доктриною ядерного стримування на базі ядерного паритету та рівноваги страху. Подібні тенденції в розвитку міжнародних відносинах отримали назву «холодна війна».

У цей час міжнародна система стала загальносвітовою. Були остаточно зруйновані колоніальні системи, відбувалося

становлення регіональних та субрегіональних систем, при чому цей процес проходив під контролем наддержав. Відбувалася децентралізація конфліктів та їх перенесення на регіональний рівень. Захист наддержавами власних інтересів в регіонах світу сприяв множенню регіональних конфліктів.

Ключовим механізмом регулювання міжнародного життя, розв'язання міжнародних проблем та створення глобальної системи колективної безпеки в межах Ялтинсько-Постдамської системи міжнародних відносин мала стати створена у 1945 р. *Організація об'єднаних націй (ООН)*. Однак в умовах протистояння наддержав вона не була ефективною, її основною задачею стало стримування США та СРСР від прямої конфронтації.

Сучасна система міжнародних відносин (постбіполярна, поствестфальська) почала формуватися після розвалу СРСР та світового соціалістичного табору, що було закріплено Біловезькими угодами 1991 року. Сьогодні серед дослідників немає єдиного підходу щодо визначення характерних рис та особливостей функціонування сучасної міжнародної системи, хоча більшість схиляється до того, що її все ж таки можна вважати багатополлярною, однак можна виділити ряд основних тенденцій в її розвитку.

Змінюються фундаментальні принципи міжнародної політики, відбувається ускладнення природи міжнародних відносин та характеру міжнародної системи. Міжнародні відносини починають активно виходити за рамки міждержавних. Збільшується вага недержавних акторів, відбувається їх радикалізація. У той самий час зменшується роль держав та зростає рівень взаємозалежності акторів міжнародних відносин і світу в цілому.

Розвиток міжнародної системи одночасно характеризується доцентровими та відцентровими тенденціями. Активно розвиваються різноманітні міжнародні

процеси: глобалізація, фрагментація, інтеграція, регіоналізація.

Змінюється характер та відбувається диверсифікація загроз, на перший план виходять нетрадиційні загрози, збільшується значення м'якої сили, військовий потенціал перестає бути гарантією безпеки. Актуалізуються такі загрози міжнародній безпеці як тероризм, міжнародна злочинність, міжнародний наркотрафік, торгівля людьми, нелегальна міграція, кіберзлочинність тощо.

На місце міждержавних конфліктів приходять конфлікти ідентичності: національні, релігійні, етнічні тощо; актуалізуються транснаціональні конфлікти з приводу розподілу природних ресурсів. Цьому сприяє подальше поширення розриву між багатими та бідними країнами; експансія глобальних західних цінностей; наявна колізія двох ключових принципів міжнародного права, закріплених в Уставі ООН: принцип територіальної цілісності держави та право народів на самовизначення.

Не дивлячись на значні відмінності, для всіх історичних типів міжнародних систем є характерним ряд загальних закономірностей, серед яких можна виділити наступні: система міжнародних відносин являється історично обумовленим явищем; руйнація системи не завжди призводить до руйнації регіональних підсистем, однак впливає на характер зв'язків в середині них; криза міжнародної системи не завжди призводить до її руйнації та формування нової; перехід до нової системи обов'язково призводить до змін у взаємовідносинах між її елементами; для кожної системи є характерним власний набір регулюючих механізмів та пріоритетних правових норм; норми національного та міжнародного права не являються постійною величиною; для кожної системи є характерним власний набір політико-ідеологічних понять.

3.3. Поняття «міжнародне середовище» та «міжнародний актор»

Тісно пов'язані з поняттям міжнародного порядку такі категорії як міжнародне середовище та міжнародний актор.

Поняття «середовище» являється фундаментальним у системному аналізі. В загальному розумінні воно означає все те, що оточує систему. Дослідник Девід Істон у 50-х роках ХХ століття вперше зробив акцент на впливі зовнішніх факторів на політичну систему. ***В межах функціонування системи міжнародних відносин під середовищем розуміється сукупність чинників, які впливають на виникнення та функціонування міжнародної системи.***

Можна виділити ***зовнішнє (енвайромент) середовище*** (вплив, який здійснює на систему її оточення) та ***внутрішнє середовище*** (вплив, який здійснюють на систему її елементи).

Досліджуючи регіональні підсистеми міжнародних відносин, американські дослідники Г.та М. Спроут висунули теорію екологічної тріади, яка поєднувала у собі міжнародного актора; середовище, яке його оточує (енвайромент); взаємодію між ними. Дослідники виділяли три типи взаємодії: взаємодія, пов'язана з реальними можливостями середовища (наприклад, технологічні обмеження); взаємодія під впливом вірогідних обмежень середовища (тенденції, що існують в середовищі, роблять певний сценарій більш вірогідним); поведінка актора з урахуванням особистісного сприйняття середовища (вплив суб'єктивного фактора).

Взагалі, у дослідженні глобальної системи міжнародних відносин виникає проблема визначення зовнішнього середовища. Дослідник М. Мерль вважав, що зовнішнє середовище міжнародної системи можна знайти лише в природному оточенні, що ототожнить науку про міжнародні

відносини з природничими науками. Д. Сінгер пропонував використовувати поняття середовища лише при аналізі міжнародних підсистем. Ж. Модельські відносив до середовища системи міжнародних відносин все, що існує незалежно від неї. Д. Істон наголошував на інтрасоціальному характері соціального середовища глобальної міжнародної системи, тобто середовище системи міжнародних відносин – це сукупність факторів внутрішнього оточення, які впливають на глобальну міжнародну систему, обмежують та примушують її до певного розвитку. До цих факторів, перш за все, відносяться цивілізаційні зміни.

Також при аналізі міжнародних відносин виділяється **соціальне середовище** (вплив, пов'язаний з людиною та суспільними відносинами) та **позасоціальне** (вплив природних факторів, кордонів, розподілу ресурсів тощо). Відповідно до цієї класифікації в сучасній науці про міжнародні відносини можна виділити теорії географічного середовища, які досліджують зв'язки між географічним середовищем та особливостями розвитку міжнародних процесів і функціонування міжнародної системи (*геополітичні теорії*), та теорії соціального середовища, які зосереджують увагу на залежності міжнародної системи від особливостей розвитку суспільства (*цивілізаційні теорії*).

Важливою категорією у соціології міжнародних відносин являється поняття **«актор міжнародних відносин»**, під яким розуміються суб'єктів, що діють та взаємодіють на міжнародній арені. Дослідник Д. Догерті під «актором» розуміє суспільну одиницю, яка характеризується достатнім рівнем організації та самостійністю діяльності; Дж. Розенау вважає, що актор є цілісністю, яка впливає на світові процеси; Ф. Брайар та М.-Р. Джалілі визначають актора як будь-яку особу, що бере активну участь та відіграє важливу роль у сфері міжнародних відносин.

Існує *вузький* та *широкий* підхід до визначення акторів міжнародних відносин.

Вузький підхід являється класичним та розглядає як акторів міжнародних відносин виключно держави. Однак його недоліком є те, що він не спроможний повністю охарактеризувати розвиток міжнародних відносин на жодному історичному етапі. Так, наприклад, міжнародні відносини в Вестфальський період включали не лише держави, але й інститут католицької церкви, правлячі династії, європейські міста, перші транснаціональні компанії (Ост-Індська та Вест-Індська).

Широкий підхід відносить до акторів міжнародних відносин, окрім держав, різного роду міжнародні організації, транснаціональні компанії, окремих осіб тощо. На сьогодні саме цей підхід є більш поширеним.

Поняття «актора» в *реалізмі* та *неореалізмі* базується на принципі суверенності, що має правову природу. Держава являється первинним та універсальним суб'єктом міжнародного права, інші ж суб'єкти міжнародного права користуються делегованим суверенітетом в тій чи іншій мірі. Представники реалістичної школи міжнародних відносин виокремлюють два типи акторів: первинні (держави) та вторинні (міжнародні організації). Останні виступають для держав, з одного боку, ареною, де можна відстоювати власні інтереси, з іншого, інструментом зовнішньої політики. Інші актори (недержавні) діють у політико-правовому полі держави, тому розглядаються маргінальними учасниками міжнародної системи.

Представники *ліберального напрямку* (*політичний лібералізм, неолібералізм*) при визначенні ключових акторів міжнародних відносин роблять акцент на міжнародні організації. Вони вважають, що міжнародні організації не лише відіграють самостійну і вагомую роль у міжнародній політиці, але поступово зможуть змістити держави з

ключових ролей, що сприятиме перебудові структури міжнародної системи. Посилення недержавних акторів пов'язано з розвитком процесів глобалізації та посиленням їх впливу на внутрішню ситуацію, інтернаціоналізацією внутрішньої політики, зростанням незалежності субнаціональних акторів. В рамках теорії комплексної взаємозалежності Р. Кеохейна та Дж. Ная розвиток сучасних міжнародних відносин відбувається в умовах формування чисельних та різноманітних каналів зв'язку, які поєднують суспільства в межах внутрішньодержавних та транснаціональних відносин, що охоплюють різноманітні питання, які не мають ієрархічного упорядкування, та характеризуються відсутністю пріоритетності військових питань над економічними. В межах моделі комплексної взаємозалежності ключова роль держави, як первинного актора міжнародних відносин, ставиться під сумнів. Зростання значення соціальних та економічних пріоритетів у міжнародних відносинах зменшує традиційну роль держави та виводить недержавних акторів на провідні позиції у міжнародній системі.

Дослідник Дж. Розенау пов'язує трансформацію міжнародної системи з розвитком технологій. Зростання кількості акторів та послаблення позицій держави на міжнародній арені в нових умовах призводить, на думку Дж. Розенау, до виникнення явища, яке він назвав постміжнародні відносини. В рамках постміжнародних відносин, які розвиваються у багато центричному світі, значення актора визначається не правовим статусом чи суверенністю, а фактичною здатністю ініціювати та реалізовувати відносини на міжнародному рівні. Хоча несuverенні актори формально знаходяться під юрисдикцією держав, вони мають власні цілі та спроможні уникати існуючі обмеження для їх реалізації. Акторів міжнародних відносин дослідник поділяє на акторів мікрорівня (громадяни,

офіційні особи, лідери держав, приватні суб'єкти) та акторів макрорівня (держави, транснаціональні організації, соціальні рухи), таким чином, залишаючи фактор державності та суверенності поза своєю увагою.

Представники *неомарксистської школи* (І. Валлерстайн, С. Амін, А. Франк) вважають ключовою категорією в міжнародних відносинах «світ-систему» та «світ-економіку». В межах цієї концепції держава виступає інституціональним посередником панівного в міжнародних масштабах класу та забезпечує його домінування над світовим ринком.

Враховуючи відсутність єдиного підходу до визначення акторів міжнародних відносин, існують різні підходи до їх класифікації. Наприклад дослідник М. Каплан поділяє міжнародних акторів на національні (держави), транснаціональні (регіональні міжнародні організації), універсальні (всесвітні організації). Французький соціолог М. Мерль виділяв серед акторів міжнародних відносин держави, міжнародні організації та транснаціональні сили.

В узагальненому вигляді міжнародних акторів можна поділити на державних (держави, міжурядові, міжпарламентські, наднаціональні організації) та недержавних (неурядові міжнародні організації, транснаціональні корпорації, політичні партії, громадські, релігійні та інші організації, соціальні групи тощо). Дехто з дослідників виділяє серед недержавних акторів групу так званих нових або нетрадиційних акторів міжнародних відносин, серед яких окремі індивіди, міста, окремі регіони держав, транснаціональні злочинні угруповання тощо.

3.4. Характеристика ключових акторів міжнародних відносин

Національні держави

Національна держава – форма політичної організації соціальної спільноти, для якої

характерна реалізація повноважень від імені всього суспільства на визначеній території в рамках встановлених обов'язкових правових норм за допомогою спеціально створених інститутів управління та примусу в усіх ключових сферах суспільного життя.

В рамках сучасних досліджень у сфері міжнародних відносин як провідний актор на міжнародній арені розглядається національна держава – вища форма реалізації права певного народу (нації) на самоорганізацію та самовизначення в межах суверенної території, носій суверенітету та публічної влади народу. Саме вона на сучасному етапі розвитку людства являється універсальною формою політичної організації людських спільнот та основним суб'єктом міжнародного права.

Основним завданням кожної держави являється захист власних національних інтересів та поширення свого впливу на міжнародній арені. Вони досягаються шляхом реалізації комплексу дій, які називаються зовнішньою політикою.

Починаючи з укладення Вестфальського миру в 1648 році та до середини ХХ століття, система міжнародних відносин була державоцентричною, тобто держава була її ключовим актором.

Хоча юридично всі держави світу є рівними, на практиці існує ієрархія держав на міжнародній арені обумовлена міжнародною стратифікацією. Держави відрізняються одна від одної за різними характеристиками: розмірами, чисельністю населення, економічним потенціалом, політичним впливом, географічним розташуванням, віком тощо.

Згідно з класифікацією ООН відповідно до показників економічного розвитку держави можна поділити на економічно розвинуті країни (країни «Великої вісімки», розвинуті країни Європи; країни «переселенського капіталу»

- Канада, Австралія, ЮАР, Нова Зеландія, Ізраїль); країни з перехідною економікою (колишні соціалістичні країни); країни, що розвиваються (решта країн світу). Іноді виділяють таку групу як «нові індустріальні країни» - держави, що у 70-80-х роках ХХ століття зробили різкий ривок у своєму економічному розвитку (Китай, Індія, Сінгапур, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Бразилія тощо).

Відповідно до впливу на міжнародній арені держави можна поділити на наддержави, великі держави, середні держави, малі держави та мікродержави.

Наддержави відповідають наступним характеристикам: здатні призвести до руйнувань планетарного масштабу, у тому числі завдяки володінню ядерною зброєю; можуть впливати на розвиток всього людства; не можуть зазнати поразки від жодної країни чи коаліції, якщо до неї не входить інша наддержава (США та СРСР у період з 1945 по 1991 рік). Система міжнародних відносин, заснована на протистоянні наддержав, називалася біполярною.

Великі держави можуть здійснювати значний вплив на міжнародну систему, але не визначають розвиток міжнародних відносин в цілому. Вони, частіше за все, займають панівну роль в певній регіональній підсистемі чи окремій сфері міждержавних відносин в регіоні, володіють воєнною силою (у тому числі ядерною зброєю), економічним потенціалом та дипломатичним впливом, щоб ефективно відстоювати власні інтереси на міжнародній арені (перш за все це країни, які є постійними членами Ради Безпеки ООН – США, Росія, Великобританія, Франція, Китай).

Середні держави відіграють важливу роль в регіональних підсистемах, мають вплив на своє оточення та намагаються його закріпити (Індія у Південній Азії, Мексика у Центральній Америці тощо).

Малі держави характеризуються слабким впливом на міжнародній арені, однак при цьому вони мають достатньо

ресурсів для збереження власної незалежності та територіальної цілісності.

Мікродержави знаходяться в залежності від своїх союзників та нездатні захистити свій суверенітет власними силами.

Сьогодні у світі існує близько двохсот держав, при цьому активний розвиток етнічного сепаратизму сприяє виникненню нових державних утворень. За прогнозами геополітиків при існуючих тенденціях кількість держав в майбутньому може досягти чотирьохсот. При цьому особливості розвитку міжнародної системи на межі тисячоліть негативним чином вплинули на позиції держави як ключового актора на міжнародній арені та кинули виклик державному суверенітету. Сьогодні обмеження суверенітету держав відбувається як згори – держави змушені рахуватися з міжнародними організаціями, так і знизу – на міжнародну арену виходять внутрішньодержавні регіони.

Міжнародні міжурядові організації

Міжнародною міжурядовою організацією (ММУО) вважається організація, що була створена на основі міжнародної угоди, відповідно до якої держави делегували їй частину своїх суверенних прав. Тобто ці організації діють виключно в межах тих повноважень, якими їх наділили держави, а їхня міжнародна правосуб'єктність залишається обмеженою.

До основних ознак ММУО можна віднести наступні: постійна участь щонайменше трьох держав, які мають загальну мету; відповідність міжнародному праву; відносна автономія від держави; неможливість приймати рішення та реалізовувати їх без участі держав; договірне походження, що підтверджується наявністю установчого документу; суверенна рівність держав-членів; наявність у держави права виходу з організації; рекомендаційний характер рішень.

Виникнення перших ММУО було пов'язано з Віденським конгресом 1815 року Першою такою організацією стала Постійна комісія з судноплавства по Рейну, яка була затверджена Віденським конгресом, мала на меті забезпечити вільне пересування кораблів по Рейну та стала прообразом усіх майбутніх міжнародних міжурядових організацій.

Першою політичною ММУО, метою якої стало забезпечення міжнародного миру та безпеки, стала Ліга Націй, створена після Першої Світової війни. Однак вона виявилася неефективною на практиці, бо не мала механізмів примушення до миру держав-агресорів та засобів боротьби з загрозою війни. Після закінчення Другої світової війни, врахував недоліки Ліги Націй, у 1945 році в Сан-Франциско була утворена Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка мала стати гарантом колективної безпеки і співробітництва країн-членів в політичній, економічній та соціальній сферах.

Активізація інтеграційних процесів в регіонах світу сприяла швидкому формуванню великої кількості ММУО: Ліга арабських держав (1945 р.), Організація американських держав (1948 р.), Рада Європи (1949 р.), Асоціація країн Південно-Східної Азії (1967 р.) тощо.

Зростання взаємозалежності між державами та розширення сфер співпраці на постійній основі сприяє збільшенню кількості ММУО у світі. В сучасних умовах зростає рівень автономності ММУО відносно держав-членів, вони стають повноправними акторами міжнародних відносин, виступаючи своєрідним наднаціональними інститутом, який може впливати на поведінку держав у різних сферах.

За географічним принципом ММУО можна поділити на наступні групи: універсальні (ООН); міжрегіональні (НАТО); регіональні (ЄС, СНД, МЕРКОСУР, АСЕАН); субрегіональні (Бенелюкс).

Відповідно до напрямку діяльності існують загальноцільові (ООН) та спеціалізовані (ВОЗ, ІВФ, МАГАТЕ) міжнародні міжурядові організації.

До основних функцій ММУО можна віднести наступні: виступають ареною спілкування незалежних держав; виконують регулюючу функцію під час вирішення виникаючих проблем; контролюють дотримання вимог міжнародного права та застосовують санкції й колективні дії проти порушника; виконують розподільчу та координуючу функції у сфері збереження миру та контролю за озброєнням, у сфері торгівлі, відносно дефіцитних ресурсів, оборонну функцію, у тому числі об'єднання та посилення військових потенціалів держав; створюють системи колективної безпеки; координують зусилля для розв'язання глобальних проблем, надання гуманітарної допомоги; сприяють інституціоналізації інтеграційних процесів; в окремих випадках виконують наднаціональні функції.

Міжнародні неурядові організації

Серед ключових недержавних акторів міжнародних відносин слід назвати міжнародні неурядові організації (МНУО). Вперше поняття «неурядова організація» було використано на конференції ООН в Сан-Франциско у 1945 році з метою відокремлення приватних організацій від міжурядових. ООН визнає в якості МНУО всі організації, які не створені за участю держав, не знаходяться під державним контролем та являються некомерційними, неполітичними, некримінальними.

Серед сучасних дослідників існує два основних підходи до визначення міжнародних неурядових організацій: широкий та вузький.

Відповідно до *широкого підходу* до МНУО можна віднести будь-яку організацію, яка була заснована не за допомогою міжурядової угоди, тобто до її засновників не належать ні держава, ні її офіційні представники. Подібне

тлумачення міжнародної неурядової організації було зафіксовано в резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН (ЕКОСОП) від 23 травня 1968 року № 1296.

Французький дослідник Ш. Зоргбиб, будучи прихильником саме широкого підходу до розуміння МНУО, виділяв серед них наступні групи: сили громадської думки (хоча вони не можуть скласти конкуренцію державним акторам, однак мають значний вплив на міжнародну громадську думку, можуть виникати у різних сферах суспільства: політичній, гуманітарній, релігійній, культурній тощо); приватні транснаціональні влади (об'єднують транснаціональні корпорації, мають економічний та політичний вплив на середні та малі держави, впливають на національну та світову політику); асоціації держав-виробників (міжурядові за структурою та складом об'єднання, які при цьому мають транснаціональний характер діяльності, наприклад, Організація країн - експортерів нафти (ОПЕК) тощо).

Відповідно до *вузького підходу* не можна відносити до МНУО транснаціональні корпорації, організації, у створенні яких брали участь держави, суспільно-політичні рухи тощо. За визначенням дослідників Ф. Брайара і М.-Р. Джалілі МНУО об'єднують виключно недержавні інститути та індивідів з різних країн, наприклад, релігійні, спортивні, профспілкові, правові організації тощо. Найчастіше в сучасних дослідженнях з міжнародних відносин тримаються саме вузького підходу до визначення МНУО.

Виходячи з цього можна визначити, що до **міжнародних неурядових організацій (МНУО) відносяться некомерційні організації, які були створені за ініціативи міжнародної громадськості без укладення міжурядового договору з метою організації більш ефективної**

міжнародної співпраці за актуальними для міжнародної спільноти питаннями.

Серед особливостей подібних організацій можна виділити недержавний характер представництва та добровільний характер діяльності. Крім того, МНУО створюються відповідно до внутрішнього акту держави (будь-якої) та реалізують свою діяльність на території двох та більше країн. Ці організації являються міжнародними аналогами громадських організацій, а дехто з дослідників навіть вважає, що в майбутньому вони складуть основу глобального громадянського суспільства. На сьогодні МНУО є механізмом впливу та мобілізації громадської думки в міжнародних масштабах.

Більшість міжурядових організацій співпрацює з неурядовими, і для цього в рамках ММУО розроблені спеціальні механізми та форми взаємодії. Найбільш розгалужені відносини з неурядовими організаціями має ООН. Відповідальною за цей напрямок є структура ООН ЕКОСОР, яка відповідно до 71 статті Статуту ООН має повноваження проводити необхідні консультації з неурядовими організаціями для розв'язання питань, які входять до її компетенції.

До функцій МНУО можна віднести наступні: пошук, збір, аналіз інформації, її поширення серед громадськості; надання консультацій за питаннями, які входять до їх компетенції; розробка проектів угод та передача їх державним акторам; нагляд за дотриманням норм міжнародного права та виконанням національними урядами міжнародних зобов'язань; формування міжнародної громадської думки; висловлення та захист інтересів членів організації; налагодження співробітництва з іншими МНУО та ММУО; розгляд міжнародних проблем, які залишаються поза увагою урядів та міжурядових організацій; лобіювання важливих для людства питань та рішень.

Транснаціональні корпорації

Глобалізація зробила можливим вихід на арену таких міжнародних акторів як **транснаціональні корпорації (ТНК)**. На початку третього тисячоліття спостерігається значне зростання їх ролі в інтернаціоналізації виробництва, поширенні та поглибленні міжнародних економічних зв'язків, розповсюдженні сучасних технологій, розвитку міжнародної трудової міграції, поширенні міжнародної торгівлі та інвестування.

До **транснаціональних корпорацій відносять компанії (або групи компаній), які мають закордонні активи (не менше 25-30% від загальних обсягів), філії в інших державах (хоча б у двох) та здійснюють значний вплив на певну сферу (чи сфери) економіки в міжнародному масштабі.** ТНК здійснює з одного центру (материнської компанії, яка знаходиться в країні базування ТНК) прямий контроль за власними іноземними дочірніми підприємствами та філіями (знаходяться у приймаючих країнах).

Сьогодні ТНК значним чином впливають на систему міжнародних відносин, створюють нові форми взаємодії та нові центри політичного впливу. Їх виходу на міжнародну арену сприяло загальне зростання ролі економічного фактора в міжнародних відносинах, зміщення акцентів з військово-політичного на економічний потенціал.

Вже на початок ХХІ століття ТНК забезпечували майже 50% світового промислового виробництва, на них приходилося понад 70% світової торгівлі (причому 40% від неї здійснювалося всередині ТНК за цінами, які формувалися відповідно до стратегії материнської компанії, а не загальним ринковим принципам). Бюджет провідних ТНК можна порівняти з ВВП середніх країн: зі 100 найбільших світових економік 52 припадає на ТНК.

Висока транскордонна ефективність, гнучкість, фінансові й інформаційні можливості дозволили ТНК стати впливовими акторами світової політики, які вже сьогодні за впливом та характером діяльності можна порівняти з національними державами.

ТНК активно діють в економічній, політичній, фінансовій, інвестиційній, інформаційній, науково-технічній, військовій, екологічній сферах. Вони займають передові позиції в таких галузях як комп'ютерна техніка та електроніка, автомобілебудування, хімічна і фармацевтична промисловість, роздрібна торгівля, банківська, телекомунікаційна, страхова сфера.

Транснаціональні корпорації відіграють впливову роль у науково-дослідних розробках – на їх долю припадає понад 85% фінансування цієї сфери, в результаті, більшість зареєстрованих патентів знаходиться у власності ТНК.

Транснаціональні медіа корпорації (ТНМК), які займаються збором, переробкою та поширенням новин, являються монополістами в інформаційній сфері. При цьому, вони часто є складовою частиною інших глобальних міжнародних структур, які спеціалізуються на зброї, космічній індустрії, видобутку корисних копалин тощо. Треба відзначити, що для ТНМК є характерним не лише транснаціональний характер власності, але й транснаціональний характер діяльності: через збір та поширення інформації. Розвиток новітніх інформаційних технологій та розповсюдження мережі Інтернет створюють умови для переходу більшості великих медіа компаній на транснаціональний рівень.

ТНК активно втручаються у внутрішню політику країн, в яких розміщують свої дочірні компанії: залучаються до діяльності місцевих асоціацій промисловців; контактують з владою; підтримують зв'язки з політичними партіями, через

які отримують лобіювання власних інтересів. Крім того, вони беруть активну участь у зовнішньополітичному процесі.

Активний розвиток ТНК являється проявом світових процесів економічної інтеграції. З одного боку, це сприяє лібералізації економіки в країнах базування ТНК, з іншого – виступає джерелом проблем в різних сферах суспільного життя: економічній, екологічній, соціальній тощо.

Володіючи ваговими виробничими та фінансовими ресурсами, ТНК створюють загрозу, перш за все, для економічної безпеки приймаючих країн: монополізація ринків дає змогу диктувати свої умови національним економікам. На думку прихильників неоліберального підходу, держава на сьогодні вже не здатна контролювати діяльність ТНК і в результаті цього поступово втрачає власний статус провідного суб'єкта міжнародних відносин. Деякі з дослідників навіть не виключає можливість, що в майбутньому саме ТНК можуть стати ключовими акторами міжнародних відносин.

Нетрадиційні актори

Серед нетрадиційних акторів міжнародних відносин особливе місце займає **особистість**. Визначаючи міжнародні відносини як специфічний вид суспільних відносин, ми визнаємо, що вони є проявом та результатом діяльності конкретних людей. Особистість виступає фактором розвитку міжнародних відносин, здійснюючи вплив як безпосередньо, так і через формальні та неформальні об'єднання з метою досягнення власних цілей, задоволення особистісних інтересів та потреб.

Активно розглядати індивіда як суб'єкта міжнародних відносин починають з другої половини ХХ століття в умовах ускладнення міжнародної системи та поширення неоліберальних та постмодерністських теорій.

В рамках *реалізму*, а потім *неореалізму*, особистість в міжнародних відносин сприймалася передусім як

представник держави. Її вплив на систему міжнародних відносин визначався статусно-рольовими характеристиками: громадянством, місцем в системі державного управління, рівнем залученості до певного політичного режиму. Акцент робився виключно на зв'язки з державою, вплив особистості на міжнародну систему міг здійснюватися або в рамках державних структур, або через вплив на них. Як самостійний актор індивід не розглядався.

Неоліберальна теорія розширила сприйняття можливостей впливу особистості на міжнародну систему. Представники неоліберальної школи під час аналізу індивіда в контексті міжнародних відносин відходять від статусно-рольового підходу реалістів та зосереджуються на внутрішньому світі особистості, її ціннісних переконаннях, інтегрованості до нових центрів впливу.

Наприклад, Дж. Най і Р. Кеохейн розглядали особистість через процес транснаціоналізації, який передбачав безпосередню взаємодію індивідів з іноземними суспільствами та урядами. Недержавні актори та окремі індивіди в нових умовах починають вступати у відносини між собою за мінімальним посередництвом держави або зовсім без нього.

Дж. Розенау наголошував на ускладненні структури міжнародних відносин у кінці ХХ століття та формування в її межах двох рівнів: перший охоплює традиційні міждержавні відносини, другий – постміжнародну політику, в якій важливу роль відіграють окремі індивіди. Символічними фігурами, що представляють соціальні спільноти на міжнародній арені, за визначенням Дж. Розенау виступали фігури «туриста» та «терориста».

Зростанню ролі індивіда в міжнародних відносинах сприяли процеси демократизації суспільств та міжнародних відносин в цілому. Збільшення кількості держав з демократичними режимами сприяло глобальному

поширенню цінностей ліберальної демократії. Громадяни отримали змогу через процедури представницької демократії впливати на зовнішню політику.

Особливості цього впливу, на думку Дж. Розенау, залежали від типу громадянства, яких він виділив чотири: егоцентричне – передбачає домінування індивідуальних інтересів над суспільними та міжнародними; альтруїстичне – переважають суспільні інтереси; апатичне – об'єднує скептиків та тих, для кого не важливі ні індивідуальні, ні суспільні інтереси; демократичне – врівноважує індивідуальні та суспільні інтереси.

В умовах глобалізації національна та державна ідентичність поступово перестають бути базовими. На думку З. Баумана, сучасне суспільство характеризується невпевненістю становища індивіда. Саме тому особистості під впливом процесів глобалізації формують нові ідентичності, в результаті, вони знаходяться одночасно і в старій національно-територіальній реальності, і в новій глобальній інформаційній. Розмиванню традиційної ідентичності сприяє також віртуалізація життя та суспільства. Формуються віртуальні глобальні спільноти, які впливають, у тому числі, і на міжнародну реальність.

На думку дослідника Н. Еліаса, послаблення традиційних зв'язків в суспільстві (соціальних, громадянських, політичних тощо) перетворює його в суспільство індивідів. Розвиваються процеси індивідуалізації, які передбачають вихід за рамки колективних обмежень. Індивід стає потенційним актором транснаціональних відносин, цьому сприяє розвиток міграційних процесів, туризму, наукових та студентських обмінів. Контакт індивідів з різних регіонів та країн сприяє взаємопорозумінню, зростанню довіри та солідарності. «Турист» Дж. Розенау стає представником власної соціальної спільноти та держави на міжнародній арені, посередником у діалозі культур.

Всіх індивідів, які здійснюють вплив на систему міжнародних відносин, можна поділити на три основні групи: *офіційні особи* (політичні та державні діячі, керівники держав, військові високопосадовці тощо); *особистості, що не пов'язані з офіційними структурами, однак можуть вплинути на міжнародні відносини за допомогою власних ідей чи професійної діяльності* (відомі особистості та медійні особи, які представляють різні сфери суспільного життя); *прості індивіди* (їх роль зросла в умовах поширення Інтернету, зростання віртуалізації суспільства).

Для того, щоб мати можливість впливати на міжнародні відносини, індивіди повинні відповідати певним характеристикам, серед яких можна виділити наступні: залученість індивіда до світової політики; вплив на нього зовнішніх чинників; зростаюча автономізація (відособлення) окремого індивіда від держави та суспільства; усвідомлення та прагнення реалізувати власні цілі, не обов'язково політичні, в міжнародних масштабах.

Також серед нових акторів міжнародних відносин виділяють **мегаполіси**. Саме вони являються, на думку деяких дослідників, місцем, де утворюються мережеві вузли між різними сферами діяльності. Мегаполіси відіграють вагомую економічну та політичну роль в житті держав, генерують нові інституційні структури, створюють умови для інноваційної діяльності, інтегрують різні соціальні мережі.

І хоча суб'єктність мегаполісів обмежена суверенітетом держави, а їх міжнародні зв'язки часто розглядаються як продовження зовнішньої політики держави, однак в сучасних умовах мегаполіс може, за необхідності, виступати і як повноцінний актор міжнародних відносин.

Мегаполісу притаманні наступні характеристики, які визначають його як актора міжнародних відносин: самоідентифікація (як всередині держави, так і за її межами), яка обумовлена наявністю власних інформаційних мереж, що

дають змогу виступати центром збору та передачі інформації на міжнародній арені, наявністю власної ідентичності та власного іміджу у світі; власні інтереси на міжнародній арені та можливості для їх реалізації; здійснення впливу на світову політику, перш за все, через систему взаємозв'язків між містами та утворення мережі транснаціональних взаємодій.

Посилення мегаполісів, як міжнародних акторів, відбувається в умовах загального збільшення кількості суб'єктів міжнародних відносин та втрати державою в цих умовах своїх позицій. Ці процеси також сприяють тому, що якості акторів на міжнародній арені починають виступати окремі **регіони держав**. Їх діяльність супроводжується появою транскордонних інститутів, які створюються як в межах міжурядових угод, так і на основі двосторонніх зв'язків, що об'єднують групи людей по різні сторони державного кордону.

Одним з проявів транскордонної співпраці стали *еврорегіони*, юридично закріплена форма транскордонного співробітництва територіальних спільнот та органів місцевого самоврядування прикордонних регіонів європейських країн. Вони були створені з метою активізації транскордонного діалогу, зближенні локальних спільнот та прискоренню міжнародної інтеграції на європейському континенті.

Деякі з дослідників відносять до акторів міжнародних відносин **транснаціональні злочинні угруповання**. Ці групи, що функціонують на постійній основі та використовують незаконну діяльність задля отримання прибутку, за своїми характеристиками відповідають поняттю «транснаціональний»: діють поза визнаними в світовій політиці структурами влади; мають стратегії, щоб оминати правоохоронні органи не лише на рівні окремих держав, але й в рамках міжнародної системи; не обмежують свою діяльність окремою державою чи територією. Крім того,

масштаби їх діяльності є достатніми, щоб вплинути на існуючу систему міжнародних відносин та її стабільність.

Загалом, постійне ускладнення, яке спостерігається у розвитку сучасної системи міжнародних відносин, створює умови для виходу на міжнародну арену все більшої кількості нових акторів. І в майбутньому подібні тенденції будуть зберігатися, сприяючи, з одного боку, збільшенню ролі нетрадиційних акторів у міжнародних процесах, з іншого – перерозподілу впливу між суб'єктами міжнародних відносин, яких відносять до традиційних (держави, міжнародні міжурядові організації, міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо).

Контрольні питання

1. Окресліть основні підходи до розуміння поняття «міжнародний порядок», його співвідношення зі «світовим порядком».
2. Проаналізуйте поняття «актор» у міжнародних відносин та охарактеризуйте основних міжнародних акторів.
3. Дослідіть роль нетрадиційних акторів у міжнародних відносинах.
4. Визначте поняття «середовище міжнародних відносин».
5. Охарактеризуйте історичні типи міжнародних систем (міжнародного порядку).
6. Виокремте особливості, основні проблеми, тенденції розвитку та перспективи нового міжнародного порядку.

Питання для самостійного опрацювання

1. Геополітичні теорії міжнародних відносин:
 - Політична географія Ф.Ратцеля
 - Геополітичні погляди К. Хаусхофера
 - Концепція Хартленду Х. Маккіндера

- Теорія морської могутності А. Мэхэн
- Концепція Римленду Н. Спайкмен

2. Цивілізаційні теорії міжнародних відносин:

- Цивілізаційна теорія А. Тойнбі
- «Зіткнення цивілізацій» С. Хантингтона
- Хвильовий історичний розвиток цивілізації за Е. Тоффлером

3. Право та мораль як регулятори міжнародних відносин:

- Міжнародне право: поняття, історія формування, концептуальні засади
- Статут ООН як підґрунтя для формування універсальної системи міжнародного права
- Основні принципи міжнародного права
- Підходи до розуміння міжнародної моралі
- Моральні норми в міжнародних відносин
- Проблеми співвідношення міжнародного права та міжнародної моралі

Рекомендована література

Основна

1. Баженов А.М. Социология международных отношений : учебное пособие. М. : ЦСПиМ, 2013. 300 с.
2. Каримова А.Б. Социология международных отношений : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2018. 304 с.
URL : <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1023440887.pdf>
(дата звернення : 06.04.2021).
3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання, 2007. 461 с.

4. Соколова С. Ю. Социология международных отношений : лекции. Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. 76 с. URL : http://op.vlsu.ru/fileadmin/Programmy/Bacalavr_academ/46.03.01/Metod_doc/Sokolova_S.JU._Sociologija_mezhdunarodnykh_otnoshenii.pdf (дата звернення : 06.04.2021).
5. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2016. 540 с.
6. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник. Л.: Тріада плюс, 2011. 318 с.
7. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин: навчальний посібник. Л. : Новий Світ, 2000. 346 с.
8. Цыганков А.П., Цыганков П.А. Социология международных отношений: Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2006. 238 с.
9. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений М.: Радикс, 1994. 208 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/index.php (дата звернення : 06.04.2021).

Додаткова

1. Арефьев А. Л., Баженов А. М. Кто есть кто в социологии международных отношений : энциклопедический справочник для вузов / под. ред. Г. В. Осипова. М.: Институт социально-политических исследований, 2016. 352 с. URL : <https://docplayer.ru/42841885-Kto-est-kto-v-sociologii-mezhdunarodnyh-otnosheniy.html> (дата звернення : 22.10.2020).
2. Басняк Ю. Методологічні підходи у тлумаченні сучасних трансатлантичних відносин: школа неореалізму. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2015. Т.

- 29-30. С. 264–269. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2015_29-30_40 (дата звернення : 19.10.2020).
3. Герасимчук Т. Коцепція міжнародних режимів у теорії міжнародних відносин. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Herasymchuk_Tamila/Kontseptsiia_mizhnarodnykh_rezhymiv_u_teorii_mizhnarodnykh_vidnosyn.pdf?PHPSESSID=81ae25c94444998dc5f4ac2c8d6732f7 (дата звернення : 19.10.2020).
4. Герасимчук Т. Міжнародний порядок XXI століття: основні теоретико-концептуальні підходи. URL : <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-de7c6ad8-3451-4b62-91fa-f326c63f4bd3> (дата звернення : 20.10.2020).
5. Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriko-politicheskaya-evolyutsiya-mezhdunarodnyh-sistem-suschnost-zakonomernosti-tipy> (дата звернення : 25.10.2020).
6. Гнатюк М. М. Міжнародний актор та політична суб'єктність у дискурсі реалістського і ліберального підходів. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3488/Hnatiuk_Mizhnarodnyi_aktor.pdf?sequence=1 (дата звернення : 25.10.2020).
7. Грищук О., Слючарчук Х. Ліберальний комунітаризм як філософія правового розвитку постмодерного суспільства. URL : <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2018-1/pdfs/2-oksana-hryshchuk-khrystyna-sliusarchuk-liberalnyi-komunitaryzm-yak-filosofii-pravo-rozvytku-postmodernoho-suspilstva.pdf> (дата звернення : 20.10.2020).
8. Дунаев А. Л. Понятия «система» и «порядок» в историографии международных отношений: трудности

- інтерпретації. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика.* 2013. №2. URL : https://fmp.msu.ru/attachments/article/253/DUNAEV_2_2_013.pdf (дата звернення : 21.10.2020).
9. Коппель О.А., Кісільова З. Новий міжнародний порядок: структурні характеристики та особливості формування. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1191/1135> (дата звернення : 20.10.2020).
10. Ланцов С. А. Мораль, право и политика как регуляторы международных отношений: теоретические концепции и внешнеполитическая практика. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/moral-pravo-i-politika-kak-regulatory-mezhdunarodnyh-otnosheniy-teoreticheskie-kontseptsii-i-vneshnepoliticheskaya-praktika/viewer> (дата звернення : 27.10.2020).
11. Набі І.М.А. Функціональні особливості Вестфальського міжнародного порядку в теорії міжнародних відносин. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_78_114.pdf (дата звернення : 26.10.2020).
12. Пода Т. А. Етико-філософський вимір міжнародних відносин глобалізованого світу. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* 2015. № 2. С. 54–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2015_2_15 (дата звернення : 26.10.2020).
13. Проблема правового регулювання міжнародних відносин. URL : <http://window.edu.ru/resource/220/42220/files/gl9.pdf> (дата звернення : 25.10.2020).

14. Р. О. Исаев. Мировой порядок и международная система. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-mezhdunarodnyh-otnosheniy-situatsii-i-aktory-upravleniya-miroporyadkom/viewer> (дата звернення : 20.10.2020).
15. Ситникова Е.А. Межправительственные институты в глобальном политическом пространстве: вызовы и перспективы. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhpravitelstvennyye-instituty-v-globalnom-politicheskom-prostranstve-vyzovy-i-perspektivy> (дата звернення : 21.10.2020).
16. Слюсарчук Х. Т. Лібералізм vs комунітаризм: аналіз філософсько-правових підходів. *Митна справа*. 2014. № 5(2.1). С. 37–45. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_5%282.1%29__9 (дата звернення : 21.10.2020).
17. Степаненко К. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Міжнародне право». Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 101с. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/l12.5.pdf> (дата звернення : 24.10.2020).
18. Толстов С. Система міжнародних відносин: внутрішні зв'язки та регулюючі механізми. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19882/47-Tolstov.pdf?sequence=1> (дата звернення : 24.10.2020).
19. Угрин Л. Суб'єктність індивіда в сучасних теоріях міжнародних відносин. URL : http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyko2/articles/uhryn.pdf (дата звернення : 18.10.2020).
20. Устав ООН. URL : <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/> (дата звернення : 18.10.2020).
21. Хар Ю. О. Класифікація міжнародних неурядових організацій: ключові функціональні особливості. URL :

- <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/18/17.pdf>
(дата звернення : 24.10.2020).
22. Ціватий В. Г. Європейський політико-дипломатичний діалог в інституціональному просторі міждержавних відносин доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). *Проблеми всесвітньої історії*. 2016. № 2. С. 72–81. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prwh_2016_2_7 (дата звернення : 26.10.2020).
23. Широкова-Мурараш О. Г. Особливості співвідношення міжнародного права та моралі в умовах сучасних викликів. URL : <http://pd.onu.edu.ua/article/view/204142> (дата звернення : 28.10.2020).
24. Шугуров М.В. Динамика соотношения международного права и международной морали: теоретический и методологический аспекты. URL : https://www.researchgate.net/publication/337684412_Dinamika_sootnosheniya_mezhdunarodnogo_prava_i_mezhdunarodnoy_moraliteoreticheskij_i_metodologicheskij_aspekty/fulltext/5de5b4a9a6fdcc283700649e/Dinamika-sootnosheniya-mezhdunarodnogo-prava-i-mezhdunarodnoy-moraliteoreticheskij-i-metodologicheskij-aspekty.pdf (дата звернення : 21.10.2020).

ЧАСТИНА II.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розділ 4. Міжнародні процеси: інтеграція, глобалізація, регіоналізація

4.1. Міжнародна інтеграція: теоретичні концепції та основні напрямки інтеграційних процесів в Європі

Підходи до визначення поняття «інтеграція»

Поняття інтеграція використовується у різних галузях сучасної науки, тому відповідно до цього існують різні підходи до його тлумачення. Походить термін від латинського слова «integratio», яке означає «возз'єднання», «заповнення», та в загальному розумінні означає процес розвитку, спрямований на об'єднання різнорідних частин в єдине ціле. Цей процес може відбуватися як в межах вже існуючої системи, так і в межах новоствореної, він характеризується інтенсифікацією взаємозв'язків між існуючими елементами системи та створенням нових рівнів управління. В результаті всього вище зазначеного формується певний ступінь інтегрованості.

Інтеграція в контексті суспільних наук представляє собою об'єктивний, світовий, об'єднувачий історичний процес, об'єктом якого виступає людське суспільство.

Неофункціоналіст Е. Хаас розумів під інтеграцію процес передачі політичними діячами частини своїх повноважень, довіри, очікувань новому центру, юрисдикція якого виходить за межі окремої держави. При цьому інтеграція об'єднує як соціальний (передача відданості), так і політичний

(розбудова нових наднаціональних інституцій) процеси та призводить до появи нового політичного центру впливу.

Дослідник А. Етціоні вважає, що поняття «інтеграція» являється характеристикою категорії «співтовариство», яке представляє собою систему, для якої є характерними самодостатні інтеграційні механізми, тобто інтеграція – це здатність певної системи підтримувати своє існування в умовах впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. Вона включає такі складові: ефективний контроль за використанням примусових заходів впливу; відповідальний за прийняття та виконання рішень єдиний центр; домінуючий центр політичної єдності для основної маси політично активного населення.

Автор комунікаційної теорії К. Дойч розглядає інтеграцію як реальну можливість забезпечення мирного співіснування країн, що досягається шляхом розширення торгівлі, вільного руху людей, культурного обміну, проведення консультацій.

Під інтеграцією в міжнародних відносин розуміють добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин (акторів міжнародних відносин) у певну самотійну цілісність (спільність), що дозволяє отримати матеріальні, інтелектуальні та інші засоби, які жоден з учасників не міг би отримати, діючи автономно.

Процес міжнародної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються разом для створення спільного політичного простору. Хоча міжнародні інтеграційні процеси вимагають від держав певних добровільних обмежень їх суверенітету, результатом інтеграції не може стати його повна втрата.

Соціологія міжнародних відносин при вивченні процесів міжнародної інтеграції робить акцент на особливостях взаємодії специфічних соціальних спільнот – акторів

міжнародних відносин - на шляху зближення та формування єдиної соціальної спільноти в межах інтеграційного об'єднання.

Кінцевим результатом будь-яких міжнародних інтеграційних процесів є формування **міжнародного інтеграційного об'єднання, яке представляє собою міждержавне об'єднання з власним інституціональним устроєм, внутрішнім автономним договірним режимом, органами, що мають наднаціональні повноваження, рівень яких визначається обсягом, наданим державами-членами відповідно до рівня інтеграції.**

Якщо розглядати міжнародне інтеграційне об'єднання як *соціальну спільноту*, то можна виділити наступні притаманні йому *характеристики*: подібні умови життєдіяльності громадян; єдині культурні, правові, світоглядні, соціальні норми, які поширюються на все об'єднання; спільні соціальні інститути; високий рівень взаємозв'язку між громадянами; усвідомлення належності до конкретного інтеграційного об'єднання, ототожнення себе з ним, відчуття єдності.

Теоретичні концепції міжнародної інтеграції

Розвиток теоретичних концепцій інтеграції був тісно пов'язаний з інтеграційними процесами, які у 50-х роках ХХ століття розгорнулися в Європі та були пов'язані передусім із задоволенням спільних економічних інтересів європейських держав, і лише згодом поширилися на транскордонне співробітництво у соціальних, фінансових, гуманітарних та інших сферах суспільних відносин.

Найстарішою з концепцій є ***федералістична теорія інтеграції***, що бере свій початок в ідеалістичній теорії Нового часу, в якій проголошувалося ідею створення європейської конфедерації (П. Дюбуа, аббат Сент П'єр, Ж.-Ж. Руссо тощо). У федералістичній теорії провідною

виступала ідея об'єднання Європи за федеративним принципом з утворенням спільних наднаціональних структур, яким будуть підпорядковані національні та регіональні органи управління вже на початковому етапі інтеграції. Для федералістичних проектів інтеграції притаманний абстрактно-теоретичний характер без урахування політичних, економічних та соціальних реалій, ідеалізація ролі наднаціональних структур в інтеграції. Спробою надати федералістичним концепція більш практичного характеру стало заснування графом Р. Куденхове-Калергі у 1923 році пан'європейського руху, який передбачав створення Сполучених Штатів Європи: ПанЄвропи від Португалії до Польщі. На сучасному етапі федералістична теорія схильна більш реально оцінювати наявні умови та тенденції інтеграційних процесів, однак економічні фактори, як і раніше, залишаються недооціненими федералістами.

Головними опонентами федералістів стали прихильники **функціоналізму**, які наголошували на необхідності розвитку економічної, соціальної, науково-технічної інтеграції, а потім вже переходу до політичної сфери. Засновником теорії традиційного функціоналізму став англійський соціолог **Д. Мітрани**, який розробив стратегію стабільного та постійного миру між державами. У статті «Світ та функціональний розвиток міжнародної організації» (1943 р.) дослідник говорив про першочерговість економічної, соціальної, наукової інтеграції. Політична інтеграція, в свою чергу, являється лише похідною від інших видів інтеграції. Треба спочатку визначити пріоритетні проблеми, які перешкоджають стабільному економічному та соціальному розвитку, а форми їх вирішення самі знайдуться. Спільні проблеми соціально-економічного розвитку мають стати об'єднавчим фактором для держав, їх спільне вирішення закладе підґрунтя для майбутньої ефективної взаємодії та співробітництва. Дослідник заперечував будь-які силові

прояви в політиці, бо вони можуть створити умови для відродження націоналістичних ідей. Саме ідея *секторальної інтеграції*, запропонована Д. Мітрані, лягла в основу *Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)*.

Прихильником функціонального підходу до інтеграції був також французький державний діяч **Ж. Монне**, який вважав, що інтеграцію треба здійснювати поетапно та послідовно в різних галузях, починаючи з економічної сфери. На його думку, досягнення реальної інтеграції в одній галузі економіки викличе потребу інтеграції в інших сферах. Поступово це призведе до формування реальної економічної єдності, в умовах якої уряди швидше дадуть згоду на передачу частини своїх суверенних прав. Створенню європейської федерації та досягненню політичної єдності повинна передувати економічна інтеграція. Дослідник також вважав, що європейський розвиток повинен спиратися на верховенство наднаціонального права і силу компетентної та незалежної наднаціональної інституції, яка буде представляти та захищати спільні інтереси держав-членів.

Функціоналізм заклав теоретичні засади для розвитку **неофункціональної концепції інтеграції**. Неофункціоналісти (Е. Хаас, А. Етціоні, А. Маршаль, Л. Ліндберг) пов'язували інтеграцію із суспільними процесами та цілеспрямованою діяльністю політично активних груп, вважали її результатом спонтанної політичної взаємодії.

Дослідник **Е. Хаас** визначав інтеграцію як процес, в результаті якого національні актори переконуються в доцільності вироблення лояльності до нового політичного центру, інститути якого наділяються певними повноваженнями щодо національних держав. Поступово наднаціональним системам передається все більше компетенції, і, врешті решт, доходить до передачі їм частини суверенітету держав-членів. Е. Хаас характеризував процес

інтеграції за допомогою механізму проникнення, в якому він виділяв три стадії: функціональна (поширення інтеграції з одного сектору на інший); політична (усвідомлення державами переваг інтеграційного процесу та їхня переорієнтація на рівень інтеграційного співтовариства); розвинена (внесення змін на правового процесу). Ці стадії проникнення не існують одночасно, а змінюють одна одну.

Неофункціоналіст **А. Етціоні**, аналізуючи процеси інтеграції, виділяв три стадії політичної уніфікації: передуніфікаційна стадія (виділення сприятливих та несприятливих для інтеграції характеристик суб'єктів, що інтегруються); об'єднавчий процес; завершальна стадія (характеризується досягнутим рівнем інтеграції).

Концепція континентальної інтеграції професора Паризького університету **А. Маршала** передбачала послідовне розширення, протягом всієї історії людства, співпраці у всіх сферах людських відносин, яке не зупиняється на досягненні національного рівня та проявляється у тенденції до об'єднання держав у великий організм. Дослідник виділяв три форми інтеграції: національна, інтернаціональна та континентальна, яка виступає проміжною формою. Він зазначав, що континентальної інтеграції простіше досягти, ніж інтернаціональної, бо для континенту характерна більша однорідність, згуртованість та співпраця у різних напрямках.

Практичним втілення неофункціонального підходу у теорії міжнародної інтеграції стало підписання *Римського договору 1957 року про створення Європейського співтовариства* та *Маастрихтського договору 1992 року про створення ЄС*.

На підґрунті критичного осмислення теоретичних положень політичного реалізму виникає **комунікаційний підхід до інтеграції**, який розробив дослідник **К. Дойч**. Відповідно до цього підходу, всі соціальні процеси

підпорядковуюються ідентичним закономірностям, виведеним кібернетикою. Інтеграція являє собою розвиток комунікації, мережі соціальних зв'язків, що призводить до утворення політичного співтовариства. Однак це відбувається лише за умови врівноваження тягарів та можливостей для кожної держави. На думку К. Дойча, політичне співтовариство буде успішним лише у тому випадку, якщо воно спочатку стане співтовариством безпеки та дасть державам впевненість в мирному вирішенні суперечок.

Успішність інтеграції залежить від передумов, серед яких можна виділити чотири групи: взаємна відповідність частин, що мають інтегруватися; сумісність їх цінностей; взаємна відповідальність; певний ступінь спільної ідентичності або лояльності. До умов успішного розвитку інтеграційних процесів можна віднести наступні: взаємна сумісність норм політичної поведінки; більш високе, у порівнянні з сусідніми територіями, економічне зростання; розширення політичних та економічних еліт; різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації; передбачуваність поведінки всіх учасників. Також важливими є соціальні, психологічні, культурні складові, що формують спільні соціальні та культурні цінності, які визначаються інтенсивністю комунікацій як в середині угруповання, так і з зовнішнім світом, тобто інтеграційний розвиток залежить від рівня довіри між усіма учасниками соціальної взаємодії.

Не дивлячись на зростаючу популярність наднаціональних підходів до інтеграції, комунікативна теорія К. Дойча визнає життєздатність національних держав та їх роль в сучасному міжнародному спілкуванні. Держава, як і раніше, залишається основною формою політичної організації суспільства та головним актором на світовій арені, однак вона змушена змінювати та пристосовуватися до нових умов.

В межах теорії інтеграції також можна виділити **міжурядовий підхід**, який акцентує увагу на необхідності збереження національного державного суверенітету та тому факті, що в розвитку інтеграційних об'єднань більшу роль відіграють держави, а не інститути цих об'єднань. Серед розробників цього підходу можна назвати А. Мілварда, Х. Уоллес, Р. Дарендорфа, С. Хоффмана, Е. Моравчика.

Дослідники **Р. Дарендорф** та **Х. Уоллес** наголошували на тому, що саме держави є центральними суб'єктами інтеграційного процесу, тому взаємодії у сфері економіки та політики треба здійснювати через міжурядове співробітництво. Ця ідея отримала подальший розвиток в теорії ліберального міжурядового підходу **Е. Моравчика**, що пропонувала концепцію раціональності держави, яка проявляється у відстоюванні будь-яким урядом своїх основних інтересів та збереженні власної влади. В цьому процесі наднаціональні органи не відіграють істотної ролі, в чому можна пересвідчитися на прикладі зовнішньої політики ЄС. При цьому, в рамках міжурядового підходу неможливо пояснити феномен європейського права, яке дає можливість примушувати держави-члени до виконання визначених ним норм.

Основні форми та напрямки міжнародної інтеграції

Сьогодні традиційно виділяють дві форми інтеграції: *негативна* (скасування бар'єрів та обмежень, наприклад, шляхом внесення країною змін до власного законодавства) і *позитивна* (дотримання спільної політики, наприклад, шляхом модифікації існуючих або створення нових правил).

За географічним фактором міжнародні інтеграційні об'єднання поділяють на *універсальні* та *регіональні*. На сучасному етапі розвитку міжнародної спільноти домінуючі позиції належать саме регіональним інтеграційним об'єднанням.

У міжнародній інтеграції можна виділити декілька основних напрямків: економічна, політична, правова, культурна та світоглядна, соціальна, структурна (формування наддержавного об'єднання) тощо.

Міжнародна економічна інтеграція - це процес об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків в економічній сфері, розподілу праці між національними економіками, взаємодії виробничих структур на різних рівнях і в різних формах.

На мікрорівні процес економічної інтеграції відбувається через взаємодію господарських суб'єктів (підприємств, фірм) різних країн шляхом формування системи економічних угод між ними, створення філіалів за кордоном. На міжнародному рівні інтеграція здійснюється на основі формування економічних об'єднань держав і узгодження національних політик.

Для економічної інтеграції є характерним об'єктивний характер, формування інтеграційних об'єднань відбувається на основі взаємних угод між державами. Для створення економічного інтеграційного угруповання необхідна наявність цілого ряду умов, серед яких сумісність політичних режимів та законодавств країн, що інтегруються; подібний рівень розвитку країн, їх ресурсні та технологічні потенціали; значний ступінь зрілості ринкових відносин, масштаби та перспективи розвитку економічних взаємозв'язків країн; інфраструктурна та соціально-культурна сумісність.

Міждержавне інтеграційне утворення, яке є результатом економічної інтеграції, виступає якісно новим та відносно самостійним актором, який формує систему відносин з учасниками об'єднання та зовнішніми суб'єктами. При цьому чітко розмежовуються повноваження інтеграційного утворення та його окремих членів, визначаються правила

взаємодії з третіми країнами та іншими міждержавними організаціями.

Можна виділити декілька *форм* міжнародної економічної інтеграції.

Зона вільної торгівлі – територія, в межах якої реалізується вільна від обмежень міжнародна торгівля між державами-членами.

Митний союз – об'єднання країн, в межах якого повністю ліквідовані мита для країн-членів та встановлено єдиний митний тариф для третіх країн.

Спільний ринок – об'єднання національних ринків країн-членів в єдиний ринок, в межах якого запроваджено вільне пересування товарів, фінансових потоків, послуг та робочої сили.

Економічний союз – об'єднання країн, яке містить попередні форми економічної інтеграції, уніфікацію фінансових систем, проведення спільної валютної політики. Важливою складовою економічного союзу є валютний союз, який інколи виділяють в окрему форму економічної інтеграції. *Валютний союз* передбачає спільне регулювання валютних курсів національних валют, створення єдиної регіональної валюти та єдиного регіонального банку.

Політична інтеграція має дві форми: *внутрішньодержавна* та *міждержавна*. ***Міждержавна або міжнародна політична інтеграція – це сукупність політичних процесів, спрямованих на зближення, консолідацію й об'єднання суспільств та їх структур з метою більш ефективного розвитку взаємної співпраці та протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам.***

До основних передумов політичної інтеграції відносяться політичне визнання потенційного учасника інтеграційних процесів; можливість забезпечувати власну територіальну цілісність та наявність системи національної безпеки;

виконання міжнародних зобов'язань; дотримання та захист прав людини; участь в регіональних та глобальних процесах; формування необхідного законодавства та вироблення механізмів його реалізації.

Результатом політичної інтеграції є створення *політичного союзу* – об'єднання країн, спрямоване на реалізацію спільної політики у всіх сферах суспільного життя, утворене шляхом підписання спільного договору.

У процесі політичної інтеграції можна виділити *чотири етапи*: запровадження практики колективного ухвалення рішень та створення з цією метою спеціальних інституцій; інтеграція державної політики; інтеграція ставлень, яка передбачає формування підтримки інтеграційних процесів з боку громадськості, політичної та економічної еліти тощо; формування спільної безпеки.

Правова інтеграція – це процес взаємного пристосування та об'єднання національних правових систем у єдину консолідовану правову систему на основі спільних правових принципів, цілей, стандартів, методів і засобів правового регулювання з метою досягнення та збереження стабільності та розвитку інтеграційного об'єднання та його членів.

Розвиток правової інтеграції являється необхідною умовою ефективної міжнародної співпраці. Правова інтеграція має об'єктивний характер, її об'єктом виступають внутрішньодержавні правові системи та інші системні утворення у правовій сфері.

Серед причин виникнення правової інтеграції можна виділити наступні: розвиток та поглиблення економічних зв'язків; створення транснаціональних утворень, діяльність яких не можливо регулювати в рамках національного законодавства; актуалізація глобальних проблем та

необхідність їх вирішення. Головним механізмом правової інтеграції виступає гармонізація законодавства

Метою правової інтеграції є об'єднання національних правових систем в єдиний правовий простір. В цьому процесі можна виділити наступні стадії: поглибленої взаємодії та узгодження засад формування міждержавної правової системи; наближення національних правових систем до міждержавної шляхом попередньої адаптації внутрішньодержавного законодавства до правових стандартів цієї системи; входження національних правових систем до міждержавної та остаточна правова адаптація у межах єдиного правового простору.

Культурна та світоглядна інтеграція представляє собою процес формування суспільства з загальним світоглядом (при збереженні національних традицій держав-членів) та передбачає прищеплення почуття належності до інтеграційного утворення паралельно з укоріненням загальних цінностей.

Тенденції до зближення національних культур і цінностей, зміцнення культурних, комунікаційних, цивілізаційних зв'язків, які існують в сучасному світі, сприяють поступовому формуванню нової, інтегральної світової культури. Разом з тим культурна інтеграція не означає уніфікацію культурних норм, способів сприймання та усвідомлення світу, культурних генотипів, традицій.

Поняття культурної інтеграції не являється постійною величиною. Ступінь залученості до загальної культури може дуже відрізнятися: від повного включення до повного відчуження. Однією з поширених форм культурної інтеграції виступає *асиміляція* – процес, в результаті якого культурна група відмовляється від власних особливостей та заміняє їх рисами домінуючої групи, стаючи таким чином частиною домінуючої групи.

Одним з феноменів, який виник в результаті культурної інтеграції, став **мультикультуралізм** – концепція співіснування різних культур в одному суспільстві, яка заперечує ієрархію культур, віддає пріоритетність горизонтальним зв'язкам над вертикальними, відмовляється від поділу на центр та периферію у сфері культури. Мультикультуралізм виступав та продовжує виступати основою внутрішньої політики щодо іммігрантів для багатьох розвинених країн. Ця політика передбачає забезпечення безпеки від асиміляції для вихідців з країн третього світу.

До основних принципів мультикультуралізму відносяться наступні: позитивне ставлення до культурного розмаїття; визнання права на збереження власних культурних особливостей; концепція подвійної ідентичності; залежність рівня культурної автономії групи від того, наскільки вона не суперечить базовим цінностям суспільства; ідея, що ідентифікація індивіда з певною етнокультурною групою формує усталену самосвідомість і сприяє виробленню толерантності до представників інших груп; недискримінація за принципом культурних відмінностей; політична керованість культурних процесів.

Серед проявів позитивного впливу мультикультуралізму на суспільство можна виділити наступні: відповідає на виклики сучасного розвитку, а саме узгоджує проблему співвідношення національної єдності та культурної різноманітності в епоху глобалізації шляхом відмови від асиміляції, шовінізму, ксенофобії, расових стереотипів та реалізації захисту національних меншин; забезпечує уникнення соціокультурних конфліктів шляхом узгодження основних соціальних цінностей та норм; демонструє на практиці, що формування загальногромадянської ідентичності можливо зі збереженням культурної різноманітності; забезпечує суспільну інтеграцію мігрантів.

До негативних явищ, пов'язаних з реалізацією мільтикультуралізму, можна віднести наступні: загроза національній єдності; посилення міжкультурної недовіри та проблеми з асиміляцією; нерівне ставлення до громадян в рамках політики збереження та підтримки певних культур; провокує національні меншини на вимагання привілей; сприяє інституціоналізації культурних відмінностей, що несе загрозу ліберальним цінностям; квотування при прийнятті на роботу та навчання має неоднозначних соціальний наслідок.

Соціальна інтеграція – процес, спрямований на поступове створення єдиного бачення щодо соціального співіснування.

Наприклад, *європейська соціальна модель* передбачає спільність дій держави та громадянського суспільства, спрямованих на забезпечення задоволення основних матеріальних потреб, участі у житті суспільства, посилення соціальної згуртованості. Ще на початку європейської інтеграції *соціальний діалог* був важливим елементом при розробці європейського законодавства. Сьогодні він являється одним із найважливіших компонентів європейської моделі суспільного розвитку, яка передбачає високу якість соціального захисту, інвестиції в освіту, реформи, спрямовані на поліпшення економічного розвитку. Метою соціального діалогу ЄС є підвищення ефективності управління економічними та соціальними реформами на основі активної участі всіх зацікавлених сторін у процесі прийняття та реалізації рішень.

В рамках соціальної інтеграції виділяється ***інтеграція освіти***. Найяскравішим прикладом інтеграції у сфері освіти став *Болонський процес*, який представляв собою процес зближення та гармонізації національних систем вищої освіти країн Європи з метою створення єдиного європейського освітнього та наукового простору. Він бере свій початок з підписання Болонської декларації представниками 29 країн у

1999 році. На сьогодні до Болонського процесу приєдналося 48 країн, у тому числі і Україна (2005 р.).

Серед основних задач Болонського процесу є розширення доступу до вищої освіти; збільшення привабливості європейської освіти; розширення мобільності студентів та викладачів; збільшення конкурентоспроможності випускників на ринку праці;

Для заохочення академічної мобільності студентів та викладачів у 1987 році Європейською комісією була створена програма *Еразмус*, яка координувала академічні обміни. Учасниками програми стали університети країн-членів ЄС та Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Туреччини.

Ця програма охоплювала наступні напрямки діяльності: обмін студентами європейських університетів; розвиток університетів; створення умов для навчальних стажувань студентів за кордоном; можливість використання стипендій під час закордонного навчання; проведення іноземними викладачами лекцій в університетах іншої країни; можливість для викладачів наукового стажування за кордоном.

У 2004 році в рамках глобалізації європейської освіти була заснована програма «*Еразмус Мундус*», у якій могли брати участь студенти та викладачі з різних країн світу. Кожного року в рамках цієї програми виділяється квота на гранти для іноземних учасників.

У 2014 році була створена програма *Еразмус+*, спрямована на підтримку співпраці у сфері освіти, молоді та спорту на період з 2014 по 2020 роки. До її складу увійшли програми Erasmus Mundus, Tempus, Youth in Action та інші. Основна мета – підвищення якості освіти, розвиток мобільності та культурних зв'язків.

У березні 2021 року Європейська Комісія офіційно проінформувала про відкриття нової програми *Еразмус+* на 2021-2027 роки. Її основними цілями будуть сприяння

академічній мобільності та професійному розвитку в освітній сфері; сприяння неформальній та інформальній навчальній мобільності молоді; сприяння навчальній мобільності представників спортивної сфери.

Також пріоритетами програми проголошено розвиток співпраці, якості, інклюзії, креативності, інновацій у сфері освіти, підтримка досліджень з питань європейської інтеграції, підтримка нових флагманських ініціатив (Європейські університети, Академії вчителів Еразмус, Центри досконалості у сфері професійної (професійно-технічної) освіти та Відкривай ЄС тощо).

Особливості інтеграційних процесів в Європі

На сьогодні найвищого рівня розвитку в межах всього світу досягли інтеграційні процеси у Західній Європі. Європейський Союз (ЄС) вже пройшов чотири етапи інтеграційного процесу: зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного союзу. Після виходу Великобританії з ЄС (2020 р.) ця організація налічує 27 країн-членів. До керівних органів ЄС належать Європейська Рада, Європейський Суд, Європейська Комісія, Європейський Парламент. Штаб-квартира організації знаходиться у Брюсселі (Бельгія), там же розміщуються Європейська Рада та Європейська Комісія. Європейський Парламент розташований у Люксембурзі.

Серед передумов розвитку європейської інтеграції можна виділити наступні: необхідність забезпечити протидію могутності США та їх домінуванню у світі після Другої світової війни; потреба у взаємному порозумінні між країнами, зокрема між Німеччиною та Францією; розвиток миру та безпеки, економічної стабільності та добробуту в регіоні; утримання економічного та політичного значення Європи на міжнародній арені.

Ідея створення Сполучених Штатів Європи вперше була висловлена прем'єр-міністром Великобританії У. Черчиллем

в Цюриху у вересні 1946 року. В рамках її реалізації у 1949 році була створена перша європейська організація співпраці - *Рада Європи*. Її завданням було зміцнення демократії, охорона прав людини та підтримка європейської культурної ідентичності

У травні 1950 року Міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував план часткової економічної інтеграції, ініціатором якого був Ж. Моне. Він був реалізований шляхом підписання *Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄОВС) у 1951 році*.

Наступним кроком у розвитку європейських інтеграційних процесів стало укладення у *Договору про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕС)* та *Договору про заснування Європейської спільноти з атомної енергії (Євратом)*, які у 1957 році були підписані у Римі шістьма країнами - Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом.

Розвиток співробітництва у рамках ЄОВС та Євратом підштовхнув країни до зняття цілої низки бар'єрів, що перешкоджали розширенню торгівлі між ними, та проведення політики гармонізації зовнішньоторговельної діяльності. В результаті було створено Митний союз (1958 р.), а у період з 1958 по 1969 рік поступово починає формуватися спільний ринок.

У 1967 році, внаслідок злиття органів управління ЄОВС, ЄЕС і Євратому, утворилася єдина інтеграційна організація під назвою *Європейське Співтовариство*. Перше розширення Співтовариства відбулося 1 січня 1973 року, коли до нього приєднались Великобританія, Данія та Ірландія. З 1 січня 1981 року приєдналася Греція, з 1 січня 1986 року – Іспанія та Португалія.

У лютому 1986 року було підписано *Єдиний Європейський Акт (ЄЄА)*, в якому була запропонована

програма переходу до єдиного внутрішнього ринку (розрахована до 1993 року), який базуватиметься на чотирьох свободах: вільний рух товарів; вільний рух осіб; вільний рух капіталу; вільний рух послуг.

Утворення Європейського Союзу (ЄС) в його сучасному розумінні відбулося 7 лютого 1992 року у місті Маастрихті шляхом підписання *Договору про створення Європейського Союзу (Маастрихтський договір)*. ЄС базувався на трьох стовпах: європейські співтовариства у різних сферах; спільна зовнішня політика та політика безпеки; співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ (було створено Європейську поліцію – Європол).

У 1995 році відбулося четверте розширення ЄС – до нього приєдналися Австрія, Швеція та Фінляндія.

Наступним кроком в розбудові ЄС став *Амстердамський договір*, який був підписаний 2 жовтня 1997 р. та набув чинності 1 травня 1999 року. Він визначив провідними для ЄС принципи свободи, демократії та поваги до прав людини, включаючи принцип сталого розвитку. У той самий час набула чинності *Шенгенська угода* про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу (укладена в 1985 році).

Ніццький договір, підписаний 26 лютого 2001 року, вніс зміни в механізми інституційного розвитку ЄС з огляду на його майбутнє розширення. Зокрема, квоти представництва в інституціях ЄС були перерозподілені з урахуванням потенційної участі у них нових членів. Пункти цього договору набрали чинності 1 лютого 2003 року.

Початок переходу до формування економічного та валютного союзу в рамках ЄС пов'язують з введенням до готівкового обігу єдиної грошової одиниці ЄС (євро) з 1 січня 2002 року. Станом на 2017 рік євро перебуває в обігу вже на території 19 країн-членів ЄС. Велика Британія (коли ще була членом ЄС) та Данія відмовитися від введення євро на своїй

території, усі інші країни передбачили поступове приєднання до Єврозони.

П'яте розширення ЄС відбулося 1 травня 2004 року, коли членами Європейського Союзу стали Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія. Останнє шосте розширення було у 1 січні 2007 року, коли до ЄС приєдналися Болгарія та Румунія.

У 2004 році на Саміті ЄС у Брюсселі було схвалено текст *Європейської конституції*, що складалася з чотирьох розділів, у яких було відображено головні цілі, завдання та функції ЄС, організаційна структура та процедура прийняття рішень, права та обов'язки всіх європейських органів управління, а також напрямки діяльності організації. Угоду про Європейську конституцію було підписано главами держав та урядів 25 країн-членів ЄС у Римі. Однак у 2005 році на референдумах у Франції та Нідерландах населення проголосувало проти конституційного договору, тому чинності Європейська конституція не набрала.

Лісабонський договір 2007 року (набув чинності у 2009 році) про внесення змін у Договір про Європейський Союз та Договір про заснування Європейської Спільноти, мав замінити собою європейську конституцію, прийняття якої провалилося.

Договір містив положення про інституційну реформу в Євросоюзі: передбачалося створення посади Президента ЄС, який обиратиметься на 2,5 роки і презентуватиме ЄС на міжнародних заходах. Договір містив також положення про скорочення кількості єврокомісарів і депутатів Європарламенту. Була посилена роль національних парламентів країн-членів ЄС – законодавчі пропозиції Європейського Союзу відтепер будуть спрямовуватися в національні парламенти для їх детального вивчення і тільки після цього прийматися ЄС. Набрала чинності Хартія Європейського Союзу про основні права, яка закріплює

ключові політичні, соціальні та економічні права громадян Європейського Союзу. Європейські керівні інституції отримали більше повноважень у розв'язанні загальних питань, пов'язаних з безпекою, боротьбою зі зміною клімату та міграційними проблемами. Всі дипломатичні функції опинилися в руках верховного представника Євросоюзу з зовнішньої політики.

Особливості сучасного розвитку Європи характеризується двома протилежними тенденціями - *централізацією* та *децентралізацією*. Якщо перша проявила себе в об'єднанні двадцяти семи країн регіону в ЄС, сучасний символ інтеграції, то друга особливо актуалізувалася в останні роки як реакція на занадто швидкі інтеграційні процеси.

Проблеми європейської ідентичності, як визначальної характеристики європейської спільноти, пов'язані зі зростанням культурної та національної невизначеності (мультикультуралізм); правовими (співвідношення національного і європейського суверенітетів) та політичними (різні підходи до реалізації ідеології прав людини) розбіжностями. Поширення цих розбіжностей у різних країнах Європи викликало відцентрові тенденції всередині Європейського Союзу. Європейці розділилися на *єврооптимістів* та *європесимістів*.

Криза інтеграційного процесу в Європі припала на п'яте розширення ЄС за рахунок країн Центральної та Східної Європи. Громадськість старих країн-членів ЄС хоча і підтримувала інтеграційні процеси, однак виказувала скептичні думки із приводу розширення ЄС на схід. Саме проявом кризи інтеграційного процесу став провал проекту Євроконституції.

4.2. Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасної світової спільноти. Антиглобалістський рух

Теоретичні підходи до визначення глобалізації

Процеси глобалізації являються провідною тенденцією розвитку світової спільноти на сучасному етапі. Вони тим чи іншим чином охоплюють всі сфери життя, торкаються усіх акторів міжнародних відносин, змінюють характеристики середовища та здійснюють безпосередній вплив на формування нового світового порядку.

Поняття глобальності виникає у 60-ті роки ХХ століття. У цей час **В. Мур** вводить до обігу термін «глобальна соціологія», а **М. Маклюен** поняття «глобальне село». Термін «глобалізація» виникає у 80-ті роки ХХ століття. Його вперше використав у своїй статті американський економіст **Т. Левітт**, маючи на увазі процес злиття ринків окремої продукції.

Виникнення теоретичної концепції глобалізації пов'язують з американським соціологом **Р. Робертсоном**. Він у 1985 році дає тлумачення глобалізації як комплексу емпірично зафіксованих змін, які хоча і являються різнорідними за своїми характеристиками, однак об'єднуються єдиною кінцевою ціллю – перетворити світ на єдине ціле. Дослідник вважав, що людство розвивається у напрямку формування єдиного соціального простору без істотних бар'єрів та поділу на розрізнені фрагменти. Результати його досліджень висвітлені у праці «Глобалізація» (1992 р.).

Р. Робертсон виділив у глобалізації два аспекти: *глобальна взаємозалежність* та *глобальна свідомість*. Процеси глобалізації розвиваються також у двох напрямках.

По-перше, це *глобальна інституалізація життєвого простору*, яка формується під впливом таких чинників як експансія капіталу та західного імперіалізму; розвиток глобальної системи масових комунікацій, яка призводить до

поширення загальнолюдських цінностей, стандартних символів, зразків поведінки та моралі через глобальні мережі.

По-друге, це *локалізація глобальності* (тобто становлення глобального знизу, а не згори), яка відбувається через активізацію взаємодії з представниками інших держав та культур, включення до повсякденного життя широких мас елементів інших локальних культур.

Р. Робетсон наголошував на дворівневості глобалізації, взаємопроникненні глобального та локального, паралельному існуванні тенденцій до гомогенізації та гетерогенності світу. Щоб більш точно охарактеризувати всі ці особливості, він вводить до наукового дискурсу термін «глокалізація».

Особливого розвитку концепція глобалізації набуває у 90-ті роки ХХ століття в умовах руйнації біполярної системи та невизначеності нового світового порядку. Формується три основних теоретичних школи глобалізації: гіперглобалісти, скептики, трансформаціоналісти.

Теоретична школа гіперглобалістів або **революційних глобалістів** об'єднала таких дослідників як К. Поппер, Т. Фрідман, Ф. Фукуяма, К. Омае, З. Бжезінський, Дж. Сорос. Вони вважали, що глобалізація – це якісно новий етап у розвитку людства, при цьому робили основний акцент саме на економічну глобалізацію. Наголошувалося, що глобалізація призведе до виникнення глобальної цивілізації, глобального громадянського суспільства та якісно нового світового порядку. Значення держав на міжнародній арені буде зменшуватися, а роль наднаціональних економічних утворень збільшуватися – таким чином відбуватиметься поступова денаціоналізація економічної та політичної влади.

Складовою частиною глобалізації являлася пропаганда поширення американського гегемонізму у світі через такі складові як американська демократія, американський

капіталізм, американський спосіб життя, які вважалися найвищим рівнем досягнення суспільного розвитку (саме тому існувала об'єктивна потреба в їх поширенні на весь світ). При цьому говорилося про можливий супротив процесам глобалізації у конфуціанській Азії (особливо в Китаї), хоча навіть він не може зупинити глобалізацію, що йде з Заходу.

Теоретична школа скептиків об'єднала таких дослідників як П. Херст, Г. Томпсон, Д. Аллен, Р. Гілпін, Н. Ферпоссон. Під глобалізацією вони розуміли уніфікацію суспільного життя шляхом нав'язування єдиних ліберальних цінностей розвинених західних країн іншим країнам. Вони стверджували, що глобалізація, як якісно новий етап розвитку людства, є міфом. Економічні процеси, що розвиваються у світі, відбуваються під впливом регіоналізації: центрами світової економіки є окремі регіони, такі як Північна Америка, Європа, Азіатсько-Тихоокеанський регіон, а глобальна економіка була сформована ще у ХІХ столітті. У сучасному світі паралельно розвиваються протилежні тенденції: відсутність зв'язку з певним місцем та потреба відчувати належність до рідного середовища.

Теоретична школа трансформаціоналістів або **еволюційних глобалістів** об'єднала таких дослідників як Е. Гідденс, М. Кастельс, Б. Аксфорд, Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Е. Макгрю, Д. Перратон, Дж. Розенау, У. Бек, Д. Стігліц. Вони вважають, що глобалізація – це сила, яка спрямована на трансформацію всього світового порядку. Вона не має історичних аналогів та являє собою тривалий та суперечливий процес, результати якого неможливо передбачити. Глобалізація не розвивається в єдиному напрямку, тому її наслідки також можуть бути суперечливими. Відбувається інтенсифікація зв'язків у всіх сферах життя, в результаті чого формується єдиний економічний, політичний, культурний, інформаційний простір; трансформуються політичні та соціальні інститути,

взаємодії; національні інтереси починають підпорядковуватися інтересам світового співтовариства; світ стає більш взаємозалежним та нестабільним – все це вимагає від акторів пристосування до нових умов.

Е. Гідденс у «Наслідках сучасності» (1990 р.) розглядав глобалізацію як інтенсифікацію світових соціальних відносин, які поєднують окремі локальності. В результаті цього події в рамках окремого локального регіону можуть визначатися подіями, які відбуваються в зовсім іншому регіоні. Глобалізація являється продовженням модернізації і її треба розглядати у чотирьох вимірах: світова капіталістична економіка, міжнародний поділ праці, система національних держав, світовий військовий характер. Процес глобалізації відбувається як на рівні системних зв'язків, так і на рівні окремих пов'язаних елементів системи, він характеризується всеосяжністю та тотальністю.

Дж. Розенау вбачав у глобалізації кінець домінування на світовій арені держав-націй. В епоху постміжнародної політики він виділяв дві рівні взаємодії міжнародних суб'єктів: суспільство держав (де зберігають вплив дипломатія та національна влада) та світ транснаціональної субполітики, де діють недержавні транснаціональні актори (міжнародні організації, ТНК, транснаціональні соціальні та політичні рухи). Перехід від національно-державної політики до поліцентричної політики відбувається, у тому числі, і під впливом технологічного розвитку.

У. Бек розумів під глобалізацією повсякденні дії не обмежені кордонами у різних сферах. В політичній сфері глобалізація проявляється у вигляді розмивання суверенітету національної держави, в економіці – формуванням денационалізованого дезорганізованого капіталу, виходом ТНК з під національно-державного контролю, в культурі – проникненням локальних культур у транснаціональний простір.

Існує два основних підходи до визначення хронологічних меж глобалізації: широкий та вузький.

Широкий підхід передбачає розгляд глобалізації як тривалого історичного процесу, прихильники *вузького підходу* вважають, що глобалізація характерна лише для останньої чверті ХХ століття.

Серед найпоширеніших підходів до періодизації глобалізації можна визначити наступні:

I. Античний цикл (VIII ст. до н.е. – II ст. н.е.); середньовічний цикл (III ст. – XIII ст.); цикл Нового часу (XIV ст. – XXI ст.).

II. Повільна глобалізація (до початку епохи Великих географічних відкриттів); структурна глобалізація, пов'язана з переділом світу й утворенням протилежних економічних систем (середина XI ст. – 80-ті рр. ХХ ст.); послідовна глобалізація (сучасний етап).

III. Підхід *Всесвітнього банку*: перша хвиля глобалізації (1870 – 1914 рр.); друга хвиля (1950 – 1970 рр.); третя хвиля (починаючи з 1970 р. та до сьогодні).

IV. Фази розвитку глобалізаційних процесів за *Р. Робертсоном*: фаза зародження (XV ст. – середина XVIII ст.); первісна фаза (середина XVIII ст. – до 1870 р.); фаза пристосування (70-ті рр. XIX ст. – середина 20-х рр. ХХ ст.); фаза боротьби за гегемонію (середина 20-х рр. – кінець 60-х рр. ХХ ст.); фаза невизначеності (60-90-ті рр. ХХ ст.).

V. Класифікація *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*: інтернаціоналізація (починаючи з середини XIX ст.); протогобальна фаза світового розвитку; транснаціоналізація (особливо з початку 1945 р.); глобалізація (починаючи з 80-х рр. ХХ ст. до сьогодні).

VI. Зародження глобалізації в біполярному світі (70-90 рр. ХХ ст.); поширення глобалізаційних процесів по

всьому світу, налагодження взаємозв'язків та виникнення взаємозалежностей (90-ті рр. ХХ ст. – 2008 р.); посткризовий період, усвідомлення необхідності регулювання глобалізації (2008 р. – до сьогодні).

Соціологія міжнародних відносин при дослідженні процесів глобалізації робиться основний акцент на останню чверть ХХ століття, бо саме у цей час глобалізаційні процеси досягли достатньої інтенсивності та почали активно стосуватися не лише економічної сфери, але й всіх інших сфер суспільного життя.

Передумови, сутність та форми глобалізації

Глобалізація являється складним процесом, до виникнення та активного розвитку якого привів цілий ряд передумов, серед яких можна виділити чотири групи: науково-технологічні, соціально-економічні, політико-ідеологічні та культурні.

До *науково-технологічних передумов* можна віднести розвиток транспорту, новітніх інформаційних технологій та технологій зв'язку (телебачення, мобільний зв'язок, інтернет), формування єдиного інформаційного простору, перехід до інформаційного суспільства.

Серед *соціально-економічних передумов* слід назвати міжнародний поділ праці, поглиблення інтернаціоналізації економіки, створення міжнародної валютної системи, лібералізація міжнародної торгівлі, переміщення виробництва, уніфікація людських потреб.

Політико-ідеологічні передумови глобалізації включають розповсюдження неоліберальної економічної ідеології, зростання пріоритетності зовнішніх питань над внутрішніми, створення та активна діяльність чисельних міжнародних організацій, геополітичні зміни.

Серед *культурних передумов* можна виділити американізацію світової культури, поширення англійської

мови як світової, зростання мобільності та туристичних потоків.

Дослідник Ян Шолте вважав, що сутність глобалізації можна визначити через п'ять вимірів: інтернаціоналізація, лібералізація, універсалізація, модернізація, детериторіалізація.

Як *інтернаціоналізація* глобалізація передбачає зростання рівня міжнародних обмінів і взаємозалежності у відносинах між країнами; як *лібералізація* – зняття державних обмежень, створення відкритого світового простору без кордонів, демократизацію владних та суспільних відносин, ренесанс демократії, пов'язаний з розвитком інтернету (мережева демократія); як *універсалізація* – взаємопроникнення цивілізацій та міжкультурну взаємодію; як *модернізація* – поширення по всьому світі структурних елементів ринкових відносин, раціоналізму, індустріалізму тощо; як *детериторіалізація* – реконфігурацію географічного простору, зменшення ролі територіальних кордонів, вплив на події рішень, які приймають на великій відстані.

Крім того, дехто з вчених виділяє виміром глобалізації *віртуалізацію*, яка характеризується тяготінням сучасного суспільства до віртуальності, перетворенням інтернету на засіб трансформації індивіда та суспільства в цілому. Сьогодні віртуальне середовище вже здійснює значний вплив на розвиток соціальних взаємодій та суспільних відносин у всьому світі. Наприклад, М. Маклюєн вважає, що інтернет перетворив людство на «глобальне село», давши змогу спілкуватися індивідам з різних куточків планети, які сприймають віртуальне середовище більш комфортним для існування.

Дослідники на сьогодні виділяють три основні форми глобалізації: економічну, політичну та культурну.

Особливе місце належить економічній глобалізації, бо вважається, що саме з неї почався розвиток всіх глобалізаційних процесів. **Економічну глобалізацію** можна визначити як найвищу стадію інтернаціоналізації господарського життя. Вона передбачає не лише інтеграцію економік окремих країн, але й зміну якісних характеристик національних економік, які стають більш відкритими, перетворюючись на складові елементи єдиного світового господарства. Рушійною силою економічної глобалізації виступають транснаціональні корпорації, які реалізують свою економічну діяльність (починаючи від розміщення виробництва та закінчуючи торгівлею) виключно з урахування поняття вигода та без урахування національних кордонів.

Політична глобалізація передбачає формування більш тісної та широкої взаємодії міжнародних акторів для розв'язання проблем, що загрожують всьому людству. Ця взаємодія відбувається з наданням переваги ненасильницьким формам співпраці, при цьому особливий акцент робиться на забезпечення прав людини в умовах розв'язання проблем.

Культурна глобалізація передбачає поширення єдиних норм, ціннісних орієнтирів, ідей, активізацію культурних взаємодій. Велику роль у цьому відіграють засоби масової комунікації, інтернет, популярна культура та міжнародний туризм. Формуються спільні норми та знання, зростає взаємозв'язок між культурами. Однак все це може сприяти зменшенню унікальності локальних спільнот. Основним експортером культури на сучасному етапі розвитку людства залишається Захід (Сполучені Штати та Європа) – цей процес отримав назву вестернізація або американізація. Однак треба зауважити, що в останні роки неухильно збільшується частка країн Азії в культурному експорті.

Таким чином, *глобалізація – це процес* **всесвітньої інтеграції та уніфікації, який охопив всі сфери суспільного життя, він призводить до зміцнення та інтенсифікації зв'язків та взаємодій в рамках всієї планети, стирає кордони, сприяє виникненню нових світових інститутів, загальнолюдських цінностей та інтересів, спільних для всього людства загроз.**

Наслідки глобалізації. Глобальні проблеми. Антиглобалізм

Глобалізація за своєю суттю являється складним та неоднозначним процесом, який має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед *позитивних наслідків* можна відзначити підвищення середнього рівня життя населення в умовах міжнародного поділу праці; економічне зростання в умовах скорочення витрат на виробництво, збільшення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, мобілізація ресурсів; переваги вільної торгівлі; розвиток нових технологій; поліпшення взаєморозуміння між державами та націями в наслідок інтенсифікації контактів; поширення демократичних цінностей; об'єднання міжнародних зусиль для розв'язання глобальних проблем людства.

До *негативних наслідків* глобалізації можна віднести взаємозалежність світової економіки, яка заклала підґрунтя для переходу негативних явищ з національного на світовий рівень; світові фінансові кризи як наслідок формування світового фінансового ринку; збільшення розриву між багатотою Північчю та бідним Півднем; негативні наслідки, пов'язані зі зростанням динаміки міграційних потоків (злочинність, епідемії, наркотрафік тощо); посилення економічного та політичного впливу ТНК на національні уряди; панування на ринку інформації мультимедійних

корпорацій, які контролюють інформаційні потоки у світі; негативний вплив стандартизованої масової західної культури на національні культури, загроза культурній розмаїтості; екологічні проблеми, які загострюються техногенними катастрофами.

Одночасно наслідком та проявом глобалізації можна вважати виникнення такого феномену як глобальна проблема.

Глобальна проблема – це особливий різновид соціальних явищ та процесів, які відповідають наступним специфічним характеристикам: зачіпають інтереси держав всього світу, відзначаються динамічністю, для розв'язання потребується консолідація зусиль всієї світової спільноти, від їх вирішення залежить майбутнє людства.

У глобалістиці існують критерії, відповідно яких проблему можна віднести до глобальних: виникає у результаті об'єктивного розвитку суспільства; носить планетарний, загальносвітовий характер, торкається інтересів усіх народів і держав; загрожує усьому людству; потребує невідкладних рішень та зусиль усієї світової спільноти.

Глобальним проблемам були присвячені Конференція ООН «Навколишнє середовище і розвиток» у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Всесвітня зустріч в інтересах соціального розвитку в Копенгагені (1995 р.), спеціальна ХІХ сесія Генеральної Асамблеї ООН, присвячена реалізації прийнятої в Ріо-де-Жанейро програми за 5 років (1997 р.).

Дослідник У. Бек в рамках теорії суспільства ризику розробив модель світового суспільства ризику, яка базувалася на ідеї, що глобальне суспільство створюють глобальні небезпеки. Розуміння ризиків, які несуть у собі глобальні небезпеки, транснаціональними суспільними рухами та їх

інституціоналізація у формі міжнародних конвенцій та організацій формують світову спільноту.

Серед глобальних небезпек дослідник виділяв наступні: екологічні катастрофи, зумовлені високим науково-технічним розвитком (промислове забруднення, парниковий ефект, небезпечні технології); екологічні катастрофи, пов'язані з низьким рівнем розвитку (дефіцит питної води, знищення лісів, епідемії); катастрофи, пов'язані з існуванням зброї масового знищення.

Глобальні проблеми охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування, однак їх можна умовно розділити на три групи: «людина – техніка», «людина – культура», «людина – природа».

На сьогодні до глобальних можна віднести наступні проблеми: збереження миру, зміцнення всесвітньої безпеки та роззброєння; перенаселення планети, реалізація розумної демографічної політики; ліквідація відсталості, зростаючий розрив в рівні розвитку розвинених країн та країн, що розвиваються; подолання екологічної кризи, перехід до стійкого розвитку; боротьбу з голодом, убогістю та хворобами; раціональне використання мінерально-сировинних ресурсів; використання Світового океану і космічного простору на користь усієї світової спільноти; запобігання поширенню наркотиків; проблеми, пов'язані з наукою та науково-технічним прогресом; розвиток особистості; соціально-політичні зміни глобального масштабу тощо.

Антиглобалізм являється соціально-політичним рухом, який виник наприкінці ХХ століття. Його основною метою було забезпечення розвитку інтеграційних процесів в економіці та культурі на принципах демократії, соціальної справедливості, поваги до самостійності національних та культурних утворень.

Ідеологічні засади антиглобалізму йдуть корінням до Латинської Америки, де наслідки глобалізації проявлялися дуже гостро: у 1993 р. Ф. Кастро вперше озвучив тезу про небезпеку, яку несуть транснаціональні компанії для національних урядів. Теоретичні засади антиглобалізму розроблялися Е. Валлерстайном, С. Аміном, П. Бур'є, Д. Беконом, К. Ллойдом та іншими. Сьогодні антиглобалістські дослідження проводяться в рамках пошуку альтернативних моделей розвитку сучасного світу під егідою наукових центрів та неурядових організацій.

На погляди антиглобалістів вплинули різні ідеологічні школи: ліві, демократичні, альтернативістські, анархізм тощо, саме тому цей рух в ідеологічному плані є дуже неоднорідним. Однак в якості загальних концептуальних засад антиглобалізму можна виділити заперечення неоліберального варіанту капіталізму та пошук альтернативного варіанту розвитку світу.

Основні ідеї антиглобалістів: критика ТНК; акцент на укріпленні національного суверенітету; захист національної культури; укріплення та захист національного виробництва; відмова від споживацького відношення до природи; виступ проти зростаючого розриву між рівнем доходу та споживання у країнах золотого мільярду та країнах третього світу

Антиглобалізм охоплює широкий спектр ідеологічних напрямів, світоглядних постулатів, етичних норм і релігійних догм. Антиглобалістські рухи позиціюють себе як неформальні об'єднання, що готові до мобілізації та проведення спільних дій.

Вперше про антиглобалізм заговорили у 1994 році в контексті партизанського руху в мексиканському штаті Чьяпас під керівництвом субкомандате Маркоса – партизани не намагалися захопити владу, а вимагали захистити тропічні ліси та традиційний уклад життя індіанців. Антиглобалісти

одними з перших почали використовувати інтернет в пропагандистських цілях.

Перша маніфестація антиглобалістів відбулася у червні 1999 р. в Кьольні. Масштабні інтернаціональні акції були проведені на межі ХХ та ХІХ століть в Лондоні, Сіетлі, Вашингтоні, Празі, Генує, Давосі – вони були приурочені зустрічам Великої вісімки, самітами Міжнародного валютного фонду та Всесвітньої торгової організації, економічним форумам в Давосі.

Антиглобалізм об'єднує представників різних соціальних верств та являється новою всесвітньою суспільною організацією, що включає профспілки, жіночі, молодіжні, екологічні та інші неурядові організації, політичні партії.

До організаційних принципів антиглобалізму можна віднести наступні: об'єднання на основі практичної діяльності, а не формального членства; мережевий тип організації (відкритий та гнучкий); самоврядування у вигляді мережевої консенсусної демократії; міжкласовий та міжідеологічний характер; загальна орієнтація на створення вільного, гуманного, соціально справедливого суспільства.

Кожна антиглобалістська група самодостатня й автономна. Антиглобалізм характеризується радикальним плюралізмом: в акціях беруть участь як групи, що принципово виступають проти насилля (пацифісти, євангелісти тощо), так і ті організації, що не уявляють своєї діяльності без актів насилля (націонал-ізоляціоністи, ліворадикальні групи тощо). Практично всі антиглобалістські організації мають власні сайти в інтернеті, що дозволяє оперативно поширювати необхідну інформацію.

Антиглобалізм співпрацює зі старими соціальними рухами: профспілками та лівими партіями; у ньому можна виділити дві течії – помірковану та радикальну. *Поміrkована* спрямована на використання структур громадянського суспільства для розв'язання глобальних проблем, посилення

контролю за корпораціями, проведення дискусій на актуальні проблеми сучасності, пошук альтернатив гегемонії транснаціонального капіталу; проведення соціальних форумів. *Радикальна* течія дотримується тактики прямої дії: руйнація корпоративної власності, зіткнення з поліцією тощо.

У антиглобалістському русі виділяється такий напрям як альтерглобалізм, який виник як реакція на негативні наслідки глобалізаційних процесів та являється сукупністю ідейних течій, що виступають не проти глобалізації, а за її альтернативний варіант, який базуватиметься на демократичних і справедливих засадах, буде впроваджуватися в інтересах широкого кола учасників, передбачатиме формування глобального громадянського суспільства, залучення пересічних громадян до процесів прийняття політичних рішень та ефективну взаємодію політичної влади та громадян.

Основний протест альтерглобалістів спрямований проти корпорацій і держав (але не народів), оскільки вони пов'язані між собою. Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість глобалізації з «людським обличчям».

Вперше ідеї альтерглобалізму були озвучені у 2001 – 2002 рр. на соціальних форумах в Порту-Алегрі та у Флоренції. Альтерглобалістський рух віддає перевагу неформальним формам політичних акцій. На таких зустрічах створюють структури на зразок армії та поліції, які запобігають провокаціям або, навпаки, намагаються зірвати проведення офіційних міжнародних самітів. Подібні форуми або інші заходи альтерглобалістів характеризуються масовістю та проводяться досить часто.

4.3. Регіоналізація та регіоналізм: теоретичне обґрунтування, особливості розвитку та характерні риси

Теоретичні підходи до визначення понять «регіон», «регіоналізація», «регіоналізм»

Регіональні процеси в міжнародних відносинах пов'язані з такими поняттєвими категоріями як «регіон», «регіоналізація» та «регіоналізм», які на сучасному етапі розвитку суспільства та науки не мають однозначного тлумачення.

Поняття **регіон** має багато визначень в залежності від того, які підходи до аналізу застосовуються та в рамках якої науки. У *філософському* розумінні регіон представляє собою особливий світ з власним менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом. Відповідно до *економічного* підходу регіон – це частина території, де існує система зв'язків між господарськими суб'єктами, соціально-економічна підсистема, структура зв'язків із зовнішнім та внутрішнім середовищем. В *культурному* контексті регіон являє собою життєвий простір з цілісною системою, в якій здійснюється первинна ментальна самоідентифікація та духовне самовизначення територіального співтовариства.

Політична інтерпретація регіону враховує широкий спектр територіальних, соціально-економічних, воєнних, культурних, ідеологічних, демографічних, історичних характеристик. Поняттєва категорія «регіон» застосовується для позначення як внутрішньодержавних одиниць, так і групи держав, тобто регіон може бути поняттям як ширшим, так і вузьчим ніж держава. У сучасних наукових дослідженнях використовується вузький та широкий підхід до розуміння регіону. **Регіоном у вузькому розумінні являється адміністративно-територіальна одиниця окремої держави; у широкому – умовно визначений гомогенний простір (в межах як однієї держави,**

так і декількох країн або міжнародного територіального об'єднання), який відрізняється від прилеглих територій природними чи набутими властивостями, у тому числі спільними історичними, культурними, етнічними, економічними, політичними, соціальними ознаками тощо.

Починаючи з 90-х років ХХ століття набуває актуальності *міжнародно-політичне* розуміння регіону як частини глобального простору, що має ознаки системності, які дають змогу розглядати його як єдине ціле. Дослідник К. Дойч визначав регіон як групу країн, які за багатьма параметрами більш взаємопов'язані одна з одною, ніж з іншими країнами. Він вважав, що держави, об'єднані в регіон, повинні мати якийсь інтегруючий географічний фактор, схожий тип господарювання або загальні природні ресурси, фактори культурної (мовленнєвої, релігійної, етнічної) спільності.

Відповідно до Хартії регіоналізації, прийнятої у 1988 році Європарламентом, регіон визначається як гомогенний простір, що має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та історичної долі. Міжнародно-політичне трактування регіону інколи замінюється поняттям «субрегіон».

Виділяють декілька різновидів міжнародних регіонів. *Міжнародні соціально-культурні регіони* починають утворюватися на рівні взаємодії соціумів та територіальних громад, а вже потім формують етнічні регіони, субцивілізаційні та цивілізаційні територіальні утворення. *Міжнародні економічні регіони* створюються на транснаціональному рівні в процесі економічної інтеграції держав. *Міжнародні адміністративно-територіальні регіони* формуються державами.

Міжнародні регіони можна поділити на *транскордонні* (включають держави, які пов'язані в політичному чи економічному відношенні та являються подібними за соціально-культурними та/або етнорелігійними ознаками) та *транснаціональні* (складаються на основі спільних політичних інтересів, насамперед для гарантування воєнної безпеки (НАТО), узгодження та декларування подібності політичних позицій у міжнародних відносинах (Ліга арабських країн, Організація африканської єдності)).

Для того, щоб група держав могла утворити міжнародний регіон, їй повинні бути притаманні наступні ознаки: спільна історія, наявність спільних характеристик матеріальної та духовної культури, географічна єдність території, подібний тип економіки, спільна участь у міжнародних організаціях.

Міжнародний регіон традиційно був елементом вертикальної, ієрархічної організації світової системи, а не результатом регіональних процесів. Вершиною розвитку вертикального типу світової системи став європоцентричний світ Нового часу, коли великі європейські держави через вертикальні зв'язки контролювали всю Європу та великі колоніальні імперії. В період становлення біполярності вертикальний характер системи міжнародних відносин ще більше закріпився. Формування регіональних угруповань у цих умовах стало результатом зовнішнього втручання: конструктивного (зовнішній актор виступав ініціатором створення регіональної організації) чи деструктивного (зовнішній актор становив загрозу для регіону, що змушувало держави об'єднуватися). Лише з послабленням вертикальних зв'язків у світовій системі починає розвиватися горизонтальна регіональна інтеграція та формується регіональний рівень міжнародних відносин.

Регіоналізація являється складним міжнародним процесом, який характеризує розвиток сучасної світової

спільноти. Сьогодні існує два основних підходи до визначення його суті: відповідно до першого – регіоналізація є процесом по своїй суті антагоністичним глобалізації; відповідно до другого – регіоналізація та глобалізація виступають нерозривними та взаємодоповнюючими процесами.

Регіоналізацію можна визначити як процес інтегрування локальних спільнот та регіонального структурування простору, який передбачає розвиток взаємовідносин між центром та периферією в умовах децентралізації (проявляється у делегуванні повноважень, збільшенні самостійності регіональних спільнот, створенні міжнародних міжгалузевих та інтеграційних утворень) та інституційне оформлення регіонів з метою сприяння їх всебічному динамічному розвитку (збільшення ефективності економічної сфери, уникнення обмежень на пересування товарів, послуг, капіталів, робочої сили, ефективне використання природних ресурсів, повноцінне включення до економічного, соціального та політичного життя на національному і транснаціональному рівнях).

Український дослідник Ю. Пахомов зауважував, що регіоналізацію можна вважати спробою країн захиститися від негативних наслідків глобалізації, таких як, наприклад, світові фінансові кризи 1998 та 2008 років. Формування регіональних утворень дає можливість закритися у випадку світових потрясінь, зберегти політичний контроль над глобалізаційними тенденціями в економічній сфері.

Регіоналізм – це напрямок політичної думки, система цінностей, ідеологія, суспільно-політичний рух, які спрямовані на забезпечення інтересів та розширення повноважень регіонів,

реалізацію прагнень і потреб регіонального співтовариства; принцип територіальної організації політичних, економічних, соціальних, культурних процесів, що проявляється в різних формах соціальної, етнічної та культурної самоідентифікації населення, спрямованих на забезпечення переваг окремої території (регіону).

На думку дослідників Д. Еванса і Дж. Ньюхема, поняття «регіоналізм» співвідноситься із поняттям «регіон» так само як поняття «націоналізм» співвідноситься з поняттям «нація».

Становлення класичних теорій регіоналізму

Теорії регіоналізму беруть своє коріння з Французької революції, коли П.-Ж. Прудон, висловлюючи думку про кризу національних держав, як альтернативу запропонував юридично закріплену автономізацію на принципах культурних відмінностей. У 20-ті роки ХХ століття поняття «регіоналізм» було введено до обігу в соціології та економіці. В рамках регіональної соціології Х. Одем та Р. Венс при дослідженні американського Півдня використовували поняття «регіоналізм» як явище суспільного життя, проблему управління, суспільний феномен.

Теоретичні засади сучасного регіоналізму формуються в Європі після Другої світової війни. Науковці починають розглядати регіон не лише як одиницю територіального устрою, але й в якості соціального феномену та актора міжнародних відносин. Дослідник **С. Роккан** сформував макроструктурну теорію та модель центр-периферійної полярності. Він виділив два типи простору: географічний та соціокультурний, зауваживши, що кордони першого перетнути набагато простіше ніж кордони другого. Територіальні структури дослідник поділив на моноцефальні (коли центри концентрації ресурсів зосереджені в одному

місці) та поліцефальні (коли центри концентрації ресурсів розкидані по території).

Активізація інтересу до теорії регіоналізму відбувалася в умовах активізації інтеграційних процесів. Переосмислення регіоналізму в рамках регіональної інтеграції пов'язують з неофункціоналізмом **Е. Хааса**, особливості взаємодії глобалізації та регіоналізації досліджував **Р. Робертсон** (глокалізація).

Французький економіст **М. Альбер** виділив дві моделі регіонального будівництва – англосаксонську (ліберальну) й рейнську (неоліберальну), яка характеризувалася більшим рівнем соціальної відповідальності підприємців та мала б більш ефективно забезпечувати стабільність і взаєморозуміння.

Американський дослідник **Дж. Розенау** в рамках теорії регіоналізму запропонував нове поняття «фрагмеграція», яке об'єднало поняття «інтеграція» та «фрагментація». Він наголошував на тому, що глобальні процеси натикаються на опір локального – процес взаємодії інтеграції та диверсифікації та називається фрагмеграцією, яка, за своєю суттю, є навіть ширшою за глобалізацію.

Теорії регіоналізму розглядалися в контексті інформаційного суспільства **М. Кастельсом**, який вважав, що заміна простору місць простором потоків призведе до згортання повноважень територіальних одиниць в рамках державних кордонів до рівня вузлів мережі. Ті елементи системи, які зможуть поширити вплив за межі національних кордонів, отримують перевагу. Буде відбуватися перерозподіл ресурсів між центром та периферією, що підвищить роль регіонів. Просторове поняття вузлів буде поступово переноситися на проміжний між національним та локальним рівень.

Дослідник **Е. Харрел** наприкінці ХХ століття запропонував розглядати регіоналізм як природний,

органічний принцип територіальної організації економічних, соціальних, політичних і культурних процесів. Ідеологію регіоналізму, засновану на політизації регіональної ідентичності, логічно розглядати у категоріях соціальної згуртованості, в якості сприятливого чиннику для раціонального використання ресурсів і організації влади, націленого на практичне застосування можливостей, які надає територіальний поділ.

Особливості розвитку сучасного регіоналізму

Характерною рисою сучасного регіоналізму є тенденція до формування регіональних утворень, не пов'язаних з офіційними кордонами.

Представники різних ідеологічних шкіл міжнародних відносин по-різному бачать причини та суть регіоналізму. *Неореалісти* вважають, що регіональні утворення виникають в наслідок дій держав з метою забезпечення власної безпеки, тобто регіоналізм у міжнародних відносинах – прояв балансу сил державних утворень. *Інституціоналісти* вбачають основним фактором регіоналізму економічну мотивацію. *Неомарксист* наголошують на тому, що регіоналізм є механізмом протистояння капіталістичній глобалізації, інструментом спротиву зростаючій нерівності між центром та периферією. *Конструктивісти* фокусують акцент на ідентичності: регіоналізм позиціюється як спільна ідентичність групи держав, для яких характерний спільний соціальний, історичний, культурний, ідеологічний досвід. *Постмодерністи* майже не приділяють уваги регіоналізму, бо вважають територіально обумовлену ідентичність застарілою.

Серед загальних передумов поширення регіоналізму можна виділити наступні: інтернаціоналізація територіальних економік, розмивання міждержавних кордонів, мобілізація периферії проти національних центрів, оформлення вимог меншин щодо формування культурної

автономії та органів територіального управління, розпад старих та формування нових соціальних інститутів, посилення мобільності індивідів

Процеси регіоналізації у світі мають різну динаміку, яка визначається наступними факторами: рівень близькості країн; ступінь їх взаємовпливу та взаємозалежності; співвідношення рівня економічного, політичного, суспільного розвитку держав; історична, культурна, релігійна, етнічна та лінгвістична спільність; особливість зв'язків між державами та недержавними міжнародними акторами в регіональному просторі; співвідношення потенціалу внутрішньої взаємодії в регіональному просторі та зовнішніх впливів; рівень сили в регіональному просторі та наявність силової рівноваги між регіональними державами.

Можна виділити дві основні форми регіоналізму: внутрішньодержавну та міжнародну. *Внутрішньодержавний регіоналізм* передбачає об'єднання суб'єктів в середині держави та створення нових внутрішньодержавних регіонів. *Міжнародний регіоналізм* передбачає вихід територіальних суб'єктів та внутрішніх регіонів на міжнародний рівень.

Дослідник М. Кітінг виділяв наступні типи регіоналізму: регіоналізм знизу-догори (передбачає політичний рух регіональних еліт, спрямований на підсилення ролі регіонів) та регіоналізм зверху-донизу (передбачає надання центром більших прав та передачу більших повноважень до регіонів, проведення більш активної регіональної політики).

Регіоналізм не має універсальної моделі, на сучасному етапі розвитку можна виділити наступні типи регіоналізму: європейський, американський, азіатський. *Європейська модель* ґрунтується на пріоритеті прав та інтересів особистості над правами та інтересами будь-якої соціальної спільноти. *Американська модель* передбачає перетворення географічної периферії на світовий пояс високих технологій.

Азіатська (східна) модель ґрунтується на поетапному відкритті світовим ринкам та авторитарній державній владі.

У сучасному регіоналізмі виділяють дві хвилі. **Перша хвиля або старий регіоналізм** охоплював період з ХІХ століття до 80-х років ХХ століття. Він був ініційований центром, спрямований зверху донизу, мав за мету досягнення регіональної узгодженості, обумовлений потребою в реалізації культурної та національної автономії та пошуку ефективної моделі регіонального розвитку, яка б передбачала передачу певних повноважень регіональним спільнотам та проведення більш активної регіональної політики.

Друга хвиля або новий регіоналізм охоплює період з 80-х років ХХ століття до сьогодні. Він характеризується спрямуванням знизу догори, посиленням ініціатив на місцях, розгортанням руху за посилення ролі регіонів, розширенням регіональної інтеграції та регіонального співробітництва. «Новий регіоналізм» став формою відкритої співпраці, спрямованої на комплексне вирішення політичних, економічних, екологічних, культурних проблем, яка характеризується переходом від міждержавного до наддержавного співробітництва, інституціалізацією міжнародної інтеграції шляхом створення міжнародних організацій, узгодженням міжнаціональних інтересів та зародженням регіональної ідентичності. Концепція «нового регіоналізму» стала науковим підґрунтям для розвитку європейських інтеграційних процесів та створення Європи регіонів (М. Кітінг, Б. Хеттне та інші)

Шведський дослідник **Б. Хеттне** виділив наступні відмінності старого та нового регіоналізму:

Старий регіоналізм розвивався в умовах біполярності, а новий є віддзеркаленням сучасної багатопольярної міжнародної системи.

Старий регіоналізм був результатом протистояння наддержав та розвивався згори, а новий регіоналізм

характеризується автономією акторів, непідконтрольністю наддержавам, певною долею спонтанності та розвивається знизу.

Старий регіоналізм відрізнявся протекціоністським характером та орієнтацією на захист власних ринків, новий регіоналізм дотримується ідеї вільного ринку, з урахування існуючої економічної взаємозалежності держав та регіонів.

Старий регіоналізм віддавав пріоритет розв'язання проблем безпеки та економіки, новий регіоналізм акцентує увагу на екологічних, соціальних, культурних проблемах тощо.

В рамках старого регіоналізму акторами виступали виключно держави, в межах нового регіоналізму акторами можуть бути недержавні організації, міжрегіональні утворення тощо.

Інколи як проміжну форму між старим та новим регіоналізмом в Європі розглядають **«єврорегіони»**, створення яких почалося у 80-ті роки ХХ століття на основі міжурядових угод європейських держав. Єврорегіони об'єднували територіальні одиниці по різні боки державних кордонів, виступали полем для співпраці прикордонної місцевої влади та територіальних громад для розвитку співробітництва у різних сферах: економіки, культури, екології тощо. Ці транскордонні співтовариства стали активними суб'єктами європейської інтеграції, наряду з територіально-адміністративними одиницями окремих країн.

Контрольні питання

1. Проаналізуйте основні теоретичні підходи до міжнародної інтеграції.
2. Охарактеризуйте ключові напрямки міжнародної інтеграції: економічний, політичний, правовий, культурний, соціальний, освітній тощо.

3. Визначте особливості розвитку інтеграційних процесів в сучасному світу та охарактеризуйте основні інтеграційні об'єднання.
4. Розгляньте теоретичні підходи до розуміння глобалізації, особливості її розвитку та характерні ознаки.
5. Виокремте позитивні та негативні наслідки глобалізації.
6. Дослідіть особливості антиглобалізму та антиглобалістського руху.
7. Проаналізуйте регіоналізацію як феномен розвитку системи міжнародних відносин та визначте її форми.
8. Розгляньте передумови виникнення регіоналізму, його типи та напрямки.

Питання для самостійного опрацювання

1. Інтеграційні об'єднання в сучасному світі:
 - Особливості розвитку ЄС.
 - Особливості розвитку НАФТА.
 - Особливості розвитку МЕРКОСУР.
 - Особливості розвитку АСЕАН.
 - Особливості розвитку Ліги арабських країн.
 - Особливості розвитку СНД.
 - Особливості розвитку ГУАМ.

Рекомендована література

Основна

1. Баженов А.М. Социология международных отношений : учебное пособие. М. : ЦСПиМ, 2013. 300 с.
2. Каримова А.Б. Социология международных отношений : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2018. 304 с.
URL : <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1023440887.pdf>
(дата звернення : 06.04.2021).

3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання, 2007. 461 с.
4. Соколова С. Ю. Социология международных отношений : лекции. Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. 76 с. URL : http://op.vlsu.ru/fileadmin/Programmy/Bacalavr_academ/46.03.01/Metod_doc/Sokolova_S.JU._Sociologija_mezhdunarodnykh_otnoshenii.pdf (дата звернення : 06.04.2021).
5. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2016. 540 с.
6. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник. Л.: Тріада плюс, 2011. 318 с.
7. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин: навчальний посібник. Л. : Новий Світ, 2000. 346 с.
8. Цыганков А.П., Цыганков П.А. Социология международных отношений: Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2006. 238 с.
9. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений М.: Радикс, 1994. 208 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/index.php (дата звернення : 06.04.2021).

Додаткова (за підрозділом 4.1)

1. Бекашев К. А. Понятие и правовой статус международных интеграционных объединений. URL : <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/yuridicheskie-stati/ponyatie-i-pravovoj-status-mezhdunarodnykh-integratsionnykh-ob-edinenij> (дата звернення : 03.11.2020).
2. Брик М. Політичний союз як форма інтеграції (на прикладі ЄС). URL :

- <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/28215/1/008-032-035.pdf> (дата звернення : 05.11.2020).
3. Войтович Р.В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10vrvfsr.pdf> (дата звернення : 05.11.2020).
 4. Козловець М.А., Михайлова М.О. Мультикультуралізм і проблема єдності суспільства. URL : http://eprints.zu.edu.ua/13400/1/Kozlovec_Mthajlova.pdf (дата звернення : 03.11.2020).
 5. Марчук М. І. Інтеграція як чинник еволюції регіональної правової системи: досвід ЄС. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 30–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_8 (дата звернення : 07.11.2020).
 6. Мушак Н. Концептуальні засади європейської інтеграції у сфері транскордонного співробітництва. *Віче*. 2015. № 10. С. 22–26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_10_6 (дата звернення : 05.11.2020).
 7. Палагнюк Ю.В. Європейський Союз: історія формування, проблеми та перспективи розвитку на сучасному етапі. URL : <https://eugov.chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/%D0%97%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%96-%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B8-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%A1%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf> (дата звернення : 09.11.2020).
 8. Петроє О. Еволюція стандартів європейського соціального діалогу в договорах ЄС. URL :

- <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-31.pdf> (дата звернення : 02.11.2020).
9. Петухова В. О. Сучасні інтеграційні угруповання світу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2014. № 1144, Вип. 3(1). С. 53–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2014_1144_3%281%29__13 (дата звернення : 03.11.2020).
 10. Поліщук І.О. Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці. URL : https://cathedra.io.ua/s1220723/tema_8._mijnarodna_integraciya_i_globalizaciya_u_svitoviy_politici (дата звернення : 09.11.2020).
 11. Рябінін Є. Процеси інтеграції у ХХ столітті: основні концепції їх вивчення. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/38339081.pdf> (дата звернення : 07.11.2020).
 12. Соболевська М. О. Генеза та розвиток поняття «соціальна інтеграція» в соціологічній теорії: від класики до сучасності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2015. № 3(1). С. 13–19. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_3%281%29__4 (дата звернення : 08.11.2020).
 13. Трихліб К. О. Інтеграція: сутність і особливості. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11314/1/Tryk_hlib_100-105.pdf (дата звернення : 11.11.2020).
 14. Хаустова М. Г. Правова інтеграція: теоретичний аспект. URL : <http://visnyk.kh.ua/uk/article/pravova-integratsiya-teoretichny-aspekt> (дата звернення : 08.11.2020).
 15. Хомутенко Л.І., Хомутенко А.В. Теоретичне підґрунтя формування об'єднаної Європи. URL :

<http://ema.ztu.edu.ua/article/view/192698/193160> (дата звернення : 06.11.2020).

16. Шпакович О. Особливості концепцій європейської інтеграції. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/download/2167/1927> (дата звернення : 02.11.2020).

Додаткова (за підрозділом 4.2)

17. Альтерглобалізм: навчальний контент. Національний університет цивільного захисту України, 2019. URL : <http://psi.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-socialnyh-i-gumanitarnyh-dyscyplin/GPS-1.6.pdf> (дата звернення : 13.11.2020).
18. Бельська Т. В. Глобалізація як фактор трансформації владно-суспільних відносин. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 1. С. 72–78. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_14 (дата звернення : 14.11.2020).
19. Внучко С. М. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи їх розв'язання. *Вісник СевНТУ. Сер. : Політологія*. 2013. Вип. 145. С. 95–99. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsntupol_2013_145_22 (дата звернення : 14.11.2020).
20. Войтович Р. В., Солоха М. Т. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.-метод. матеріали / уклад. Г. І. Бондаренко. К. : НАДУ, 2013. 52 с. URL : http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/ee5b5efc-88dd-4070-ae8b-e64b11b6ff2a.pdf (дата звернення : 17.11.2020).
21. Войтович Р. Глобальні проблеми суспільного розвитку та їх вплив на державне управління. URL : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Vojtovych.pdf (дата звернення : 15.11.2020).

22. Кірієнко О. Антиглобалізм як новий соціальний рух: структура, цінності, форми та методи діяльності. URL : http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyukoz/articles/33.pdf (дата звернення : 18.11.2020).
23. Коваль М. Антиглобалізм: історія та передумови виникнення. URL : http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2018/24.pdf (дата звернення : 18.11.2020).
24. Кравченко П. А. Мельник А. І. Глобалізаціні та антиглобалізаційні процеси в європейському соціально-філософському дискурсі. *Філософські обрії*. 2017. Вип. 37. С. 78–99. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2017_37_10 (дата звернення : 19.11.2020).
25. Крижан Є.О. Історичні аспекти та сучасні особливості глобалізаційних процесів в економіці України. URL : <http://global-national.in.ua/archive/7-2015/09.pdf> (дата звернення : 20.11.2020).
26. Масалай Т. М. Дилема «глобалізм – альтерглобалізм» в контексті кризових тенденцій глобалізації. URL : <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/464/484> (дата звернення : 19.11.2020).
27. Ялі М. Х. Парадигма глобалізації: основні підходи. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2859> (дата звернення : 17.11.2020).

Додаткова (за підрозділом 4.3)

28. Булатова О. В. Концептуальні основи міжнародної регіоналізації в контексті глобального розвитку // Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах : моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого та д. е. н., проф. Є. В. Савельєва. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 15–31. URL :

- http://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/1261/1/kontseptualni_osnovy.pdf (дата звернення : 23.11.2020).
29. Верменич Я. Концепт регіоналізму у сучасній термінопрактиці. *Регіональна історія України*. 2014. Вип. 8. С. 19–54. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2014_8_4 (дата звернення : 25.11.2020).
30. Власов В.Г. Поняття регіону як актора сучасних міжнародних зв'язків. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/268616707.pdf> (дата звернення : 23.11.2020).
31. Герасимів З. М. основні підходи до розуміння поняття «регіон». URL : http://www.agrosvit.info/pdf/5_2012/7.pdf (дата звернення : 29.11.2020).
32. Зимогляд В. Я. Регіон у системі міжнародних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 4 (23) 2014. С. 160–173. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8382/1/Zimoglyad_160.pdf (дата звернення : 26.11.2020).
33. Константинов В. Ю. Еволюція поняття регіону у дослідженні міжнародних політичних регіонів. URL : <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/download/3175/2850/> (дата звернення : 21.11.2020).
34. Маковський С. О. «Регіон», «регіоналізм», «регіоналізація» в європейському контексті: у пошуку оптимальної наукової дефініції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 118(1). С. 35–50. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_118%281%29__6 (дата звернення : 30.11.2020).
35. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон». URL : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-4-22.pdf> (дата звернення : 22.11.2020).

36. Малолітнева В. Регіоналізм та регіоналізація: співвідношення понять. URL : http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_2/25.pdf (дата звернення : 27.11.2020).
37. Никитина М. Г. «Новый регионализм» и преодоление периферийности. URL : https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2011-3-48_o.pdf (дата звернення : 20.11.2020).
38. Путятін Е. І. Регіоналізація та регіоналізм: сутність і теоретико-методологічні засади розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки.* 2013. № 2. С. 88–92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2013_2_15 (дата звернення : 24.11.2020).
39. Римаренко С. Регіоналізм та регіоналізація. Питання типології. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rymarenko_regionallizm.pdf (дата звернення : 29.11.2020).
40. Свида І.В. Актуальні тенденції регіоналізації та їх роль в інтеграційних процесах. URL : <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/13-2015/36.pdf> (дата звернення : 21.11.2020).
41. Слабоус-Луценко А.О. Регіоналізація та її роль у сучасній системі міжнародних відносин. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/725/682> (дата звернення : 27.11.2020).
42. Таран С. В. Дослідження регіоналізму як фактору міжнародної політики. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_FP_2013_3_26.pdf (дата звернення : 30.11.2020).

43. Тульчинський Р. В. Категоріально-понятійний апарат становлення нового регіоналізму. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 4. С. 111–117. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2017_27%284%29__15 (дата звернення : 23.11.2020).
44. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм у контексті розбудови Європейського Союзу. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2479/1/Yakovuk_57.pdf (дата звернення : 28.11.2020).

Розділ 5. Міжнародне співробітництво та міжнародний конфлікт

5.1. Концепція «міжнародного співробітництва» в сучасних міжнародних відносинах

Міжнародне співробітництво та міжнародний конфлікт виступають визначальними станами будь-якої міжнародної системи, основними типами взаємодії акторів на міжнародній арені. Якщо міжнародне співробітництво сприяє зростанню стабільності та рівня довіри в міжнародній системі, загальній розбудові миру, то міжнародні конфлікти, у свою чергу, призводять до збільшення рівня нестабільності та ворожнечі, провокують війни. Проблема міжнародного співробітництва традиційно розглядалася в рамках конфліктології, і лише у 80-ті роки ХХ століття почала досліджуватися як автономна проблема.

Представники різних теоретичних шкіл по різному розуміють цю поняттєву категорію. Представники *реалістичної* школи вважають, що поведінка держави значним чином обмежена анархічністю міжнародних відносин, тому співпраця реалізується в контексті зусиль, спрямованих на отримання відносних переваг за принципом балансу сил. В рамках міжнародного співробітництва реалістами розглядаються, переважним чином, питання загальної безпеки з акцентом на військовий компонент. Прихильник політичного реалізму А. Уолферс наголошував на тому, що зовнішня політика держав багато у чому залежить від психологічних особливостей її політичних лідерів та визначається зростаючою взаємозалежністю країн, в цих умовах міжнародні відносини не лише не виключають, але й передбачають міжнародне співробітництво. На міжнародній арені держави мають три основні цілі: розвиток,

безпека та співпраця, яка розуміється як відмова держави від певної частки інтересів з метою встановлення міжнародної солідарності, панування закону та миру. Тобто міжнародне співробітництво хоча і виходить за межі реалістичного трактування національного інтересу, однак не протистоїть йому. Однак А. Уолферс наголошував на тому, що у дослідників більший інтерес викликають саме конфлікти, а не співпраця. Провідним видом міжнародного співробітництва він вважав військові та військово-політичні союзи, при цьому відхиляв можливість формування міжнародної колективної безпеки.

Ліберальна школа розглядає міжнародне співробітництво як діяльність, спрямовану на досягнення взаємних економічних переваг (при чому абсолютних, а не відносних), що базуються на взаємних обмеженнях інтересів. *Британська школа міжнародних відносин* аналізує міжнародне співробітництво як результат сформованих міжнародних норм в результаті підписання Вестфальського миру. Міжнародні норми являються результатом спрямованих дій держав щодо врегулювання міжнародної діяльності. Саме міжнародне співробітництво забезпечує існування міжнародного суспільства, яке не має наднаціональних владних структур, поділяє конкретний мінімум спільних цінностей та норм, має ряд загальних міждержавних інститутів.

Конструктивісти вважають, що основою міжнародного співробітництва виступають норми, які являються продуктом соціальних процесів, що розвиваються в міжнародних відносинах. Воно можливе при умові схожого впливу зовнішнього середовища та схожих національних цінностей, інтересів, переваг держав.

Представник *французької школи міжнародних відносин* Б. Баді наголошує, що міждержавного співробітництва в чистому вигляді сьогодні не існує. В співробітництві залучені

чисельні недержавні актори, виникають нові системи співробітництва, які об'єднують акторів різних типів.

Представник *неоліберальної* теорії Р. Кеохейн визначав міжнародне співробітництво як ситуацію, при якій актори регулюють свою поведінку відповідно до фактичних або можливих очікувань інших акторів шляхом взаємної координації політик.

Канадський дослідник Ж.-П. Деррієник (послідовник соціологічного підходу до міжнародних відносин Р. Арона) вважав, що міжнародне співробітництво – це такі відносини між акторами, коли кожен з них може бути задоволеним лише в тому випадку, якщо буде задоволений інший. Таким чином, наслідком міжнародного співробітництва буде або загальне задоволення, або загальне незадоволення.

Узагальнюючи, можна визначити ***міжнародне співробітництво як колективну діяльність акторів міжнародних відносин при повному збереженні власного суверенітету, яка базується на спільних цілях та задачах, переслідує спільні вигоди, ґрунтується на єдиних правових принципах та підходах.*** У той самий час, міжнародне співробітництво являється одним із принципів міжнародного права.

Хоча міжнародне співробітництво не унеможлиблює конфлікт, однак позбавляє від його найбільш кризових форм. Міжнародне співробітництво включає двосторонню та багатосторонню дипломатію, утворення різних союзів та підписання угод, які передбачають координацію політичних дій у різних напрямках.

Провідною формою міжнародного співробітництва являється ***міждержавне співробітництво.*** Ключовими передумовами для його розвитку являються наступні: спільні цілі держав-партнерів; очікування вигоди від співпраці; взаємний характер вигоди.

Дослідник Х. Мілнер виділив наступні фактори, що впливають на розвиток міждержавної співпраці: очікування взаємних переваг від співробітництва; залежність перспектив співпраці від кількості учасників (чим їх менше, тим ефективніша співпраця) та тривалості взаємодії (чим вона триваліша, тим перспективнішим є розвиток співпраці); наявність спільних норм, принципів, процедур прийняття рішень; роль в співпраці професійних експертів; залежність ефективності співпраці від наявності зацікавленої держави-гегемона.

Міждержавна співпраця у своєму розвитку характеризується двома основними тенденціями: розширення сфер співпраці (раніше акцент робився виключно на військову співпрацю) та поглибленням співпраці (надання пріоритету співпраці на постійній основі, а не короткочасному співробітництву).

У міжнародному співробітництві можна виділити наступні типи: **переговори** (взаємний розподіл переваг між акторами шляхом узгодження політики на основі досягнутих договорів); **неявна співпраця** (формується на основі спільних очікувань та інтересів без формального оформлення шляхом підписання договорів); **нав'язана співпраця** (примус однієї сторони відносно до іншої з метою внесення останньою коректив до власної політики); **створення спеціалізованих інститутів** (формування міжнародних організацій, які мають виступати інструментом та площадкою для взаємодій).

За сферами поширення міжнародне співробітництво можна класифікувати наступним чином: політичне, економічне, культурне, науково-технічне, військове, космічне, екологічне, інформаційне, комунікаційне.

Міжнародне співробітництво ґрунтується на такій поняттєвій категорії як **довіра**, яка є припущенням одного міжнародного актора про майбутню поведінку інших

акторів у міжнародній системі. Враховуючи, що міжнародна система, як і будь-яка інша соціальна система, характеризується певною долею невизначеності відносно до майбутнього, довіра допомагає сформувати траєкторію розвитку з урахуванням минулого досвіду. Довіра є ваговою складовою міжнародного співробітництва, і у той же час, її формування є однією з його завдань.

Міжнародне співробітництво може реалізовуватися у **двосторонньому** та **багатосторонньому** форматі. При цьому координація зусиль міжнародних акторів буває *дискретною* (в кожному окремому випадку актори домовляються про використання певних заходів, норм, інструментів для досягнення спільності дій) та *інституційною* (використання усталених норм, практик та структур, сформованих в межах певного міжнародного режиму).

Особливістю міжнародного співробітництва є *повне збереження суверенітету сторін* (на відмінно від інтеграції, яка передбачає передачу інтеграційному об'єднанню та його інститутам частини державного суверенітету). Вищою формою міжнародного співробітництва на сучасному етапі являються міжнародні організації, які утворюються з метою поглиблення співробітництва.

Важливим кроком на шляху розвитку концепції міжнародного співробітництва стало прийняття Статуту ООН, після чого принцип міжнародного співробітництва почав набувати поширення у статутах міжнародних організацій, в міжнародних угодах тощо. Відповідно до Статуту ООН держави повинні дотримуватися принципу міжнародного співробітництва для розв'язання міжнародних проблем, реалізовувати спільні колективні кроки заради забезпечення міжнародної безпеки та миру. Основними напрямками співробітництва визначаються підтримка миру та безпеки, захист прав людини, здійснення міжнародних відносин у всіх

галузях суспільного життя спираючись на принцип рівності та неутручання, сприяння економічному розвитку у всьому світі.

Міжнародне співробітництво реалізується спеціальними державними органами, до яких відносяться міністерства закордонних справ; парламентські комітети з питань зовнішньої політики; посольства та представництва в інших державах; закордонні наукові та культурні центри; офіційні та неофіційні місії тощо.

5.2. Підходи до розуміння «міжнародного конфлікту» в соціології міжнародних відносин

В сучасній науці існують різні підходи до визначення поняття «конфлікт». В психології конфлікт визначається як відсутність згоди між сторонами, в філософії – як максимальне загострення розбіжностей, в соціології – як крайня форма соціальної протидії у вигляді зіткнення інтересів різних соціальних груп, у праві – як протидія двох або більше сторін стосовно юридичних прав чи обов'язків.

Переважає більшість міжнародних конфліктів за своєю суттю являються політичними, тому важливо детально зупинитися на політичному визначенні конфлікту. За визначенням американського дослідника Л. Козера, конфлікт являється боротьбою за цінності, статус, силу, ресурси, під час якої сторони мають на меті нейтралізацію супротивника, завдання збитків або знищення. Дослідник К. Боулдінг розуміє під конфліктом ситуацію суперництва, яке супроводжується усвідомленням сторонами несумісності власних цілей, позицій, прагнень. Американський політолог К. Райт вважає конфліктом ситуацію якісного переходу від протиставлення та ескалації напруженості у стосунках між потенційними супротивниками до прямого зіткнення та активного протиборства між ними.

В рамках науки про міжнародні відносини також існують різні підходи до трактування конфлікту. *Реалісти* сприймали конфлікт як основну форму міжнародних відносин, проявом сили держави. *Неореалістична* концепція наголошувала на тому, що причиною міжнародних конфліктів є архаїчна структура міжнародної системи, через це жоден суб'єкт міжнародних відносин не може почуватися у безпеці, а постійна небезпека є поштовхом для насильницьких дій. Стабільність у міжнародних відносинах трактується як незначна кількість міжнародних конфліктів.

Неоліберальна теорія робить акцент при аналізі міжнародної системи на співробітництві. На думку прихильників цієї наукової школи, міжнародні конфлікти обумовлені перевагою потенційних здобутків над потенційними втратами при оцінці ситуації. Зростання взаємозалежності між державами поступово робить конфлікти не вигідними.

Постмодерністи розглядають міжнародний конфлікт через призму намірів та здатності акторів донести необхідну інформацію до інших суб'єктів міжнародної системи, акцент робиться не на силі, а на можливості передавати сигнали від однієї країни до іншої, формуючи таким чином спільні ідентичності.

Конструктивісти вбачають основним джерелом міжнародних конфліктів соціальні конструкти: культурні складові, соціальні фактори, цінності, норми, мова тощо.

Неомарксист визначають основним джерелом міжнародних конфліктів нерівномірний та несправедливий розподіл благ в існуючій світовій системі: конфлікти виникають у різних регіонах по лінії зіткнення «багаті» та «бідні».

Таким чином, **міжнародний конфлікт – конфлікт між двома та більше акторами міжнародних відносин, який характеризується активною або**

пасивною боротьбою з метою реалізації власних цілей та інтересів, при цьому об'єкт конфлікту виходить за межі юрисдикції кожного окремого актора, а наслідки мають міжнародний характер.

Міжнародний конфлікт має структуру, у якій можна виокремити наступні складові: суб'єкти та учасники міжнародного конфлікту; причини конфлікту (розбіжності); взаємодії (форми конфліктної поведінки); фізичне та соціальне середовище; наслідки (конструктивні та деструктивні).

В рамках дослідження міжнародних конфліктів виділяють такі поняття як *суб'єкт міжнародного конфлікту* та *учасник міжнародного конфлікту*, при цьому поняття учасник є вузчим у порівняння до поняття суб'єкт. **Суб'єкти** здатні створювати та підтримувати розвиток конфліктної ситуації, на відмінно від них **учасники**, хоча і стикаються між собою в процесі конфлікту, не створюють конфліктні відносини. Суб'єктами в міжнародних конфліктах виступають групи індивідів, соціальні прошарки, соціально-політичні організації, етнічні та національні спільноти, держави, групи держав, наддержавні утворення, міжнародні організації тощо.

За рівнем безпосередньої залученості німецький соціолог Р. Дарендорф поділяв суб'єктів міжнародних конфліктів на прямих учасників; непрямих учасників (не являються конфліктуючими сторонами, але підтримують учасників); треті сторони (опосередковано зацікавлені у вирішенні конфлікту).

Об'єктом міжнародних конфліктів виступають матеріальні та нематеріальні цінності, статуси, влада, ресурси, в яких зацікавлені сторони конфлікту, при цьому інтереси сторін являються несумісними, а повний контроль над об'єктом не може бути досягнутий одночасно всіма сторонами конфлікту. Частіше за все конфлікт виникає в

наслідок поєднання комплексу розбіжностей, які утворюють об'єктне поле конфлікту.

Визначення *причин* конфлікту також залежить від наукового підходу. В рамках філософії причиною конфліктів визначають недосконалу людську природу. Структурний підхід бачить причини конфлікту в невідповідності місця країни в структурі міжнародної системи її ресурсному потенціалу. Дослідник К. Райт наголошував на тому, що країни з більш високим рівнем життя являються менш ініціативними щодо розв'язання конфліктів, ніж країни третього світу. Неомарксистичні бачили причини міжнародного конфлікту у протистоянні центру та периферії. Цивілізаційний підхід передбачає визначення причиною конфлікту культурні та ціннісні відмінності країн, які належать до різних цивілізацій. Неореаліст К. Уолтц при визначенні причин конфлікту виділяв три рівні: індивідуальний рівень (емоційні складові), державний рівень (національні інтереси), рівень міжнародної системи (її структура та полярність). Л. Козер наголошував на тому, що основою конфлікту завжди виступають розбіжності, при цьому, чим активніша взаємодія акторів, тим більше можливостей для виникнення конфлікту.

Серед найбільш поширених *причин* сучасних міжнародних конфліктів можна виділити наступні: територіальні претензії; неспівпадіння національних інтересів; конкуренція держав на міжнародній арені; соціальна та економічна несправедливість, нерівномірність розвитку; нерівнозначний розподіл ресурсів у світі; ворожі відносини акторів один до одного або несумісність їх лідерів; наслідки активізації міжнародних процесів.

Розвиток міжнародного конфлікту проходить ряд стадій. Дослідник К. Райт виділяє чотири стадії: усвідомлення акторами несумісності цілей; зростання напруженості; тиск без застосування сили; збройний етап. Д. Прюїтт та Дж. Рубін

висловлювали думку про те, що міжнародний конфлікт проходить у своєму розвитку три стадії: загострення, ескалація, деескалація. За К. Мітчеллом конфлікт проходить наступні фази: ізоляція чи співпраця; зародження конфлікту; латентний конфлікт; відкритий конфлікт. Дослідник Л. Кірсберг розглядає міжнародний конфлікт у вигляді п'яти фаз, а саме: виникнення конфліктної ситуації; усвідомлення несумісності цілей; обрання стратегії та засобів досягнення мети; прямий конфлікт; завершення конфлікту.

В узагальненому вигляді міжнародний конфлікт можна представити як сукупність наступних **фаз**: латентна фаза; ініціація конфлікту; ескалація; закріплення; деескалація; врегулювання; постконфліктна фаза.

У процесі розвитку конфлікту конфліктні відносини можуть змінюватися. Розвиток конфлікту у *горизонтальному* вимірі (розширення конфлікту) передбачає збільшення кількості учасників без зміни характеру взаємодії. Розвиток конфлікту по *вертикалі* (ескалація) передбачає зміни у характері взаємодії, інтенсифікацію конфліктних відносин.

Зменшення інтенсивності конфлікту та його згортання називають *деескалацією*. Різке погіршення взаємодії конфліктуючих сторін, яке характеризується швидкою інтенсифікацією конфліктної взаємодії, називається *кризою* (наприклад, перехід від прихованого конфлікту до відкритого, від ненасильницьких дій до збройного протистояння тощо).

Ескалації міжнародного конфлікту сприяють наступні фактори: поляризація відносин; використання насилля; відмова від поступок; пріоритет групових цінностей; негативні емоції та обмеженість у часі.

У той самий час *деескалації* конфлікту сприяють несилові механізми взаємодії; девальвація цілей; відсутність єдиного погляду на конфлікт; зростання витрат; бажання зберегти наявну групову структуру.

Серед **функцій** конфлікту виділяють сигнальну (показник стану міжнародної системи); інформаційну (інформація про причини та співвідношення сил у світі); інструментальну (конструктивні та деструктивні зміни); регулятивну (регулює баланс сил); функцію рівноваги (формує якісно новий стан взаємодій); інтеграційну та дезінтеграційну; динамічну (відкриває дорогу змінам).

Функції міжнародного конфлікту можна поділити на *негативні* (конфлікти сприяють деструктивності, нестабільності, призводять до зростання насилля, зменшують ефективність прийняття рішень) та *позитивні* (попереджують стагнацію та сприяють змінам, виявляють наявні проблеми, посилюють згуртованість проти викликів, лояльність, креативність у прийнятті рішень, виявляють потенціал учасників, сприяють розрядці напруженості, формуванню рівноваги, попереджають більш серйозні конфлікти).

У сучасній науці існує багато різноманітних класифікацій міжнародних конфліктів. Дослідник К. Боулдінг говорить про групові, суспільні, міжсуспільні та міжнародні конфлікти. Дослідник А. Рапопорт класифікує конфлікти відповідно до їх відкритості наступним чином: дійсні (реально відбуваються); латентні або приховані (непомітні); фальшиві (не мають об'єктивної основи); випадкові (виникли із другорядних обставин); заміщуючи (приховані конфлікти). Також автор висунув ідею щодо трьох основних типів конфліктної взаємодії: сутичка (в основі невирішені суперечності, погано регулюється, для сторін характерна непередбачувана поведінка), гра (раціональна поведінка сторін, існування норм та правил боротьби), суперечка або дебати (суперечності, що існують між учасниками, не призводять до загострення боротьби). Проявом сутички є збройний конфлікт, гри – конфлікт між

близькими союзниками, дебатів – суперечка між членами міжнародної організації з якогось питання.

Й. Гальтунг виділяв індивідуальні та колективні конфлікти, які можуть відбуватися на внутрішньосистемному (державному) та зовнішньосистемному (міжнародному) рівнях. Також він поділяв міжнародні конфлікти на *симетричні* (між рівнозначними елементами міжнародної системи) та *асиметричні* (між нерівнозначними елементами міжнародної системи).

У науковий дискурс поняття **«асиметричний конфлікт»** було введено дослідником Е. Макком у 1975 році у статті «Чому великі держави програють маленькі війни: політика асиметричного конфлікту». В сучасній системі міжнародних відносин асиметричні конфлікти набувають поширення. Цей феномен характеризується особливістю відносин, при якій сильний супротивник не може захистити себе та досягти перемоги над слабким супротивником, який прагне нав'язати власну волю сильнішому. У більшості випадків слабкий учасник конфлікту не може перемогти сильнішого, але йому вдається нав'язати вигідний йому тип розгортання конфлікту, тобто свою волю, отримавши таким чином політичну перемогу. Одним з варіантів асиметричного конфлікту у ХХІ столітті є тероризм. Серед характерних рис асиметричних конфліктів можна виділити наступні: непередбачуваність фіналу; стратегія пошуку слабких сторін, яку використовує слабкіший учасник; використання заборонених засобів боротьби слабкою стороною; тактика непрямих військових дій з боку слабого учасника; нездатність сильної сторони відстояти власні позиції та інтереси.

Відповідно до різних критеріїв можна виділити наступні класифікації міжнародного конфлікту:

за сферами суперечностей – політичні конфлікти; економічні конфлікти; ідеологічні конфлікти; міжетнічні конфлікти;

за використаними засобами – збройні та незбройні конфлікти;

за масштабами – глобальні (світові); регіональні; локальні;

за кількістю учасників – двосторонні; багатосторонні; коаліційні (блокові);

за тривалістю – короткотривалі (від кількох днів до кількох місяців); середньотривалі (від 4 до 6 років); довготривалі (від 6 – 7 років);

за традиційністю – класичні традиційні конфлікти (міждержавні війни); некласичні конфлікти (асиметричні збройні конфлікти, інформаційні війни, збройні сутички між приватними арміями тощо).

Міжнародний конфлікт має три можливих сценарії завершення: **консенсус** (повна згода сторін), **компроміс** (сторона чи сторони змушені йти на поступки), **диссенсус** (повна відсутність згоди, конфліктні дії завершені, розбіжності залишилися).

Дії, спрямовані на усунення конфліктної ситуації, можна поділити на запобігання конфлікту (діяльність, спрямована на запобігання військового зіткнення); урегулювання конфлікту (зменшення напруги між сторонами, пошук взаємних рішень); вирішення конфлікту (усунення розбіжностей, що лежать в його основі).

Найпоширенішим механізмом урегулювання та вирішення міжнародних конфліктів являються дипломатичні методи, серед яких посередництво та переговори. **Посередництво** надається зі згоди всіх учасників конфлікту та передбачає суттєву участь третьої сторони в урегулюванні конфлікту: організовує переговори, бере у них участь, допомагає знайти рішення. Проводяться

різносторонні консультації, використовують методи човникової дипломатії (окреме погодження питань з кожним учасником конфлікту).

Виділяють наступні види посередництва: пряме та опосередковане, формальне та неформальне, офіційне та неофіційне. Частіше послуги посередників використовуються тоді, коли сторони не можуть самотійно вийти з конфлікту, не довіряють або не визнають одна одну. Посередники допомагають сторонам знайти рішення, шукають точки перетину інтересів, аналізують запропоновані сторонами варіанти, пропонують компроміси, реалізують контроль за виконанням досягнутих домовленостей.

Переговори починаються тоді, коли сторона або сторони приходять до розуміння, що продовження конфлікту не є раціональним. Вони можуть бути ініційованими як сторонами конфлікту, так і третьою стороною; проводитися як для вирішення, так і для запобігання конфлікту. Типові стадії переговорів: домовленість про згоду на переговори; припинення військових дій; переговорний процес; закріплення результатів переговорів; реалізація досягнутих результатів.

Переговори можна поділити на наступні типи: двосторонні та багатосторонні; прямі та непрямі; внутрішні та міжнародні; на вищому рівні (керівники держав), високому рівні (міністри), у робочому порядку (представники держав). Дві основні стратегії переговорів: досягнення максимальної вигоди та пошук взаємовигідних рішень.

Важливе місце в урегулювання міжнародних конфліктів займає **миротворчість**, яка може здійснюватися ООН, міжнародними організаціями та окремими державами. У *широкому* розумінні миротворчість – це комплекс політичних, дипломатичних, економічних, військових методів колективних зусиль з метою підтримки миру та стабільності в регіоні конфлікту. У *вузькому* розумінні – це

операції ООН від імені світової спільноти для вирішення конфліктів (принципи миротворчості викладені в Статуті ООН).

Активізація миротворчої діяльності ООН приходить на 90-ті – початок 2000-х років. В структурі ООН у 1992 році був створений Департамент операцій по підтримці миру, а у 2005 році – Комісія по миробудівництву.

Британський дослідник Ч. Доббі вважав, що миротворчі операції можна поділити на п'ять груп: запобігання конфлікту; надання гуманітарної допомоги; операції військової підтримки; операції по демілітаризації; гарантування свободи або заборони пересування. Миротворчість включає превентивну дипломатію; операції невійськового характеру по підтримці миру; операції військового характеру по примусу до миру; відновленні миру після завершення конфлікту.

Хоча функції миротворчих сил обмежені мандатом ООН та, частіше за все, вони не можуть бути введені на територію держави без її згоди, бувають виключення (Югославія, Лівія). До функцій сучасних миротворчих операцій відноситься захист мирного населення, допомога у створенні поліції, контроль за дотриманням прав людини, забезпечення проведення демократичних виборів, сприяння соціально-економічному відновленню країн, що постраждали від конфліктів.

Крім ООН миротворчою діяльністю займаються інші міжнародні організації та окремі держави. Наприклад, операції НАТО в Боснії (1995 р.), Косово (1999 р.), Македонії (2001 р.), Іраку (2003 р.), Лівія (2013 р.).

У зв'язку з цим на сучасному етапі актуалізується питання щодо легітимності та законності втручання у справи суверенних акторів.

5.3. Дипломатія як механізм регулювання відносин в рамках світової спільноти

Дипломатія являється одним з провідних механізмів регулювання взаємовідносин між акторами міжнародних відносин. Дипломатичний інструментарій використовується у регулювання всіх форм міжнародних взаємодій від співпраці до конфлікту. Дипломатична діяльність являється складовою зовнішньої діяльності держави, здійснюється спеціальними суб'єктами (державними органами, посадовими особами, недержавними організаціями тощо) та керується нормами як внутрішнього, так і міжнародного права.

Термін «дипломатія» має давньоримське походження, він означав особу, яка має диплом – грамоту, яка видавалася сенатом офіційним посланникам за кордон. Вперше поняття «дипломатія» використав **Г. Лейбніц** у праці «Зведення дипломатичного права» (1645 р.), поняття «дипломатичний» використовувалося по відношенню то того, що стосувалося міжнародних відносин. В сучасному розумінні слово «дипломатія» було введено до обігу французьким дипломатом доби Людовіка XIV Ф. де Кальєром у роботі «Про способи ведення переговорів з монархами» (1716 р.).

Німецький дипломат та учасник Віденського конгресу (1815 р.) **Г. Мартенс** визначав дипломатію як науку, з одного боку, про зовнішні відносини та закордонні справи держави, з іншого, про мистецтво переговорів. Англійський дипломат першої половини ХХ століття **Е. Сатю**, який був офіційним представником Великобританії в азіатських країнах, у тому числі Японії та Китаї, розглядав дипломатію як застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав.

Французький дипломат та учасник Паризької міжнародної конференції (1919 р.) **Ж. Камбона** відзначав, що дипломатична діяльність являється мистецтвом ведення переговорів та пошуку механізмів для недопущення

застосування сили у відносинах між народами. Англійський дипломат, учасник Паризької мирної конференції (1919 р.) та Ліги Націй **Г. Нікольсон** у роботі «Дипломатія» зазначав, що це поняття використовується як для позначення зовнішньої політики, так і для позначення переговорів, акцентував увагу на завданні дипломата створювати та сприяти розвитку міжнародної довіри. При цьому він дотримувався класичного визначення дипломатії, яке давав **Оксфордський словник англійської мови**, а саме дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують посланці й посланники з метою забезпечення переговорного процесу.

Сьогодні поняттєва категорія «дипломатія» використовується для позначення державної діяльності у сфері зовнішніх відносин; сукупності установ та осіб, чия діяльність пов'язана з зовнішніми відносинами; професію дипломата.

До основних ознак дипломатії можна віднести наступні: належність до сфери зовнішніх та міжнародних відносин; наявність інституту державних професіональних дипломатів; застосування в міжнародних відносинах як основний інструмент переговорів.

Дипломатична сфера регулюється універсальними правилами, вона чітко визначена та регламентована. Міжнародно-правовий кодекс сучасної дипломатії сформувався після Другої Світової війни. До основних його джерел можна віднести *Статут ООН 1945 року, Конвенцію про привілеї та імунітети ООН 1946 року, Віденську конвенцію про дипломатичні зносини 1961 року, Віденську конвенцію про консульські зносини 1963 року, Конвенцію про спеціальні місії 1969 року, Конвенцію про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року* тощо.

До основних форм дипломатичної діяльності держав можна віднести постійне представництво держави за кордоном (посольства, консульства, місії); участь представників держави в діяльності міжнародних організацій; підготовка та укладання міжнародних договорів; дипломатичні конференції та семінари; дипломатичне листування; публікація офіційної інформації про міжнародні події; висвітлення в пресі офіційної позиції держави з приводу зовнішніх питань; офіційна публікація міжнародних договорів та іншої публічної інформації міжнародного характеру.

Виділяють «стару» дипломатію та «нову» дипломатію, лінією поділу для яких виступає Перша Світова війна. До характерних рис **«старої» дипломатії** відносяться деспотичний характер; європоцентризм; принцип балансу сил; дипломатичні хитрощі та інтриги; приховування інформації та навмисна дезінформація; повільна передача інформації, акцент на політичну сферу.

До характерних рис **«нової» дипломатії** відносяться відкритий та світовий характер; довіра та відкритість партнерів; оперативність у наданні інформації, її обробці та виробленні рішень; наукове обґрунтування дипломатії; інформатизація дипломатичної сфери; поширення дипломатії на всі сфери суспільного життя; зростання кількості контактів між державами на різних рівнях. «Нова» дипломатія реалізується у різних формах, наприклад, багатостороння дипломатія; спеціальні дипломатичні місії; економічна дипломатія; «човникова» дипломатія; зустрічі на вищому рівні.

До Першої світової війни дипломатичні відносини реалізовували переважним чином на двосторонній основі через обмін посольствами. Однак зростання взаємозалежності між акторами у світі, розвиток міжнародних процесів, таких як глобалізація, інтеграція,

регіоналізація тощо, сприяло переплетінню інтересів акторів та ставало причиною формування багатосторонньої дипломатії, яка реалізовується, паралельно з діяльністю посольств, у формі міжнародних організацій, конференцій, комісій, багатосторонніх зустрічей,

У другій половині ХХ століття набуває поширення, паралельно з традиційними посольствами, обмін послами з особливих питань для ведення переговорів від імені перших осіб держави, так звані **«спеціальні дипломатичні місії»**. Ці місії являються тимчасовим представником інтересів країни за кордоном, направляються за взаємною згодою держав, мають обмежену мету та характер завдань. Регулюються «спеціальні дипломатичні місії» Конвенцією про спеціальні місії, прийнятою ООН у 1969 році. Представниками цих місій найчастіше виступають відомі в країні діячі, які користуються повною довірою керівників держав, говорять від їх імені на переговорах, та, частіше за все направляються, для виконання особливо важливих або делікатних доручень.

В умовах розвитку міжнародних економічних процесів та активізації міжнародних відносин в економічній сфері виникає *економічна дипломатія*, яка була обумовлена збільшенням кількості учасників міжнародних економічних відносин; зростанням кількості економічних міжнародних угод; збільшенням конкуренції на світових ринках; зростанням рівнів товарообігу; активізацією фінансових потоків; активним формуванням та розвитком економічних союзів.

Розвиток міжнародних відносин в епоху біполярності відзначився виникненням **«човникової» дипломатії**, яка передбачала урегулювання конфліктної ситуації за допомогою посередника, який окремо взаємодіє з кожною стороною протистояння до самого вирішення конфлікту. Активізацію «човникової» дипломатії пов'язують з

діяльністю у 70-х роках ХХ століття Г. Кіссінджера, який був радником з національної безпеки США, державним секретарем, дипломатом. Результатами реалізації «човникової дипломатії» Г. Кіссінджера стало підписання угоди про встановлення миру у В'єтнамі у січні 1973 року (за це він нагороджений Нобелівською премією миру); спільне комюніке Китаю та США про встановлення дружніх стосунків (лютий 1973 р.); підписання Угоди про недопущення ядерної війни з Л. Брежнєвим (червень 1973 р.); підписання Кемп-Девідської угоди про мир між Ізраїлем та Єгиптом (жовтень 1978 р.).

Позитивний результат подібної дипломатії залежить від ряду факторів: наявність влади та авторитету у представника; його підтримка з боку керівника держави, опозиції, виконавчої та законодавчої влади; таємний характер проведення переговорів. Крім того, представник, що веде переговори, має добре знати позиції всіх сторін, мати досвід у сфері переговорів, вміти викликати довіру та симпатію.

Однією з форм сучасного дипломатичного діалогу являються зустрічі на вищому рівні, які передбачають особисті візити керівників держав, їх участь у багатосторонніх переговорах, обмін листами та телефонними розмовами. Ці зустрічі, які отримали назву **«саміт»**, характеризуються регулярністю, питання, що вирішуються, стосуються широкого кола питань. Вперше термін «саміт» використав У. Черчіль у промові в Единбурзі в 1950 році. Саміти можна поділити на три групи: серійні (регулярні та тривалі); спеціальні (з певного питання); для обміну думками. Метою зустрічей на вищому рівні є розвиток дружніх відносин; отримання нової інформації; вирішення певних дипломатичних та консульських питань; з'ясування намірів сторін.

Активні процеси, що розгортаються в сучасному світі, та поступовий перехід до інформаційного суспільства

передбачають подальшу модернізацію дипломатичних відносин. Виникають нові поняття та напрямки у сфері дипломатії. Набирає популярності та впливу такий напрямок дипломатичних зусиль як **публічна дипломатія, яка передбачає просування інтересів держави за допомогою формування позитивного іміджу у світі та закордонних державах, акцентує увагу на діалозі з суспільством, в якому беруть участь не лише офіційні представники країн, але й представники бізнесу, неурядових, наукових, культурних організацій, окремі громадяни.**

Батьківщиною публічної дипломатії вважаються Сполучені Штати. Термін «публічна дипломатія» вперше було використано Е. Гулліоном у 1965 році у зв'язку з відкриттям Центру публічної дипломатії імені Едварда Р. Мерроу при Університеті Тафтс. Це поняття вводиться до обігу заради створення дистанції від такого негативу поняття як «пропаганда». Було визначено, що публічна дипломатія передбачає здійснення впливу суспільного компонента на формування та здійснення зовнішньої політики, охоплюючи такі нетрадиційні складові дипломатії як формування громадської думки в інших державах, взаємодія на рівні приватних груп та інтересів між державами, міжнаціональний потік інформації. У визначенні *державного департаменту США* під публічною дипломатією розумілися програми, що фінансуються з боку уряду та спрямовані на формування громадської думки в інших країнах через публікації, кінопродукцію, обміни у сфері культури, радіомовлення та телебачення. У ширшому розумінні публічна дипломатія являється міжособистісними контактами у рамках різноманітних програм, наукових, освітніх, культурних обмінів, відкритого політичного діалогу; спільними публічними заходами, які мають на меті донести інформацію до світової громадськості.

В межах публічної дипломатії деякі дослідники окремо виділяють **культурну дипломатію** – комплекс дій, спрямованих на обмін ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури з метою формування міжкультурного взаєморозуміння; **іміджеву дипломатію** – створення та підтримання позитивного міжнародного іміджу та бажаної громадської думки в межах світової спільноти; **медіа дипломатію** – донесення до широкого загалу світової громадськості інформації (у тому контексті, який є вигідним для держави) про позиції держави з основних міжнародних проблем, зовнішньополітичні ініціативи та дії, досягнення у різних сферах життя.

Тенденція до постійного зростання значення інтернет-технологій у світі та поступовий перехід до інформаційного суспільства призвів до виникнення особливого напрямку в дипломатії, який передбачав активне залучення новітніх інформаційних технологій. Цей феномен сьогодні не має єдиної назви, різні дослідники та окремі національні держави мають власне трактування цього феномену. Найпоширенішими є наступні визначення: *цифрова дипломатія; електронна дипломатія; публічна дипломатія Веб 2.0.; дипломатія електронних медіа, дипломатія соціальних мереж, Твіттер-дипломатія або Твіпломатія; кіберпарадипломатія; інтернет-дипломатія; мережева дипломатія; віртуальна дипломатія.*

В середині 90-х років ХХ століття Дж. Най в рамках концепції м'якої сили ввів поняття **«віртуальна дипломатія»**, яке передбачало інструменти, методи та технології глибокого ненав'язливого ідеологічного впливу на світову спільноту, впровадження системи базових американських цінностей і ідеалів в масовій свідомості. Інститут миру США дав наступне визначення «віртуальній дипломатії»: в широкому розумінні це форма дипломатії в

умовах поширення глобальних інформаційних мереж, у вузькому – реалізація міжнародних відносин з використанням інформаційних та комунікаційних технологій.

На межі тисячоліть у науковий обіг входить поняття **«мережева дипломатія»**, яке мало на меті розширити та уточнити вже існуючу категорію «віртуальна дипломатія». Мережева дипломатія передбачає використання глобальних інформаційних мереж при реалізації зовнішньої політики в умовах інформаційного суспільства, коли стираються кордони між внутрішньою та зовнішньою політикою, зростає доступність інформаційних джерел, до дипломатії залучаються представники наукової, комерційної, громадської сфери.

Американський активіст Тім О'Рейлі у 2005 році у статті «Що таке Web 2.0» висунув ідею щодо феномену Web 2.0, який являв собою особливу методику створення систем, яка передбачає пряму пропорційність зростання ефективності мережевих взаємодій від зростання кількості осіб, які цією мережею користуються. Користувачі залучаються до наповнення та зміни змісту мережі, тобто кожен користувач мережі інтернет має змогу висловити свою думку, тобто інтернет став не лише інструментом поширення інформації, але й інструментом відстеження громадської думки. Подібна технологія знайшла відображення у **публічній дипломатії Web 2.0.**, яка передбачала вплив на закордонну аудиторію шляхом поширення інформації в мережі інтернет, розміщення програм інтерактивного радіо та телебачення, які дають змогу швидко отримувати зворотний зв'язок; моніторингу дискусій у блог-просторі, створення персоніфікованих сторінок членів уряду та політичних діячів в соціальних мережах та побудови реального спілкування з громадськістю, розсилка інформації через мобільні телефони, для охоплення аудиторії, яка не має доступу до мережі.

Після виходу робіт Ф. Хансона «Революція і держдепартамент: поширення Е-дипломатії», «Свіжоспечений і відправлений: Е-дипломатія та держдепартамент» у 2012 році набуває поширення термін **«електронна дипломатія»** або **«е-дипломатія»**. Це поняття зосереджується в основному на способі поширення інформації, а не на специфіці та характерних рисах дипломатії в мережі інтернет.

Першим реальним проявом інтернет дипломатії вважається перший в історії дипломатії електронний лист, що був підправлений шведським прем'єр-міністром Карлом Більдтом президенту США 4 лютого 1994 року, в якому він вітав Б. Клінтона зі зняттям ембарго на торгівлю з В'єтнамом. А у 2007 році Швеція відкрила перше посольство у віртуальному просторі: воно не надавало реальних консульських послуг, однак дозволяло отримати інформацію про Швецію та поспілкуватися з електронними копіями справжніх консулів. Сьогодні практика віртуальних посольств активно застосовується у світі як інструмент публічної дипломатії для популяризації власної культури та зв'язку з представниками тих регіонів, де відкрити реальне представництво немає можливості.

Активний розвиток соціальних мереж призвів до виникнення нового напрямку в дипломатичній сфері, який отримав неофіційну назву **«твіттер-дипломатія»**. Першим світовим лідером, який відкрив свій офіційний твіттер-акаунт, став Б. Обама (2007 р.). Сьогодні переважна більшість офіційних осіб та державних структур мають власні акаунти у різноманітних соціальних мережах, через які надається оперативна інформація та підтримується зв'язок з громадськістю.

В умовах пандемії виникла практика перенесення у цифровий формат значної частини міжнародних контактів, наприклад, саміти ЄС, Великої вісімки тощо. Ця вимушена

практика, з одного боку, продемонструвала свою ефективність (економія грошей та часу, відкритість процесу ухвалення рішень), з іншого, виявила ряд проблем як технічного (необхідність забезпечити одночасну підтримку відео конференції, синхронного перекладу та роботи з електронними документами; проблема забезпечення безпеки даних), так і соціального характеру (неможливість ефективно замінити відео конференціями реальне спілкування тет-а-тет при розв'язанні гострих проблем; зростання непорозуміння шляхом втрати невербальної комунікації; складності з урахуванням культурного контексту та протокольних нюансів, особливо з представниками східних країн; складності у відстоюванні власних позицій та досягненні компромісу лише через монітор комп'ютера без особистісного контакту).

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняттю «міжнародне співробітництво» та проаналізуйте її основні форми.
2. Дослідіть роль міжнародних інститутів в розбудові міжнародної співпраці.
3. Охарактеризуйте дипломатію як традиційний механізм міжнародного співробітництва.
4. Визначте поняття, основні теоретичні підходи, причини та структуру міжнародного конфлікту.
5. Виокремте основні шляхи вирішення міжнародних конфліктів.
6. Розгляньте основні міжнародні конфлікти в сучасному світі

Питання для самостійного опрацювання

1. Публічна дипломатія:

- Поняття «публічна дипломатія» в основних теоріях міжнародних відносин: реалізм, лібералізм, конструктивізм
- Історія виникнення та основні механізми публічної дипломатії
- Цифрова та культурна дипломатія як форми публічної дипломатії
- Особливості реалізації публічної дипломатії в провідних країнах світу

2. Міжнародні конфлікти в сучасному світі:

- Косовський конфлікт.
- Близькосхідний конфлікт.
- Придністровський конфлікт.
- Конфлікт в Іраку.
- Конфлікт в Кашмірі.
- Конфлікт в Абхазії.
- Конфлікт в Південній Осетії.

Рекомендована література

Основна

1. Баженов А.М. Социология международных отношений : учебное пособие. М. : ЦСПиМ, 2013. 300 с.
2. Каримова А.Б. Социология международных отношений : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2018. 304 с. URL : <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1023440887.pdf> (дата звернення : 06.04.2021).
3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання, 2007. 461 с.
4. Соколова С. Ю. Социология международных отношений : лекции. Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. 76 с.

URL :

http://op.vlsu.ru/fileadmin/Programmy/Bacalavr_academ/46.03.01/Metod_doc/Sokolova_S.JU._Sociologija_mezhdunarodnykh_otnoshenii.pdf (дата звернення : 06.04.2021).

5. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2016. 540 с.
6. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник. Л.: Тріада плюс, 2011. 318 с.
7. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин: навчальний посібник. Л. : Новий Світ, 2000. 346 с.
8. Цыганков А.П., Цыганков П.А. Социология международных отношений: Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2006. 238 с.
9. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений М.: Радикс, 1994. 208 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/index.php (дата звернення : 06.04.2021).

Допоміжна

1. Белоусова Н.Б., Боклан О.В. Віртуальна дипломатія як знаряддя формування позитивного іміджу держави. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1549/1472> (дата звернення : 06.12.2020).
2. Булега К. І., Чарських І. Ю. Цифрова дипломатія як елемент зовнішньополітичної діяльності держав. URL : <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5447/5474> (дата звернення : 04.12.2020).
3. Вербицька В. В. Аналіз термінологічного поля віртуальної дипломатії. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_fi

- le_name=PDF/gileya_2015_92_73.pdf (дата звернення : 08.12.2020).
4. Вербицька В.В. Віртуальна дипломатія: аналіз структури цільових аудиторій. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/268617027.pdf> (дата звернення : 10.12.2020).
 5. Гавриленко І.І. Іміджева дипломатія як метод підтримання глобального лідерства США. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2562 (дата звернення : 06.12.2020).
 6. Гребенкина Е. Современная дипломатия на пути к сетевой структуре мира. URL : <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1839> (дата звернення : 11.12.2020).
 7. Григор О. О. Сучасні виміри дипломатії в умовах конфліктних і кризових ситуацій. URL : http://politicus.od.ua/2_2019/13.pdf (дата звернення : 08.12.2020).
 8. Гуцал С. А. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: концептуальні засади їх взаємозв'язку та взаємодії. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2902 (дата звернення : 12.12.2020).
 9. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. URL : https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/32-43__no-3__vol-46__2013__UKR.pdf (дата звернення : 07.12.2020).
 10. Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти: навчальний посібник. К.: Либідь, 2009. 352 с.
 11. Кривонос Р. Міжнародна співпраця як об'єкт наукового дослідження. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/download/2140/1902> (дата звернення : 09.12.2020).

12. Крысанов А. В. Международное сотрудничество: общетеоретическое и правовое измерение. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo-obscheteoreticheskoe-i-pravovoe-izmerenie/viewer> (дата звернення : 12.12.2020).
13. Ліченко А. Соціальні мережі FACEBOOK і TWITTER як інструмент медіадипломатії. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7551/1/Lichenko.pdf> (дата звернення : 10.12.2020).
14. Мостова Д. Ю. Наукові підходи до визначення поняття «дипломатія» у публічному управлінні. URL : <http://goal-int.org/naukovi-pidhodi-do-viznachennya-ponyattya-diplomatiya-u-publichnomu-upravlinni/> (дата звернення : 06.12.2020).
15. Ткач Д. І. Чим цікава дипломатія? URL : https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/tkach_0001.pdf (дата звернення : 07.12.2020).
16. Фролова О.М. Медіа дипломатія як основний інструмент зовнішньої політики США. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2512/2242 (дата звернення : 05.12.2020).
17. Цветкова Н. Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США. URL : <https://ushistory.ru/nauchnye-stati/559-programmy-web-20-v-publichnoy-diplomatii-ssha> (дата звернення : 14.12.2020).
18. Цыганков П.А., Цыганков А. П. Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического подхода. URL : <http://ecsocman.hse.ru/data/805/894/1217/013cYGANKOW.pdf> (дата звернення : 13.12.2020).

Розділ 6. Міжнародна безпека

6.1. Підходи до розуміння концепції «міжнародної безпеки»

Традиційно безпека в міжнародних відносинах трактувалася як відсутність безпосередньої військової загрози. Однак в сучасних умовах акценти у цій сфері починають змінюватися: актуалізуються економічні, інформаційні, екологічні, енергетичні, продовольчі та інші виклики, які до того ж набувають глобального характеру. Поступово розмивається грань між внутрішньою та зовнішньою сферою держави, внутрішньою та зовнішньою безпекою. Міжнародна безпека набуває суспільних характеристик, збільшується роль особистісного та соціального факторів. Соціалізація міжнародної безпеки перетворює її на об'єкт вивчення соціології міжнародних відносин, яка досліджує міжнародну безпеку як фактор розвитку світової спільноти.

Різні наукові школи по різному підходять до визначення поняття міжнародна безпека. **Політичний реалізм** розглядав міжнародну безпеку у співвідношенні до категорії сили. Г. Моргентау наголошував на тому, що міжнародні відносини являються ареною для протиборства держав, де кожна з них прагне до збільшення своєї сили. Цього можна досягти двома шляхами: військовою стратегією та дипломатією (роль останньої в сучасному світі постійно зростає). Через те, що міжнародні відносини характеризуються зіткненням національних інтересів, сила є єдиним регулятором безпеки. При цьому міжнародна безпека зводилася прихильниками політичного реалізму до взаємодії виключно держав, недержавні актори та фактори м'якої сили в принципі ігнорувалися.

В **неореалістичних** підходах до розуміння міжнародної безпеки можна виділити два напрямки: *оборонний* та *наступальний реалізм*. **Оборонний реалізм** представлений, перш за все, теоріями балансу сил та балансу загроз. К. Уолтц розглядає проблеми безпеки саме в межах **теорії балансу сил**. Він вважає, що безпека держави в першу чергу залежить від загального стану системи міжнародних відносин, її збалансованості. Важливу роль також відіграє полярність – чим менше центрів сил існує в рамках системи міжнародних відносин, тим вищим є рівень її потенційної стабільності, бо меншій кількості учасників простіше домовитися. Баланс сил являється закономірним станом системи, результатом архаїчності міжнародних відносин та прагнення держав до збереження свого існування. Міжнародна безпека обумовлена в першу чергу військово-політичними та економічними складовими.

Американський дослідник Стівен Уолт у статті «Формування альянсів та баланс сил у світі» (1985 р.) запропонував **теорію балансу загроз**, яка стала продовженням теорії балансу сил у неореалізмі. Дослідник наголошував на тому, що у випадку виникнення загроз міжнародній безпеці, держави створюють союзи для протидії та зменшення власної вразливості перед викликами. При чому існує дві стратегії створення коаліцій: об'єднання в союз для захисту від сильнішої держави чи коаліції (балансування) або співпраця з країною, яка виступає основним джерелом загроз безпеці (примикання). Вибір стратегії залежить від потенційного рівня загрози, географічної близькості, військово-політичного, економічного потенціалу та агресивності держави, що порушує баланс міжнародної системи. В сучасних умовах у переважній більшості випадків державами використовується стратегія балансування. Треба також зазначити, що коаліції створюються для протидії існуючим у теперішньому часі

загрозам, а не тим, що мають потенційну небезпеку в довгостроковій перспективі.

В рамках **наступального реалізму** виділяються теорія гегемонії Р. Гілпіна, теорія переходу сил Дж. Кулгара, теорія балансу інтересів Р. Швелера. Представники цього напрямку робили акцент на несумісності інтересів держав та існуванні постійного конфлікту за ресурси. В умовах анархії міжнародних відносин держави прагнуть нарощувати сили та реалізовувати експансію у всіх випадках, коли вигоди перевершують витрати. Між державами завжди відбувається змагання за досягнення безпеки, тому ефективна співпраця та стабільний мир являються майже недосяжними. Безпека досягається в наслідок постійного суперництва між державами. Також в рамках **теорії гегемонії** Р. Гілпін висунув ідею, що найбільш стабільною є міжнародна система в умовах домінування держав-гегемонів, які в процесі історичного розвитку змінюють одна одну. Наявність сильної держави забезпечує стабільність міжнародних відносин – з нею не будуть конфліктувати. В рамках біполярного та багатополярного світу відносини між провідними державами формуються на основі стримування та балансу сил, і саме це робить міжнародну систему менш стабільною в контексті стану міжнародної безпеки.

Політичний ідеалізм розглядав питання міжнародної безпеки через непорушність прав людини та ідею вічного миру. Припинити війни та конфлікти, на думку представників цього напрямку, можливо через встановлення загальновизнаного порядку, заснованого на універсальних цінностях і загальнолюдських інтересах, шляхом поширення правових норм та моралі в міжнародних відносинах, їх подальшої демократизації. Саме цей підхід до міжнародної безпеки був реалізований в міжнародній системі, що сформувалася після Першої світової війни. В Лізі Націй

відобразилася ідеалістична концепція колективної безпеки, яка передбачала поступове створення світового уряду.

В рамках **неолібералізму** акцент при дослідженні міжнародної безпеки робився на значенні економічних факторів. Дж. Най та Р. Коехейн наголошували на зростання в сфері безпеки ролі так званої «м'якої сили» (невійськових факторів впливу). В нових умовах зростає роль переконання, а не примусу. Держави та міжнародні інститути поступово втрачають монополію в питаннях безпеки, у той самий час зростає роль недержавних інститутів та організацій у сфері міжнародної безпеки. Все це відбувається в умовах загального зростання рівня взаємозалежності світу. В рамках неоліберальної теорії була висунута концепція демократичного світу, яка стверджувала, що у відносинах між демократичними країнами рівень конфліктності є значно нижчим, а зв'язки стабільнішими.

Неомарксист А. Франк та І. Валлерстайн розглядали питання міжнародної безпеки з позицій нерівності в розвитку світу та експлуатації по лінії центр-периферія. Нерівномірний економічний розвиток (багата Північ та бідний Південь, держави якого після падіння колоніалізму та отримання незалежності так і не змогли переорієнтуватися на власний розвиток, залишившись під впливом країн Півночі) являється основною причиною проблем у сфері міжнародної безпеки.

Конструктивісти дотримувалися наступного погляду на проблеми безпеки: якщо поведінка акторів та формування світу відбувається під впливом ідей, то ідеї мають безпосереднє відношення до безпеки. Наприклад, елементи жорсткої сили набувають значення через їх усвідомлення людьми, а формування загроз відбувається під впливом багатьох факторів, у тому числі історії, ідеології, культури тощо. А. Вендт виділив три типи культур анархії: *гоббсіанську* (характерними є ворожість, конфлікти, держави

вважають одна одну ворогом); *локкіанську* (держави-суперники визнають право одна одної на існування, але можуть бути конфлікти); *кантіанську* (наявні дружба між державами, посилення ролевої ідентичності, розширення мирного вирішення конфліктів, співпраці, колективної безпеки). В залежності від того, яка культура домінує, спостерігається різна поведінка держав у сфері безпеки. Для переходу до кантіанської культури (яку дослідник вважав найбільш розвинутою) необхідно спрямовувати зусилля на формування колективної ідентичності.

Постмодернізм демонстрував критичне ставлення до ролі держав в сучасній світовій політиці. Прихильники цієї течії наголошували на тому, що територіальний принцип сьогодні втрачає своє значення. В сучасному світі багато різних спільнот діє в межах, що виходять за державні утворення. В цих умовах зростає значення мережевих спільностей, які діють на основі спільних інтересів, а не територіальної належності. Тому держава не може забезпечити безпеку в традиційному розумінні, а навпаки виступає джерелом загроз суспільству та особистості.

Серед напрямків в дослідженні проблем безпеки, які не відносяться до традиційних наукових шкіл, можна виділити теорію емансипації та теорію сек'юризації.

Прихильники **теорії емансипації** виступають проти реалістичного трактування безпеки. Вони пропонують універсальну систему безпеки у центрі якої знаходиться індивід, а не держава. Дослідник К. Бут у своїй роботі «Теорія світової безпеки» (2007 р.) висунув ідею світової системи безпеки, що виходить за межі національних кордонів. Вона має спиратися на космополітичну демократію, а не досягатися шляхом війн та революцій. Безпека у ній пов'язана з існуючими соціальними умовами та потребами людини, вона виступає не ціллю, а засобом досягнення соціальної емансипації.

Теорія сек'юризації, прихильниками якої були Б. Бузан, О. Вейвер, акцентує основну увагу на тому, що загроза стає загрозою лише тоді, коли держава публічно оголошує її такою, тобто сек'юризує (трансформує певне питання в питання безпеки). Після усунення загрози питання безпеки повертаються до звичайного політичного середовища, тобто відбувається їх десек'юризація (питання усуваються з порядку денного). Будь-яка сфера суспільного життя за потреби може бути сек'юризована. Серед основних складових безпеки послідовники теорії сек'юризації виділяють наступні: політичний, військовий, екологічний, економічний та суспільний.

Міжнародну безпеку на сучасному етапі розглядають у двох *вимірах*: як стан системи міжнародних відносин та як систему міжнародних угод, що забезпечує мирне існування держав та вирішення суперечок без використання сили.

У Статуті ООН підтримка міжнародної безпеки визначена першою з чотирьох основних цілей цієї організації. Її забезпечення має досягатися за допомогою наступних кроків: «приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру та придушення актів агресії або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, вирішувати чи розв'язувати міжнародні спори або ситуації, які можуть призвести до порушення миру» (стаття 1).

Таким чином, **міжнародна безпека – це стан міжнародної системи, досягнутий шляхом колективної взаємодії держав, міжнародних інститутів та закріплений міжнародними угодами, який передбачає мінімізацію загроз безпеці та ефективну колективну протидію їм; досягається через запровадження універсальної системи механізмів, заходів та гарантій,**

дотримання державами норм та принципів міжнародного права, відмову від нелегітимного використання сили в міжнародних відносинах.

6.2. Поняття «сила» та «загроза» у сфері міжнародних відносин

Однією з провідних поняттєвих категорій, пов'язаних з безпекою, являється категорія «сила». Традиційно сила асоціювалася з військовими складовими. Наприклад, теоретики *політичного ідеалізму* розглядали її як військову могутність держави, представники *політичного реалізму*, перш за все Г. Моргентау та Г. Кіссінджер, як владу та вплив, що має певний суб'єкт на міжнародній арені (з урахуванням військового, економічного, політичного та інших потенціалів держави).

Однак сьогодні, в умовах зростання значення невійськових інструментів впливу, цей підхід переглядається. *Неореалізм* вже розглядав силу як можливість для держави покращити свій добробут, що має сприяти зростанню її статусу та підвищення місця в ієрархії міжнародної системи. Представники *неоліберального* напрямку Р. Кеохейн та Дж. Най трактували силу як здатність суб'єкта здійснювати вплив на інших акторів з метою досягнення власних цілей. *Неомарксист* вважали, що сила – це комплексне поняття, яке охоплює економічну, політичну та соціальну складові, при цьому найбільша роль відводиться саме економіці. На їх думку, джерелом сили являється незбалансованість світових систем виробництва, розподілу ресурсів та результатів праці, яка проявляється в структурному насильстві. В рамках *постмодернізму* сила розуміється як здатність впливати на уявлення, цінності, бажання, створювати та руйнувати альтернативні світи.

В узагальненому вигляді, **сила – це вплив (реальний або потенційний) одного актора міжнародних**

відносин на поведінку іншого, встановлення залежності одного актора від іншого за допомогою різних засобів (переконання, насильство, позбавлення переваг, створення не вигідних умов) з метою досягнення певних власних інтересів.

В епоху біполярності міжнародні актори робили акцент на **жорстку силу («hard power»)**, тобто засоби військового та економічного примусу. Була широко поширена дипломатія примусу, залякування, військові зіткнення, захист виключно власних стратегічних інтересів, переговорний процес із застосуванням тиску та загроз. Використання «жорсткої сили» передбачало агресивність зовнішньої політики та не було ефективним, якщо актор мав недостатній військово-політичний та економічний потенціал.

Після завершення холодної війни, в умовах розвитку процесів глобалізації та формування багатополлярної системи міжнародних відносин, починає зростати значення факторів **м'якої сили («soft power»)**. Поняття «м'яка сила» виникає в рамках неоліберальної теорії, вперше його використав Дж. Най у 1990 році. Він розумів від «м'якою силою» комплекс інструментів несилового впливу на інші держави, який використовується задля забезпечення власних національних інтересів. Ця стратегія передбачала отримання бажаного через заохочення до співробітництва шляхом власної привабливості (культурної, ціннісної, ідеологічної, економічної та політичної) без застосування примусу.

«М'яка сила» характеризувалася трьома основними компонентами: культурою, політичною ідеологією, дипломатією. До основних механізмів її реалізації можна віднести наступні: міжнародна співпраця в різних сферах, надання безвідплатної допомоги іншим державам, участь у відновленні постраждалих в результаті конфліктів чи катастроф територій, післякризове урегулювання, управління широкими масами людей за допомогою інформаційних

технологій, освітні програми та програми стажування для представників інших держав тощо.

Серед основних відмінностей «м'якої» та «жорстокої сили» можна виділити наступні:

за інструментарієм, що використовується: «м'яка сила» – інструменти консенсусу та співробітництва, переконання, приваблення власними цінностями, ідеалами; «жорстка сила» – інструменти нав'язування та примусу;

за пріоритетними сферами: «м'яка сила» – культура та ідеологія; «жорстка сила» – військова та економічна могутність;

за тривалістю впливу, на який орієнтується: «м'яка сила» – стратегічні цілі, створення могутності держави внаслідок власної привабливості; «жорстка сила» – вирішення тактичних короткострокових завдань.

При цьому треба враховувати, що «м'яка сила» ефективна лише за умови наявності у держави економічного та військового потенціалу, тобто елементів «жорстокої сили», які дають можливість відстояти власне місце в ієрархії міжнародної системи. Так само як різні держави володіють різним економічним та військово-політичним потенціалом, вони володіють і різним потенціалом «м'якої сили».

В сучасних дослідженнях у сфері безпеки все частіше використовується поняття **«розумної сили» (smart power)**, яке з'явилося в науковому обігу на початку 2000-х років. Воно передбачає дієве поєднання «жорстокої» та «м'якої сили» для досягнення вигідної стратегії. «Розумна сила», на думку одного з авторів цієї концепції Дж. Ная, передбачає стратегічне використання таких інструментів як дипломатія, легітимні засоби протекції влади, розумне застосування сили, комбіноване використання джерел як «жорстокої», так і «м'якої сили», зокрема примусу, виплат та приваблення. Запит на використання «розумної сили» актуалізується в умовах розвитку постіндустріального

суспільства, зростання ролі інформації у всіх сферах суспільного життя, неефективності традиційних методів контролю за нею.

Ще одною ключовою поняттєвою категорією у сфері міжнародної безпеки є «**загроза**», яка тісно пов'язана з такими поняттями як «виклик», «ризик» та «небезпека».

Виклик характеризується як сукупність обставин, які вимагають негайної реакції. Вони не завжди можуть мати загрозливий характер, однак відсутність реакції обов'язково призведе до наслідків. Виклики являються об'єктивним проявом суперечностей між наявним станом системи та потребою змін, тобто вони не являються деструктивним по суті, а лише відображають існуючу дійсність.

Ризик розуміється як можливість виникнення небажаних наслідків в результаті діяльності суб'єкта, потенційна небезпека від прийнятих ним рішень та реалізованих дій. Це поняття характеризується дуалізмом, тобто може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Воно розглядається і як усвідомлена частина небезпеки, і як активна дія, спрямована на її усунення.

Небезпека визначається як об'єктивно існуюча потенційна можливість негативного впливу на систему, в результаті чого останній буде заподіяну шкоду (погіршення стану, небажана динаміка розвитку тощо). При цьому дана ймовірність являється усвідомленою, характеризується наявністю об'єктивних та суб'єктивних факторів.

У свою чергу **загроза** – це небезпека, яка знаходиться на стадії переходу від можливості до реальності, характеризується реальним наміром одних суб'єктів завдати шкоди іншим суб'єктам, являється результатом наявних суперечностей у системі, без виявлення та вирішення яких досягнути безпеки неможливо у жодному разі.

Загрози у сфері міжнародної безпеки можна класифікувати за рядом ознак. Відповідно до *масштабів* виділяють **глобальні** (загроза світової війни, міжнародний тероризм, виснаження ресурсів, екологічні катастрофи тощо), **регіональні** (регіональні конфлікти) та **локальні** загрози. За *характером* виокремлюють загрози **геополітичні** (порушення балансу сил, розподіл світу на сфери впливу, політичний контроль над іншими державами тощо), **міжцивілізаційні** (конфлікт цивілізацій, світових релігій, Заходу і Сходу тощо), **міжнаціональні** (конфлікт між державами) та **міжетнічні** (між окремими етносами). Відповідно до *суб'єктів, які виступають джерелом загрози та ціллю, на яку вони спрямовані*, можна відзначити **симетричні** (створені державами та спрямовані на держави) та **асиметричні** (створені недержавними суб'єктами та спрямовані на держави). Відповідно до *історичної вкоріненості* загрози поділяються на **традиційні** та **нетрадиційні**, за часом виникнення – на **традиційні** та **нові**.

Треба відзначити, що наведені класифікації являються досить умовними, бо більшість сучасних загроз можна віднести образу до декількох типів. В процесі еволюції системи міжнародних відносин відбуваються зміни у структурі загроз. Якщо умовах холодної війни такі загрози як тероризм, міжнародна злочинність, нелегальна міграція, економічні та екологічні проблеми не сприймалися як пріоритетні, то після руйнації біполярної системи відбулася їх актуалізація. Вони отримали назву нових або нетрадиційних загроз та стали основним викликом для міжнародної безпеки.

У сучасних дослідженнях, присвячених міжнародній безпеці, набуває популярності поділ загроз на **«жорсткі» або загрози «жорсткій безпеці» (*hard security threats*)** та **«м'які» або загрози «м'якій» безпеці (*hard***

security threats). «Жорстка» безпека пов'язана, перш за все, з оборонними питаннями, а «м'яка» безпека охоплює всі інші сфери (політичну, економічну, соціальну тощо).

Відповідно до цього визначення до «жорстких» загроз можна віднести тероризм, розповсюдження ядерної зброї, можливість нової світової війни, а до «м'яких» загроз зміну клімату, екологічні проблеми, проблеми бідності, поширення інфекційних захворювань, нелегальну міграцію, торгівлю людьми, міжнародний наркотрафік, міжетнічні конфлікти, кібертероризм тощо. Однак треба звернути увагу на те, що чіткого розмежування між цими двома типами загроз немає. Певні загрози можуть переходити з однієї групи до іншої (фінансування тероризму грошами, отриманими за торгівлю людьми, перетворює останню з «м'якої» на «жорстку» загрозу) або належати до двох груп одночасно (як, наприклад, тероризм).

В сучасній системі міжнародних відносин спостерігається тенденція до постійного збільшення значення «м'яких» загроз для міжнародної безпеки, особливо актуалізуються так звані асиметричні загрози, пов'язані з нерівномірним розвитком країн, бідністю, нестачею ресурсів, економічною відсталістю країн третього світу, егоїзмом розвинених держав, неврегульованістю конфліктних ситуацій тощо.

6.3. Моделі та типи міжнародної безпеки

Сучасна міжнародна безпека має декілька рівнів, а саме національний, регіональний та глобальний. Основними механізмами її забезпечення виступають договори про забезпечення безпеки; союзи держав; глобальні та регіональні міжнародні організації й структури; демілітаризація, гуманізація та демократизація міжнародного порядку; верховенство права. Дослідники міжнародної безпеки виділяють чотири її основні **моделі**

відповідно до кількості суб'єктів, які мають визначальне значення в системі безпеки, а саме однополярну, біполярну, концерт держав, багатополярну та глобальну.

Для **однополярної** моделі міжнародної безпеки характерна наявність одної наддержави, яка виконує функцію світового лідера. Про встановлення подібної моделі заговорили після розпаду СРСР та закінчення холодної війни. У цих умовах США залишилися єдиною наддержавою, яка намагалася заповнити вакуум сили, що виник після руйнації східного блоку, поширити власні позиції та ідеологію на весь світ. В рамках цієї моделі велике значення мали військово-політичні союзи під егідою США (такі як НАТО). Однак однополярна система міжнародної безпеки так і не змогла остаточно сформуватися, бо вже на початку ХХІ століття в системі міжнародних відносин остаточно оформилося декілька центрів сили (Китай, Росія, ЄС тощо), і Сполучені Штати не змогли більше одноособово претендувати на світове лідерство.

Біполярна модель міжнародної безпеки була характерна для періоду холодної війни. Визначальними для неї являлися відносини між двома наддержавами – США та СРСР; вона характеризувалася постійною конфронтацією та гонкою озброєнь. Ця модель безпеки була ліквідована в наслідок розпаду соціалістичного табору.

Модель **концерту держав** передбачала створення союзу великих країн, у яких була можливість взяти на себе відповідальність за підтримку миру та запобігання конфліктам в межах всієї системи міжнародних відносин. До переваг цієї моделі безпеки відноситься простіше керування, що сприятиме більшій ефективності. В умовах невеликої кількості акторів можна швидше прийти до компромісу та виробити спільне рішення. Традиційно до концерту держав відносять систему безпеки, яка сформувалася в Європі після наполеонівських війн (Віденська система міжнародних

відносин). Однак деякі дослідники наголошують на потенційній ефективності створення подібного концерту держав в сьогочасній системі міжнародних відносин – це дозволило б об'єднати зусилля провідних країн для вирішення існуючих проблем у сфері безпеки.

Багатополярна модель міжнародної безпеки передбачає наявність декількох центрів впливу та являється характерною для сучасного етапу розвитку системи міжнародних відносин. Її особливістю є те, що центрами сили виступають не лише провідні країни (США, Росія, Китай, Японія, Індія тощо), але й регіональні інтеграційні об'єднання (наприклад, ЄС та АСЕАН). Також для цієї моделі безпеки є характерним зміщення акцентів з військових аспектів на економічні, культурні, інформаційні, науково-технічні тощо. Частина дослідників у сфері міжнародної безпеки вважає, що багатополярна модель несе у собі потенційну конфліктність, до якої призведе конкуренція між центрами сили.

Глобальна модель міжнародної безпеки ґрунтується на розумінні того, що ефективне забезпечення стабільного розвитку та боротьби з викликами можливо лише за умов активної участі всієї світової спільноти. Вона передбачає дотримання загальнолюдських цінностей представниками всіх країн та на сьогодні являється лише теоретичною моделлю.

Серед існуючих систем міжнародної безпеки можна виділити наступні **типи**: унілатеральна, рівноваги сил, блокова, колективна, кооперативна, всеосяжна, людська.

Унілатеральна безпека передбачає виключно індивідуальні зусилля держави для забезпечення власної безпеки. Держава самотійно досягає безпеки шляхом реалізації своєї зовнішньої політики, яка може бути спрямована на досягнення позаблоковості, гегемонії, ізоляції тощо.

Система рівноваги сил формується в умовах відсутності єдиного лідера в рамках міжнародної системи. Безпека досягається шляхом взаємної загрози, а стабільність реалізується через баланс загроз (прикладом є біполярна система, концерт держав).

Блокова система безпеки являється варіантом системи рівноваги сил, однак у ній рівновага досягається шляхом протистояння не окремих держав, а їх блоків. Держави реалізують власну безпеку шляхом участі у цих блоках: з одного боку, таким чином вони отримують гарантії захисту та допомоги, з іншого – ризикують бути втягненими в конфлікти блоків. Порушення балансу у блоковій системі проявляється у вигляді великих конфліктів (наприклад, Перша світова війна).

Колективна безпека включає багатосторонні взаємні гарантії, які досягаються шляхом підписання міжнародних договорів, створення міжнародних органів колективної безпеки (наприклад, Ліга Націй після Першої світової війни). Зусилля в рамках системи колективної безпеки спрямовані на підтримання існуючого status quo всіма державами, як запоруки миру та стабільності, у тому числі за допомогою репресивних кроків міжнародного співтовариства проти агресора. Невдала реалізація цього підходу у забезпеченні міжнародної безпеки призвела до Другої світової війни, після якої колективну безпеку намагалися відродити за допомогою створення ООН. На сучасному етапі потенціал системи колективної безпеки повністю так і не було реалізовано.

Концепція **кооперативної безпеки** набула популярності в середині 90-х років ХХ століття та передбачала відмову більшості країн світу від конфронтації на користь співпраці. В рамках неї робився акцент на формуванні довіри у відносинах між державами – саме довіра зробить можливою співпрацю за напрямками, які представляють спільний інтерес. Стан подібної системи

безпеки визначався глобальними загрозами та загальними зусиллями для їх вирішення. Цей підхід у сфері безпеки сформувався під час переговорів щодо роззброєння в період холодної війни.

До ключових характеристик кооперативної системи безпеки можна віднести наступні: ядро формують держави ліберальної демократії; взаємодія відбувається в рамках спільних інститутів; забезпечення безпеки відбувається через співпрацю, а не конфронтацію; відмова від накопичення зброї; поширення безпеки не лише в межах системи, але і її експорт на зовні; пріоритет спільних інтересів над індивідуальними чи національними; акцент на людській безпеці та превентивних заходах запобігання конфліктам; використання існуючої системи військово-політичних союзів під час розв'язання проблем; заохочення співробітництва між державами, які належать до різних типів суспільного та цивілізаційного устрою; надання допомоги (адміністративної, гуманітарної тощо) у постконфліктний період. При цьому кооперативна безпека не виключає застосування військової сили, у тому числі в рамках дипломатії та миротворчості.

Серед дослідників, які займалися питаннями кооперативної безпеки, можна виділити **Ричарда Коена**, який розробив схему, що поєднала різні рівні національної безпеки (кільця безпеки) в єдину систему кооперативної.

В середині схеми знаходилося *перше кільце* – *індивідуальна безпека*, яка включала забезпечення дотримання прав людини, при чому як в межах держави, так і за її кордонами.

Друге кільце, що розташовувалося навколо першого, передбачало *колективну безпеку*, задачею якої було підтримання миру та стабільності у спільному просторі, захист від внутрішніх загроз.

Третє кільце включало колективну оборону, яка спрямовувалася на захист від зовнішньої агресії.

Четверте кільце (зовнішнє) містило кроки з поширення миру та стабільності на інші регіони, конфлікти в яких потенційно можуть загрожувати безпеці системи.

Розвиток процесів глобалізації та активні зміни в структурі загроз наприкінці ХХ століття призвели до вироблення концепцій всеосяжної та людської безпеки, як відповіді на нові виклики, що постали перед світовою спільнотою.

Всеосяжна безпека (її ще називають загальною, глобальною, спільною безпекою) спиралася на відмову від використання військового потенціалу у вирішенні міжнародних конфліктів; відмову від стратегій переваги однієї держави над іншими; застосування зброї виключно для самооборони; незалежність безпеки від військової могутності; курс на скорочення озброєнь. Ця концепція була озвучена в рапорті Незалежної комісії з роззброєння і безпеки (1982 р.), її авторство приписують генеральному секретарю ООН єгипетському дипломатові Бутросу-Бутрос Галі та шведському політику Улофа Пальме.

В рамках курсу на всеосяжну безпеку пропонувалося повернутися обличчям до спільних небезпек та разом подбати про забезпечення власної безпеки. Для цього пропонувалося замінити стратегію загрози взаємним гарантованим знищенням стратегією спільного порятунку та роззброєння. Наголошувалося на тому, що, по-перше, безпеки можна досягти виключно за допомогою союзів, у які будуть входити наддержави, по-друге, в нових світових реаліях забезпечити безпеку односторонньо неможливо – лише спільними зусиллями. Засадами загальної безпеки мали стати колективне запобігання спільним загрозам, партнерські стосунки сторін, розширення форм міжнародного співробітництва, розвиток демілітаризації та

роззброєння. Особливістю цієї концепції було те, що вона враховувала виклики не лише «жорсткій», але й «м'якій» безпеці. Інституційну основу всеосяжної безпеки мали скласти глобальні організації (такі як ООН). Серед проблем для реалізації цієї концепції безпеки можна виділити диспропорції у розвитку держав, цивілізаційні розбіжності.

Поняття «**людська безпека**» вперше згадується в документах Програми розвитку ООН (1994 р.), її концептуальні засади були розроблені канадськими вченими та політичними діячами, які намагалися трактували міжнародну безпеку з позицій захисту прав людини. Концепція людської безпеки (human security) передбачає зміщення акценту в питаннях безпеки з держави на особистість. За визначенням Програми розвитку ООН людська безпека складається з семи основних елементів: економічна безпека; продовольча безпека; медична безпека; екологічна безпека; безпека людини; безпека спільнот; політична безпека.

Виділяють два основних підходи до розгляду людської безпеки. Перший підхід трактує її як «свободу від страху» (*freedom from fear*), тобто захищеність людей від насилля, перш за все, в рамках збройних конфліктів. Він приділяє особливу увагу питанням можливого запобігання конфліктам, реалізації проектів миротворчості. Другий підхід передбачає «свободу від нужди» (*freedom from want*) та комплексно аналізує всі можливі небезпеки від збройних конфліктів до стихійних лих та хвороб.

Основними відмінностями цієї концепції від більш традиційних підходів до забезпечення безпеки є зміщення уваги з держави на людину; розширення структури загроз, у тому числі за рахунок загроз «м'якій» безпеці; віднесення до суб'єктів реалізації безпеки не лише держав, але й широкого кола недержавних акторів; акцент на першочерговості

людських потреб, їх пріоритетності над державними інтересами.

Розглянуті типи систем міжнародної безпеки можна класифікувати відповідно до того, на запобігання яких загроз вони спрямовані, наступним чином: унілатеральна, рівноваги сил, блокова та колективна системи міжнародної безпеки спрямовані на протистояння загрозам «жорсткій» безпеці; кооперативна та всеосяжна безпеки передбачають інтегроване реагування як на «жорсткій», так і «м'які» загрози; людська безпека віддає пріоритет виключно «м'яким» аспектам безпеки.

Контрольні питання

1. Проаналізуйте підходи до розуміння поняття «міжнародна безпека» та виокремте принципи міжнародної безпеки.
2. Охарактеризуйте основні концепції безпеки (національна безпека, колективна оборона, колективна безпека, кооперативна безпека, всеосяжна безпека, людська безпека).
3. Розгляньте поняття «м'яка», «жорстка» та «розумна» сила.
4. Дослідіть структуру та підходи до класифікації загроз безпеці.

Питання для самостійного опрацювання

1. Зовнішня політика України: особливості розвитку та пріоритетні напрямки
 - Нормативно-правова база зовнішньої політики України.
 - Особливості діяльності основних зовнішньополітичних відомств України.

- Принципи, завдання та основні напрямки зовнішньої політики України.
- Членство України в міжнародних організаціях.
- Особливості інтеграції України в ЄС та НАТО.
- Українсько-російський конфлікт на Сході України.

Рекомендована література

Основна

1. Баженов А.М. Социология международных отношений : учебное пособие. М. : ЦСПиМ, 2013. 300 с.
2. Каримова А.Б. Социология международных отношений : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2018. 304 с.
URL : <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1023440887.pdf>
(дата звернення : 06.04.2021).
3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання, 2007. 461 с.
4. Соколова С. Ю. Социология международных отношений : лекции. Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. 76 с.
URL : http://op.vlsu.ru/fileadmin/Programmy/Bacalavr_academ/46.03.01/Metod_doc/Sokolova_S.JU._Sociologija_mezhdunarodnykh_otnoshenii.pdf (дата звернення : 06.04.2021).
5. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2016. 540 с.
6. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник. Л.: Тріада плюс, 2011. 318 с.
7. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин: навчальний посібник. Л. : Новий Світ, 2000. 346 с.
8. Цыганков А.П., Цыганков П.А. Социология международных отношений: Анализ российских и

западных теорий: Учебное пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2006. 238 с.

9. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений М.: Радикс, 1994. 208 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/index.php (дата звернення : 06.04.2021).

Допоміжна

1. Авдєєва М. А. «М'яка сила» та її ресурси у зовнішній політиці держави. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2011. № 984, вип. 19. С. 214–222. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPP_2011_984_19_42 (дата звернення : 17.12.2020).
2. Васильєв Г. Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8356/1/Vasiliiev_155.pdf (дата звернення : 21.12.2020).
3. Волошенко І. О. Концептуально-теоретичні засади дослідження проблем національної і міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 118(1). С. 51–59. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_118%281%29__7 (дата звернення : 22.12.2020).
4. Воронюк М., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. URL : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf> (дата звернення : 18.12.2020).
5. Горбатенко В. «М'яка сила» як основа сучасної геополітичної стратегії. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 27–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spur_2014_4_5 (дата звернення : 23.12.2020).

6. Капітоненко М. Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/download/705/662> (дата звернення : 19.12.2020).
7. Коротков Д. С. Концепція «м'якої сили» в контексті зовнішньополітичної стратегії України. *Грані*. 2015. № 3. С. 13–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_3_4 (дата звернення : 20.12.2020).
8. Левченко О. В. Реалізація «м'якої сили» для просування національних інтересів. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2014. № 3. С. 40–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvsvd_2014_3_8 (дата звернення : 22.12.2020).
9. Литвиненко Н. І., Литвиненко О. І. Сутність проблеми досягнення міжнародної безпеки та шляхи її вирішення. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 50. С. 105–111. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrviknu_2015_50_20 (дата звернення : 19.12.2020).
10. Лозовицький О. «Розумна могутність» – стратегічна основа зовнішньополітичної та оборонної складових дієвого реформування держави в умовах глобалізації. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/lozovytskyi_rozumna.pdf (дата звернення : 16.12.2020).
11. Минасян Н. Концепция «мягкой силы» в контексте теории международных отношений. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-myagkoy-sily-v-kontekste-teoriy-mezhdunarodnyh-otnosheniy/viewer> (дата звернення : 21.12.2020).

12. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети. URL : <https://uaforeignaffairs.com/uk/category/bezpeka/natsional-na-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologiya-prioriteti> (дата звернення : 16.12.2020).
13. Нікіпелова Є. М. Сутність поняття «безпека» та його використання у системі державного управління й міжнародних відносин. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 10(1). С. 29–35. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2018_10%281%29__7 (дата звернення : 20.12.2020).
14. Оніщук М. І., Сірий С. В., Турченко Ю. В., Зарицька А. І. Проблеми безпеки в теорії міжнародних відносин: порівняльний аналіз основних напрямків. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 41. С. 272–278. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2013_41_48 (дата звернення : 18.12.2020).
15. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози націо нальній безпеці України / за ред. К. А. Кононенка. К. : НІСД, 2013. 56 с. URL : http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Kononenko_NB-23e37.pdf (дата звернення : 21.12.2020).
16. Пилипенко О. Є. Сучасні проблеми міжнародної безпеки. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/download/2854/2560> (дата звернення : 17.12.2020).
17. Смирнова А. Г. Угрозы и их изучение в социологии международных отношений. *Социологический журнал*. 2010. № 2. С. 35–49. URL : <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/socjour/article/view/1141> (дата звернення : 23.12.2020).

18. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 224 с. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11535/1/Yaropolk%20Tymkiv%20Security%20Study%20oukr.pdf> (дата звернення : 19.12.2020).
19. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 126–139. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmppr_2016_2_12 (дата звернення : 22.12.2020).
20. Ткач О., Ткач А. М'яка сила як інструмент непрямого управління міжнародними процесами. *Американська історія та політика*. 2016. №2. С. 252–259. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_36 (дата звернення : 16.12.2020).
21. Толстов С.В. Концепції міжнародної безпеки: методологічні підходи та понятійні принципи. URL : <http://elibrary.ivinas.gov.ua/4649/1/Kontseptsii%20mizhnarodnoi%20obezpeky%20metodolohichni.pdf> (дата звернення : 19.12.2020).
22. Хилько О.Л. Концепція кооперативної безпеки в сучасному європейському безпековому контексті. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/download/1672/1583> (дата звернення : 20.12.2020).
23. Чекаленко Л. Д. Концепції безпеки: сучасне прочитання. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24(2). С. 12–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2017_24%282%29__4 (дата звернення : 16.12.2020).
24. Шамраєва В. М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека.

URL :

<https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/12287/13667>
(дата звернення : 23.12.2020).

25. Шинкарук К. На шляху до «розумної сили». *Зовнішні справи*. 2008. № 5. С. 25–28. URL : http://www.ier.com.ua/files/publications/Articles/Shynkaruk_Kateryna/Shynkaruk_Smart_Power_2008_5.pdf (дата звернення : 19.12.2020).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ – сукупність ідейних течій в рамках антиглобалістського руху, які не приймають ідеологію, форми та наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер, тому виступають не проти глобалізації, а за її альтернативний варіант.

АНТИГЛОБАЛІЗМ – соціально-політичний рух, який виник наприкінці ХХ століття як реакція на активізацію процесів глобалізації та був спрямований на заперечення неоліберального варіанту капіталізму, пошук альтернативного варіанту розвитку світу, забезпечення розвитку інтеграційних процесів в економіці та культурі на принципах демократії, соціальної справедливості, поваги до самостійності національних та культурних утворень.

АСИМЕТРИЧНИЙ КОНФЛІКТ – конфлікт між учасниками, які мають суттєву різницю в ресурсах, при цьому сильний супротивник не може захистити себе та досягти перемоги над слабким супротивником, який прагне нав'язати власну волю сильнішому.

АСИМІЛЯЦІЯ – процес, в результаті якого культурна група відмовляється від власних особливостей та заміняє їх рисами домінуючої групи, стаючи, таким чином, частиною домінуючої групи.

БАГАТОПОЛЯРНА МОДЕЛЬ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – модель безпеки, що передбачає наявність декількох центрів впливу (як держав, так і регіональних інтеграційних об'єднань) та являється характерною для сучасного етапу розвитку системи міжнародних відносин.

БІПОЛЯРНА МОДЕЛЬ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – модель безпеки, що визначається відносинами між двома наддержавами.

БЛОКОВА СИСТЕМА – тип міжнародної безпеки, який являється варіантом системи рівноваги сил, в рамках якого рівновага досягається шляхом протистояння не окремих держав, а їх блоків.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС – процес зближення та гармонізації національних систем вищої освіти країн Європи з метою створення єдиного європейського освітнього та наукового простору.

ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ – спільне регулювання державам валютних курсів національних валют, створення єдиної регіональної валюти та єдиного регіонального банку.

ВИКЛИК – сукупність обставин, які вимагають негайної реакції, хоча вони не завжди мають загрозливий характер, однак відсутність реакції обов'язково призведе до наслідків.

ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – вплив, який здійснюють на міжнародну систему її елементи.

ВСЕОСЯЖНА БЕЗПЕКА (її ще називають **ЗАГАЛЬНОЮ, ГЛОБАЛЬНОЮ, СПІЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ**) – тип міжнародної безпеки, який передбачає колективне вирішення країнами спільних небезпек та забезпечення власної безпеки, спирається на відмову від використання військового потенціалу у вирішенні міжнародних конфліктів; відмову від стратегій переваги однієї держави над іншими; застосування зброї виключно для самооборони; незалежність безпеки від військової могутності; курс на скорочення озброєнь.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ – теорії географічного середовища, які досліджують зв'язки між географічним середовищем та особливостями розвитку міжнародних процесів та функціонування міжнародної системи

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – процес всесвітньої інтеграції та уніфікації, який охопив всі сфери суспільного життя, він призводить до зміцнення та інтенсифікації зв'язків, взаємодій в рамках всієї планети, стирає кордони, сприяє

виникненню нових світових інститутів, загальнолюдських цінностей та інтересів, спільних для всього людства загроз.

ГЛОБАЛЬНА МОДЕЛЬ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – модель безпеки, яка ґрунтується на розумінні того, що ефективно забезпечення стабільного розвитку та боротьби з викликами можливо лише за умов активної участі всієї світової спільноти, передбачає дотримання загальнолюдських цінностей представниками всіх країн, на сьогодні являється лише теоретичною моделлю.

ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА – особливий різновид соціальних явищ та процесів, які відповідають наступним специфічним характеристикам: зачіпають інтереси держав всього світу, відзначаються динамічністю, для розв'язання потребується консолідація зусиль всієї світової спільноти, від їх вирішення залежить майбутнє людства.

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ – процес, який передбачає глобалізацію локального та локалізацію глобального, тобто, з одного боку, відбувається ліквідація усталених кордонів, поширення загальних цінностей, з іншого – робиться акцент на власні локальні відмінності, підкреслюється своя ідентичність.

ДЕЛЬФІЙСЬКИЙ МЕТОД – систематичний та контрольований збір експертних оцінок з приводу певної ситуації, їх математично-статистична обробка з наступним корегуванням експертами своїх оцінок.

ДЕСЕК'ЮРИЗАЦІЯ – процес усунення питання з порядку денного у сфері безпеки, надання йому звичайного статусу.

ДИПЛОМАТІЯ – державна діяльність у сфері зовнішніх відносин; сукупність установ та осіб, чия діяльність пов'язана із зовнішніми відносинами; професія дипломата.

ДИССЕНСУС – сценарій завершення міжнародного конфлікту, який передбачає повну відсутність згоди; хоча конфліктні дії завершені, розбіжності залишилися.

ДОВІРА – припущення одного міжнародного актора про майбутню поведінку інших акторів у міжнародній системі.

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – найвища стадія інтернаціоналізації господарського життя.

ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ – об'єднання країн, яке охоплює попередні форми економічної інтеграції, уніфікацію фінансових систем, проведення спільної валютної політики.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА МОДЕЛЬ – спільні дії держави та громадянського суспільства, спрямовані на забезпечення задоволення основних матеріальних потреб, участі у житті суспільства, посилення соціальної згуртованості.

ЄВРОРЕГІОНИ – об'єднання територіальних одиниць по різні боки державних кордонів (в межах ЄС), виступають полем для співпраці прикордонної місцевої влади та територіальних громад для розвитку співробітництва у різних сферах: економіки, культури, екології тощо.

ЖОРСТКА СИЛА («HARD POWER») – засоби військового та економічного примусу.

ЗАГРОЗА – небезпека, яка знаходиться на стадії переходу від можливості до реальності, характеризується реальним наміром одних суб'єктів завдати шкоди іншим суб'єктам, являється результатом наявних розбіжностей у системі, без виявлення та вирішення яких досягнути безпеки неможливо у жодному разі.

ЗОВНІШНЄ (ЕНВАЙРОМЕНТ) СЕРЕДОВИЩЕ – вплив, який здійснює на міжнародну систему її оточення.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА – конкретна практична діяльність держави (зовнішньополітичних відомств) із забезпечення національних інтересів через усі можливі інструменти: державну дипломатію, військову силу, економічний вплив, пропаганду тощо.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ – територія, в межах якої реалізується вільна від обмежень міжнародна торгівля між державами-членами.

ІВЕНТ-АНАЛІЗ – аналіз подієвих даних, який включає обробку публічної інформації та її систематизацію за наступними ознаками: суб'єкт-ініціатор; сюжет; суб'єкт мішень; дата події.

ІЗОМОРФІЗМ – принцип, що використовується в іренології та передбачає, що кожному елементу однієї структури відповідає лише один елемент іншої.

ІМІДЖЕВА ДИПЛОМАТІЯ – створення та підтримання позитивного міжнародного іміджу та бажаної громадської думки в межах світової спільноти.

КОГНІТИВНЕ КАРТУВАННЯ – виявлення особливостей сприйняття певної політичної ситуації певним політичним діячем через визначення основних понять, які він використовує, та характерних причинно-наслідкових зв'язків.

КОЛЕКТИВНА БЕЗПЕКА – тип міжнародної безпеки, що включає багатосторонні взаємні гарантії, які досягаються шляхом підписання міжнародних договорів, створення міжнародних органів колективної безпеки, зусилля в рамках системи колективної безпеки спрямовані на підтримання існуючого status quo всіма державами, як запоруки миру та стабільності, у тому числі за допомогою репресивних кроків міжнародного співтовариства проти агресора.

КОМПРОМІС – сценарій завершення міжнародного конфлікту, який передбачає, що сторона чи сторони змушені йти на поступки.

КОНСЕНСУС – сценарій завершення міжнародного конфлікту, який передбачає повну згоду сторін.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ – систематизоване вивчення змісту тексту з фіксацією найбільш часто повторюваних слів та словосполучень, сюжетів.

КОНЦЕРТ ДЕРЖАВ – модель безпеки, що передбачає створення союзу великих країн, у яких є можливість взяти на себе відповідальність за підтримку миру та запобігання конфліктам в межах всієї системи міжнародних відносин.

КООПЕРАТИВНА БЕЗПЕКА – тип міжнародної безпеки, що передбачає відмову більшості країн світу від конфронтації на користь співпраці.

КУЛЬТУРНА АБО СВІТОГЛЯДНА ІНТЕГРАЦІЯ – процес формування суспільства з загальним світоглядом (при збереженні національних традицій держав-членів), передбачає прищеплення почуття належності до інтеграційного утворення паралельно з укоріненням загальних цінностей.

КУЛЬТУРНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – поширення єдиних норм, ціннісних орієнтирів та ідей, активізація культурних взаємодій.

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ – комплекс дій, спрямованих на обмін ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури з метою формування міжкультурного взаєморозуміння.

ЛЮДСЬКА БЕЗПЕКА – тип міжнародної безпеки, який передбачає її трактування з позицій захисту прав людини, зміщення акценту в питаннях безпеки з держави на особистість.

М'ЯКА СИЛА – комплекс інструментів несилового впливу на інші держави, який використовується для забезпечення власних національних інтересів, характеризується трьома основними компонентами: культурою, політичною ідеологією, дипломатією.

МЕДІА ДИПЛОМАТІЯ – донесення до широкого загалу світової громадськості інформації (у тому контексті, який є вигідним для держави) про позиції держави з основних міжнародних проблем, зовнішньополітичні ініціативи та дії, досягнення у різних сферах життя.

МЕТОД – сукупність прийомів, засобів та процедур дослідження наукою свого предмету.

МЕТОД ПОБУДОВИ СЦЕНАРІЇВ – побудова динамічних ідеальних моделей імовірного розвитку міжнародних подій.

МИРОТВОРЧІСТЬ – в широкому розумінні представляє комплекс політичних, дипломатичних, економічних, військових методів колективних зусиль спрямованих на підтримку миру та стабільності в регіоні конфлікту; у вузькому розумінні має на увазі операції ООН по вирішенню конфліктів від імені світової спільноти.

МИТНИЙ СОЮЗ – об'єднання країн, в межах якого повністю ліквідовані мита для країн-членів та встановлено єдиний митний тариф для третіх країн.

МІЖДЕРЖАВНА або МІЖНАРОДНА ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ – сукупність політичних процесів, спрямованих на зближення, консолідацію й об'єднання суспільств та їх структур з метою більш ефективного розвитку взаємної співпраці та протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам.

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА – це стан міжнародної системи, досягнутий шляхом колективної взаємодії держав, міжнародних інститутів та закріплений міжнародними угодами, який передбачає мінімізацію загроз безпеці та ефективну колективну протидію їм; досягається через запровадження універсальної системи механізмів, заходів та гарантій, дотримання державами норм та принципів міжнародного права, відмову від нелегітимного використання сили в міжнародних відносинах.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ – процес об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків в економічній сфері, розподілу праці між національними економіками, взаємодії виробничих структур на різних рівнях і в різних формах.

МІЖНАРОДНА ІНТЕГРАЦІЯ – добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин (акторів міжнародних відносин) у певну самостійну цілісність (спільність), що дозволяє отримати матеріальні, інтелектуальні та інші засоби, які жоден з учасників не міг би отримати, діючи автономно.

МІЖНАРОДНА МІЖУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ (ММУО) – організація, що була створена на основі міжнародної угоди, відповідно до якої держави делегували їй частину своїх суверенних прав.

МІЖНАРОДНА НЕУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ (МНУО) – некомерційна організація, яка була створена за ініціативи міжнародної громадськості без укладення міжурядового договору з метою організації більш ефективної міжнародної співпраці щодо актуальних для міжнародної спільноти питань.

МІЖНАРОДНЕ ІНТЕГРАЦІЙНЕ ОБ'ЄДНАННЯ – міждержавне об'єднання з власним інституціональним устроєм, внутрішнім автономним договірним режимом, органами, що мають наднаціональні повноваження, рівень яких визначається обсягом, наданим державами-членами відповідно до рівня інтеграції.

МІЖНАРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – сукупність чинників, які впливають на виникнення та функціонування міжнародної системи.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – колективна діяльність акторів міжнародних відносин при повному збереженні власного суверенітету, яка базується на спільних цілях та задачах, переслідує спільні вигоди, ґрунтується на єдиних правових принципах та підходах.

МІЖНАРОДНИЙ КОНФЛІКТ – конфлікт між двома та більше акторами міжнародних відносин, який характеризується активною або пасивною боротьбою з метою реалізації власних цілей та інтересів, при цьому об'єкт

конфлікту виходить за межі юрисдикції кожного окремого актора, а наслідки мають міжнародний характер

МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК – конкретно-історична усталена форма організації міжнародних відносин, яка передбачає наявність спільних інститутів, норм, цінностей, що враховують наявне співвідношення сил та специфіку відносин між акторами, створюють умови для їх існування, безпеки, розвитку та взаємодії на міжнародній арені.

МІЖНАРОДНІ АКТОРИ (або **АКТОРИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**) – суб'єкти, що діють та взаємодіють на міжнародній арені.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ – сукупність різноманітних зв'язків і відносин між державними та недержавними акторами, що реалізуються на світовій арені.

МОДЕЛЮВАННЯ – розробка штучних, ідеальних об'єктів та ситуацій, які являють собою системи, елементи та відношення, які відповідають реальним міжнародним феноменам та процесам.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ – концепція співіснування різних культур в одному суспільстві, яка заперечує ієрархію культур, віддає пріоритетність горизонтальним зв'язкам над вертикальними, відмовляється від поділу на центр та периферію у сфері культури

НАВ'ЯЗАНА СПІВПРАЦЯ – форма міжнародного співробітництва, яка передбачає примус однієї сторони відносно іншої з метою внесення останньою коректив до власної політики.

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА – форма політичної організації соціальної спільноти, для якої характерна реалізація повноважень від імені всього суспільства на визначеній території в рамках встановлених обов'язкових правових норм за допомогою спеціально створених інститутів управління та примусу в усіх ключових сферах суспільного життя.

НЕБЕЗПЕКА – об'єктивно існуюча потенційна можливість негативного впливу на систему, в результаті чого останній буде заподіяно шкоду (погіршення стану, небажана динаміка розвитку тощо).

НЕЯВНА СПІВПРАЦЯ – форма міжнародного співробітництва, що ґрунтується на основі спільних очікувань та інтересів без формального оформлення шляхом підписання договорів.

ОБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ – матеріальні та нематеріальні цінності, статуси, влада, ресурси, в яких зацікавлені сторони конфлікту, при цьому інтереси сторін являються несумісними, а повний контроль над об'єктом не може бути досягнутий одночасно всіма сторонами конфлікту.

ОДНОПОЛЯРНА МОДЕЛЬ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – модель безпеки, яка передбачає наявність одної наддержави, що виконує функцію світового лідера.

ПЕРЕГОВОРИ – форма міжнародної співпраці, яка передбачає взаємний розподіл переваг між акторами шляхом узгодження політики на основі досягнутих договорів.

ПОЗАСОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – вплив на міжнародну систему природних факторів, кордонів, розподілу ресурсів тощо.

ПОЛЕМОЛОГІЯ (СОЦІОЛОГІЯ ВІЙНИ) – напрям в соціології міжнародних відносин, спрямований на об'єктивне вивчення воєн як соціального феномену, базується на необхідності історичного осмислення дійсності та максимального уникнення політичного підходу.

ПОЛІТИЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – процес формування більш тісної та широкої взаємодії міжнародних акторів для розв'язання проблем, що загрожують всьому людству.

ПОЛІТИЧНИЙ СОЮЗ – об'єднання країн, спрямоване на реалізацію спільної політики у всіх сферах суспільного життя, утворене шляхом підписання спільного договору.

ПОСЕРЕДНИЦТВО – одна зі складових розв'язання конфлікту, що передбачає суттєву участь третьої сторони в урегулюванні конфліктної ситуації: організовує переговори, бере у них участь, допомагає знайти рішення.

ПРАВОВА ІНТЕГРАЦІЯ – процес взаємного пристосування та об'єднання національних правових систем у єдину консолідовану правову систему на основі спільних правових принципів, цілей, стандартів, методів і засобів правового регулювання з метою досягнення та збереження стабільності та розвитку інтеграційного об'єднання та його членів.

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ – просування інтересів держави за допомогою формування позитивного іміджу у світі та закордонних державах, акцентує увагу на діалозі з суспільством, в якому беруть участь не лише офіційні представники країн, але й представники бізнесу, неурядових, наукових, культурних організацій, окремі громадяни.

РЕГІОН – у вузькому розумінні являється адміністративно-територіальною одиницею окремої держави; у широкому розумінні представляє умовно визначений гомогенний простір (в межах як однієї держави, так і декількох країн або міжнародного територіального об'єднання), який відрізняється від прилеглих територій природними чи набутими властивостями, у тому числі спільними історичними, культурними, етнічними, економічними, політичними, соціальними ознаками тощо.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ – процес інтегрування локальних спільнот та регіонального структурування простору, який передбачає розвиток взаємовідносин між центром та периферією в умовах децентралізації (проявляється у делегуванні повноважень, збільшенні самостійності регіональних спільнот, створенні міжнародних міжгалузевих та інтеграційних утворень) та інституційне оформлення регіонів з метою сприяння їх всебічному динамічному

розвитку (збільшення ефективності економічної сфери, уникнення обмежень на пересування товарів, послуг, капіталів, робочої сили, ефективне використання природних ресурсів, повноцінне включення до економічного, соціального та політичного життя на національному і транснаціональному рівнях).

РЕГІОНАЛІЗМ – напрямок політичної думки, система цінностей, ідеологія, суспільно-політичний рух, які спрямовані на забезпечення інтересів та розширення повноважень регіонів, реалізацію прагнень і потреб регіонального співтовариства; принцип територіальної організації політичних, економічних, соціальних, культурних процесів, що проявляється в різних формах соціальної, етнічної та культурної самоідентифікації населення, спрямованих на забезпечення переваг окремої території (регіону).

РИЗИК – можливість виникнення небажаних наслідків в результаті діяльності суб'єкта, потенційна небезпека від прийнятих ним рішень та реалізованих дій.

РОЗУМНА СИЛА (SMART POWER) – дієве поєднання «жорсткої» та «м'якої» сили для досягнення вигідної стратегії, це поняття з'явилося в науковому обігу на початку 2000-х років.

САМІТ – зустріч на вищому рівні, яка передбачає особисті візити керівників держав, їх участь у багатосторонніх переговорах, обмін листами та телефонними розмовами тощо.

СВІТОВА ПОЛІТИКА – частина міжнародного життя, що змістовно обмежена політичними явищами, процесами та проблемами та виступає фактором формування міжнародних відносин, які у свою чергу являються підґрунтям для формування світової політики, впливають на її зміст і характер, змінюються під її впливом.

СЕК'ЮРИЗАЦІЯ – процес, в ході якого об'єкту надається статус загрози безпеці.

СИЛА – вплив (реальний або потенційний) одного актора міжнародних відносин на поведінку іншого, встановлення залежності одного актора від іншого за допомогою різних засобів (переконання, насильство, позбавлення переваг, створення не вигідних умов) з метою досягнення певних власних інтересів.

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – цілісна система взаємовідношень (економічних, політичних, дипломатичних) між суб'єктами, що діють на міжнародній арені.

СИСТЕМА РІВНОВАГИ СИЛ – тип міжнародної безпеки, формується в умовах відсутності єдиного лідера в рамках міжнародної системи, безпека досягається шляхом взаємної загрози, а стабільність реалізується через баланс загроз.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД – аналіз предмету дослідження як єдиного цілого, пошук кореляцій між взаємодіючими елементами, визначення законів функціонування міжнародної системи

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ – процес, спрямований на поступове створення єдиного бачення щодо соціального співіснування.

СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – вплив на міжнародну систему, пов'язаний з людиною та суспільними відносинами.

СОЦІОЛОГІЯ МИРУ (ІРЕНОЛОГІЯ) – методологія мирного вирішення міжнародних конфліктів в рамках соціологічного підходу до вивчення міжнародних відносин.

СПЕЦІАЛЬНІ ДИПЛОМАТИЧНІ МІСІЇ – обмін послами з особливих питань для ведення переговорів від імені перших осіб держави.

СПІЛЬНИЙ РИНОК – об'єднання національних ринків країн-членів в єдиний ринок, в межах якого запроваджено вільне пересування товарів, фінансових потоків, послуг та робочої сили.

СУБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ – сторона конфлікту, яка здатна створювати та підтримувати розвиток конфліктної ситуації.

ТЕОРІЯ ІГОР – тип моделювання, в рамках якого досліджується процес прийняття рішення в конкретному соціальному контексті, його основною задачею являється пошук найкращого рішення з наявних.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ – компанія (або група компаній), яка має закордонні активи (не менше 25-30% від загальних обсягів), філії в інших державах (хоча б у двох) та здійснює значний вплив на певну сферу (чи сфери) економіки в міжнародному масштабі.

УНІЛАТЕРАЛЬНА БЕЗПЕКА – тип міжнародної безпеки, який передбачає виключно індивідуальні зусилля держави для забезпечення власної безпеки.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ТЕОРІЇ – теорії соціального середовища, які досліджують залежність міжнародної системи від особливостей розвитку суспільства.

ЧОВНИКОВА ДИПЛОМАТІЯ – форма дипломатичної співпраці, яка передбачає урегулювання конфліктної ситуації за допомогою посередника, який окремо взаємодіє з кожною стороною протистояння до самого вирішення конфлікту.

ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Актор міжнародних відносин – 90-93, 93-108
- Альтерглобалізм – 148
- Англійська соціологічна школа міжнародних відносин – 15-17, 169
- Антиглобалізм – 145-148
- Асиметричний конфлікт – 179
- Багатополярна модель міжнародної безпеки – 210
- Баланс загроз – 198-199
- Баланс сили – 62, 198
- Біполярна модель міжнародної безпеки – 209
- Блокова система – 211
- Болонський процес – 128-129
- Весальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин – 85-86
- Вестфальська система міжнародних відносин – 83-84
- Виклик – 206
- Віденська система міжнародних відносин – 84-85
- Віртуальна дипломатія – 189-190
- Всеосяжна безпека – 213-214
- Гіперглобалісти (революційні глобалісти) – 136-137
- Глобалізація – 135-148
- Глобальна модель міжнародної безпеки – 210
- Глобальна проблема – 144-145
- Деескалація конфлікту – 177
- Дипломатія – 183-192
- Довестфальська система міжнародних відносин – 83
- Довіра – 171-172
- Економічна глобалізація – 142
- Електронна дипломатія (е-дипломатія) – 191
- Ескалація конфлікту – 177
- Єврорегіони – 158
- Жорстка сила – 204-205
- Загроза – 206-208
- Загроза «жорсткій безпеці» – 207-208
- Загроза «м'якій безпеці» – 207-208
- Зовнішня політика – 34, 56-58
- Іміджева дипломатія – 189
- Інституціоналізм – 81, 155
- Коллективна безпека – 211
- Конструктивізм – 19-21, 80, 155, 169, 174, 200-201
- Концерт держав – 209-210
- Кооперативна безпека – 211-213
- Копенгагенська школа міжнародних відносин – 17-19
- Культурна глобалізація – 142
- Культурна дипломатія – 189
- Культурна інтеграція – 126-128
- Людська безпека – 214-215
- М'яка сила – 204-205
- Марксизм – 50-52
- Медіа дипломатія – 189
- Мережева дипломатія – 190
- Методи соціології міжнародних відносин – 22-29
- Миротворчість – 181-182

- Міждержавне співробітництво – 170-171
- Міжнародна безпека – 197-203, 203-208, 208-215
- Міжнародна економічна інтеграція – 123-124
- Міжнародна інтеграція – 115-134
- Міжнародна міжурядова організація – 96-98
- Міжнародна політична інтеграція – 124-125
- Міжнародна система – 53-56, 80
- Міжнародне інтеграційне об'єднання – 117, 130-134
- Міжнародна неурядова організація – 98-100
- Міжнародне середовище – 89-90
- Міжнародне співробітництво – 168-173
- Міжнародний конфлікт – 173-182
- Міжнародний порядок – 80-82, 82-88
- Міжнародні відносини – 30-33
- Модерністські теорії – 52-61
- Мультикультуралізм – 127-128
- Наслідки глобалізації – 143-145
- Національна держава – 93-96
- Небезпека – 206
- Неолібералізм – 64-68, 91-93, 104-105, 169, 170, 174, 200, 203
- Неомарксизм – 68-71, 93, 155, 174, 200, 203
- Неореалізм – 61-64, 91, 103-104, 155, 168-169, 174, 198, 203
- Нетрадиційні актори міжнародних відносин – 103-108
- Нова дипломатія – 185-186
- Новий регіоналізм – 157-158
- Об'єкт міжнародного конфлікту – 175-176
- Однополярна модель міжнародної безпеки – 209
- Переговори – 171, 181
- Полемологія – 13
- Політична глобалізація – 142
- Політичний лібералізм (ідеалізм) – 46-50, 91-92, 199-200, 203
- Політичний реалізм – 40-46, 80, 91, 103-104, 174, 197, 203
- Посередництво – 180-181
- Поствестфальська (постбіполярна) система міжнародних відносин – 87-88
- Постмодернізм – 71-75, 155, 174, 201, 203
- Правова інтеграція – 125-126
- Причини міжнародного конфлікту – 176
- Публічна дипломатія – 188-192
- Публічна дипломатія Web 2.0. – 190
- Регіон – 107, 149-151
- Регіоналізація – 151-152
- Регіоналізм – 152-158
- Регіональні процеси – 149-158
- Ризик – 206
- Розумна сила – 205-206
- Світова політика – 33-34
- Світовий порядок – 81-82
- Світоглядна інтеграція – 126-128
- Світ-системна теорія – 69-71
- Сила – 203-206
- Система рівноваги сил – 211
- Соціальна інтеграція – 128-130

- Соціологія миру (іренологія) – 13-15
- Спеціальні дипломатичні місії – 186
- Стадії міжнародного конфлікту – 176-177
- Стара дипломатія – 185-186
- Старий регіоналізм – 157-158
- Суб'єкт міжнародного конфлікту – 175
- Твіттер-дипломатія – 191
- Теорії зовнішньої політики – 56-58
- Теорії міжнародних систем – 53-56
- Теорії міжнародного конфлікту – 58-59, 173-182
- Теорії міжнародної інтеграції – 58, 117-122
- Теорія гегемонії – 199
- Теорія демократичного світу – 68
- Теорія емансипації – 201
- Теорія залежності – 69
- Теорія ігор – 25-27, 61
- Теорія комплексної взаємозалежності – 67
- Теорія міжнародних режимів – 67-68
- Теорія прийняття рішень – 60-61
- Теорія сек'юризації – 17-19, 202
- Теорія факторів (теорія поля) – 59-60
- Типи міжнародного співробітництва – 171
- Транснаціоналізм – 65-66
- Транснаціональна компанія – 65, 101-103
- Трансформалісти (еволюційні глобалісти) – 137-138
- Унілатеральна безпека – 210
- Учасник міжнародного конфлікту – 175
- Феміністична теорія – 73-75
- Французька соціологічна школа міжнародних відносин – 10-13, 169-170
- Функції конфлікту – 178
- Човникова дипломатія – 186-187
- Ялтинсько-Постдамська система міжнародних відносин – 86-87

